

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ СЛАВІСТІВ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
імені М.Т. РИЛЬСЬКОГО
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛАВІСТИКИ:
ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

**Тези доповідей
Міжнародної наукової конференції
до Дня слов'янської писемності і культури
(Київ, 21 травня 2015 р.)**

Київ 2015

Редакційна колегія

О. С. Онищенко,
академік НАН України, д-р філос. наук
(*голова*)

Л. К. Вахніна,
канд. філол. наук

В. В. Горєва,
канд. іст. наук

П. Ю. Гриценко,
д-р філол. наук

Л. І. Даниленко,
канд. філол. наук

Л. А. Дубровіна,
чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук
(*заст. голови*)

Н. М. Зубкова,
канд. іст. наук

Н. Ф. Клименко,
чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук

Г. І. Ковальчук,
д-р іст. наук

Г. П. Півторак,
академік НАН України, д-р філол. наук

В. І. Попик,
чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук

М. А. Філіпович,
канд. іст. наук
(*відповідальний секретар*)

Л. І. Шевченко,
д-р філол. наук

В. А. Широков,
академік НАН України,
д-р техн. наук

Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку : тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.) / НАН України, Укр. комітет славістів, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Укр. мовно-інформаційний фонд ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 209 с.

ISBN 978-966-02-7583-6

Збірник містить тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку» (до Дня слов'янської писемності і культури). Студії присвячено актуальним проблемам комплексного вивчення слов'янського мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства та фольклористики, історії славістики та історичного пам'яткознавства. Окремий підрозділ складають наукові розвідки про життєвий та творчий шлях видатних учених-славістів.

У збірнику також представлені тези доповідей круглого столу «Перший переклад Нового Завіту та Псалтиря українською літературною мовою Пилипа Морачевського: до 150-річчя завершення праці».

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, а також усіх, хто цікавиться проблемами історичного та сучасного слов'янознавства.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 6 від 28 квітня 2015 р.)

© Український комітет славістів, 2015

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2015

ISBN 978-966-02-7583-6

ЗМІСТ

Онищенко О. С. Проблеми розвитку наукового і соціокультурного потенціалу славістики	7
--	---

КОМПЛЕКСНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ, ЛІТЕРАТУР, ФОЛЬКЛОРУ, МИСТЕЦТВ, МЕНТАЛЬНОСТЕЙ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ. РОЗВИТОК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ХАРАКТЕРУ СЛАВІСТИКИ

Черниш Т. О. З теоретико-методологічної проблематики історико-етимологічного дослідження слов'янської лексики	15
Шевченко Л. І. Медіалінгвістика як ресурс сучасної славістики: наукова перспектива	17
Стоянова Е. П. Болгарсько-український словник нової європейської лексики	20
Вербиненко Ю. Г. Термінологічний словник як багатомовна система	24
Дергач Д. В. Аспектологія дослідження медійних жанрів у сучасній славистиці	27
Сизонов Д. Ю. Медійна фразеологія: славістична проблематика	30
Баракатова Н. А. Польські фразеологізми у творчості Богдана Лепкого	32
Осінчук Ю. В. З досліджень старослов'янських пам'яток східнослов'янської редакції: іменники з основою *-а (*-ja)	34
Тимошик Г. В. Біблієоніми в лексикографічному опрацюванні (на матеріалі «Словника-довідника біблійних осіб, племен, народів» Костянтина Костіва)	37
Гуменюк О. М. Кримськотатарська народна пісня в дослідженнях українських та російських науковців	40
Гуменюк В. І. Імпресіоністична мальовничість та медитативність новелістики кримського циклу Михайла Коцюбинського	44
Кривенко О. В. Формула неможливості в українських замовляннях	48
Церковняк І. Г. Землі українсько-польського «пограниччя» – органічна частина фольклористичних зацікавлень Оскара Кольберга	51
Єфремова Л. О. Обрядовий фольклор Чернігівщини: веснянки	53
Гончаренко О. М. Концепція державотворення за поетичними творами Т. Г. Шевченка	56
Приймак А. М. Відображення фонових знань різних рівнів у текстах щоденників (на матеріалі «Дневника» Т. Г. Шевченка)	59
Юдкін-Ріпун І. М. Театральні витоки ранніх зразків слов'янської прози	62

ІСТОРІЯ СЛАВІСТИКИ ТА СЛАВІСТИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Мех Н. О. Формування сучасного культурного простору України та зв'язок між часовими зрізами культури	67
Шип Н. А. Слов'янофіліство та його різновиди	69
Рева-Лєвшакова Л. В. Україно-російський неореалізм: етнокультурна своєрідність	74
Єрахторіна О. М. Значущість вивчення славістики в сучасних умовах	77
Самойленко Н. І. Всеукраїнська державна культурно-освітня газета болгар України «Роден край» в етнічній та національній ідентифікації болгарської меншини	79
Гриценко Ю. В. Про деякі аспекти розвитку сучасної української болгаристики	81
Індиченко Г. В. Міжнародний науково-інформаційний обмін між соціогуманітарними установами АН УРСР та науково-дослідними установами Польщі (1955–1960 рр.)	83
Гдакович М. С. Слов'язознавча проблематика на сторінках видання «Слово: журнал слов'янської філології» (1936–1938 рр.)	87
Старовойт С. В. Започаткування славістичного руху в Україні та участь у ньому вчених Академії наук УРСР	90
Стародуб А. В. Діяльність «Komisji dla przekładu Pisma Świątego i ksiąg liturgicznych na język ukraiński» при Міністерстві сповідань та народної освіти міжвоєнної Польщі (1927–1928 рр.)	94
Мушкетик Л. Г. Освітня та наукова діяльність Інституту слов'янської та балтійської філології Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша	96
Лісова О. М. Роль українських організацій Словаччини в збереженні та розвитку народної культури	99
Курганова О. Ю. Барокова епіграма як засіб увиразнення українських кириличних видань кінця XVI – I половини XVIII ст.	102
Зіновченко Н. Л. Іntenції духовності в творчій спадщині св. Димитрія (Туптала), митрополита Ростовського, в контексті культури українського Козацького бароко	105
Бондар Н. П. Взаємовпливи кириличних видань Євангелій другої половини XVI – середини XVII ст. вільнюського та львівського друку	109
Заболотна Н. В. Нелітургійні кириличні видання Супрасльського Благовіщенського монастиря, представлені у відділі стародруків та рідкісних видань	

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (до 325-ї річниці заснування Супрасльської друкарні)	113
Іванова О. А. Слов'янські кириличні рукописи XVII ст. у зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: питання кодикологічного опису	116
Булатова С. О. Рукопис праці Станіслава Домініка Клечевського «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773 р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського	118
Іваненко О. А. Чеські школи в культурно-освітньому житті Волині (друга половина XIX ст.)	121
Росул Т. І. Роль документального кіно в налагодженні чесько-українських зв'язків міжвоєнного періоду	124
Дзира І. Я. Зі спостережень над праслов'янською спадщиною в українській антропонімії XVIII ст. (на матеріалі Реестру Війська Запорозького Низового 1756 р.)	127
Дзира О. І. Прізвищеві назви XIV – I половини XVII ст., утворені від виду діяльності носіїв, як історичне джерело	129
Філіпович М. А. Назва собору Святої Софії в полоцькій актовій мові (про деякі особливості термінології полоцьких актів XIV–XVI ст.)	132
Шорсткіна О. Ф. Українсько-болгарські культурні контакти крізь призму творчої співпраці Михайла Драгоманова та Івана Франка	134
Сирцова О. М. Життя Мефодія в Успенській збірці XII–XIII ст. Питання про філософсько-богословський зміст прологу	137
Богданов Г. О. Основные вехи жизни Мефодия – создателя первого славянского алфавита	139
Осипенко О. А. Руни: етимологія та походження	141
Панасюк Р. П. Зародження давньоруського парламентаризму в добу Київської Русі	143
Разбегіна Н. В. Історичні передумови формування терміносистеми міжнародного права української мови	146
Мацюк М. С. Порівняльний аналіз відповідальності за вбивство, травми та погрози в «Руській правді» та «Салічній правді»	149

СЛАВІСТИКА В ОСОБАХ

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в оригінальній і перекладній поезії Максима Рильського	155
Долотова О. А. Симон Петлюра – историк и литератор (по материалам журнала «Украинская жизнь»)	157
Лабынцев Ю. А. Неизвестная рукописная шевченкиана И. А. Белоусова – переводчика и популяризатора Т. Г. Шевченко	160

Щавинская Л. Л. Рукописные свидетельства деятельности О. А. Лепко – переводчицы Т. Г. Шевченко	162
Козар Л. П. Тарас Шевченко в дослідженні Федора Вовка	164
Петренко І. М. Віра Жук (1928–2008) – відома вчена-болгарист	166
Павленко Л. А. Славистичний доробок Євгена Рихліка	169
Черніговець Н. М. Володимир Іванович Пічета: український період життя	172
Сохань С. В. Микола Петров – дослідник давньої слов'янської писемної пам'ятки «Пролог»	175
Горбач Т. С. Славистика в наукових пошуках Андрія Олександровича Білецького	177
Горєва В. В. Григорій Миколайович Литвак – поет, фольклорист, перекладач	179
Осіння Н. В. Питання етнографії, етнології та мови в науковій спадщині П. А. Тутковського (історіографія та бібліографічне оснащення)	181
Климчук А. М. Микола Михалевич – перший професор кафедри полоністики Львівського університету	184

**ПЕРШИЙ ПЕРЕКЛАД НОВОГО ЗАВІТУ ТА ПСАЛТИРЯ
УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ
ПИЛИПА МОРАЧЕВСЬКОГО:
ДО 150-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПРАЦІ**

Самойленко Г. В. Переклад Святого Письма П. Морачевським і дискусія 60-х років XIX ст. про українську мову	189
Процик І. Р. Від «Молитвослова» до Святого Письма: праця Івана Пулюя над перекладами сакральних текстів та вироблення конфесійного стилю української мови	192
Гнатенко Л. А. Псалтир у перекладі П. Морачевського: до історії створення та видання	195
Есипова В. А. Работа с рукописями Ф. С. Морачевского в фонде отдела рукописей и книжных памятников Научной библиотеки Томского государственного университета	197
Котенко Т. І. «Послання святих апостолів» у перекладі П. Морачевського: до історії рукопису	200
Даниленко А. І. «Рада ледачих» чи «рада нечестивих»? Ще раз про біблійний стиль П. Куліша та П. Морачевського	202
Трембіцький А. М. Історія перекладу Четвероєвангелія Пилипа Морачевського в епістолярній спадщині Євфимія Сіцінського	204
Старенький І. О. Штрихи до історії видання Четвероєвангелія перекладу Пилипа Морачевського	207

О. С. Онищенко,

академік НАН України, доктор філософських наук
(Україна, м. Київ)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО І СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЛАВІСТИКИ

Славістика сформувалася як комплексна наука про слов'янство. Вона має міждисциплінарний характер, включає в себе вивчення мов, літератур, культур, історії слов'янських народів, зв'язків між слов'янами та з неслов'янськими етносами. Первісною ланкою і ядром славістики завжди було мовознавство, але необхідність самопізнання, самоусвідомлення, самоідентифікації кожного з слов'янських народів, всього слов'янства, їх місця і ролі серед інших народів і в світовій історії постійно стимулювала охоплення всього кола соціогуманітарних наук, а нерідко і природознавчих. Це употужнило науковий потенціал славістики та її соціокультурну віддачу. Такі об'єктивні можливості славістики. І вона реалізує їх упродовж усієї своєї історії.

Публіцистичні заяви про кризу славістики, що лунають нині, породжені неповнотою знань про сутність і значення славістики та її сьогодишній стан. Криза фінансування славістичних досліджень, зменшення підготовки славістичних кадрів тощо не означає кризи славістики як науки. Це організаційний, а не власне пізнавальний бік справи. Наука як спосіб пізнання зазнає кризи тоді, коли з поля її уваги випадають нові явища досліджуваного об'єкта або використовувані методи не дають бажаного результату. За таких умов наука розширює свій предмет і овоює нові методологічні парадигми.

Послаблення фінансування і державного стимулювання славістичних досліджень у всіх країнах має декілька причин. Насамперед, тут дається взнаки світова економічна криза і зменшення в більшості країн витрат на науку в цілому, зокрема на науку соціогуманітарну. Зміна геополітичної ситуації внаслідок розпаду СРСР і соціалістичної системи викликала також зміну пріоритетів у науковій політиці як постсоціалістичних, так і капіталістичних країн. Поки точилася «холодна війна» між двома соціальними системами, на Заході був підвищений інтерес до вивчення стану справ на Сході, в соціалістичній системі, куди входили всі слов'янські країни. Тому на Заході створювалися спеціальні інститути, центри, кафедри, фонди славістики. Водночас і в СРСР та слов'янських соціалістичних країнах у розвитку славістики бачили не тільки науковий і культурний обмін, а й шляхи згуртування в протистоянні ідеологічним опонентам. З розпадом СРСР і соціалістичної системи політична складова підтримки славістики перестала існувати і на Заході, і на Сході. Славістика стала на свою природну основу наукового і культурного інтересу. Це зумовило оновлення тематики й організації славістичних досліджень; і цей процес ще триває. До цього слід ще додати пошуки реформ

освіти, які відбуваються практично у всьому світі. А в реформах освіти, як відомо, перший удар припадає на соціогуманітарні дисципліни, зокрема і на славістику. Пріоритетними залишаються знання про власну націю, державу. Звідси самоочевидний висновок, що сьогодні спостерігаємо не кризу славістики як науки, а з кризові явищами в її організації, забезпеченні.

Об'єктивно славістика не втратила своєї постійно діючої науково-пізнавальної суті, суспільної потреби в ній. Вона виходить на нові парадигми розвитку, нові способи соціальної віддачі, отже матиме нові хвилі інтересу до неї в національних і міжнародних масштабах. Цьому сприятиме ряд чинників.

По-перше, розвиток національного відродження в усіх слов'янських країнах. Він пов'язаний з новим осмисленням історії, культурної спадщини, традицій, досягнень мови і літератури, внеску в європейську і світову культуру, ролі в сучасних цивілізаційних трансформаціях. Це збуджує інтерес слов'янських народів один до одного й неслов'янських народів до них.

По-друге, слов'янські народи нині формують небувалий соціальний досвід, одночасно поєднуючи зміну у своїх країнах суспільної системи з входженням у нову світову цивілізаційну епоху. Аналогів цьому в історії ще немає. Закономірно, що розширення цього процесу посилить увагу всіх слов'ян і стане об'єктом вивчення для народів і країн, що переживають національне відродження й багатопланові суспільні трансформації.

По-третє, збудником міжслов'янського інтересу буде досвід кожного слов'янського народу виживання в умовах глобалізації, збереження і розвитку своєї самобутності і національної державності, уміння засвоїти можливості, які дає глобалізація, й уникнути загроз і небезпек, що йдуть від неї. Слід враховувати, що слов'янські народи досить пристосовані до виживання в умовах інтенсивних зовнішніх впливів. Всі вони мають за собою велику духовність і культуру, сформовані мовні системи, глибоко усвідомлювану орієнтацію на національну державність і самобутність. Всі вони вижили в умовах довготривалого перебування у складі великих імперій.

По-четверте, приваблюватиме міжнародний інтерес до слов'ян їх участь у реформуванні освіти. Всупереч наявній недооцінці суспільствознавства, реформа освіти передбачає розвиток соціогуманітарної складової. Це – виклик епохи, яка нарешті націлилася на пізнання людини та її духовного світу. Реформа освіти піднімає на поверхню гуманітарні здобутки, які у слов'ян багаті. Всі видатні слов'янські педагоги були гуманістами.

По-п'яте, зростанню авторитету славістики сприятиме внутрішній розвиток цієї комплексної науки, що бачиться насамперед у контексті розширення проблематики та збагачення дослідницького інструментарію. Класичну славістичну філологію все більше доповнюватимуть дані соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвогеографії, комп'ютерної лінгвістики, антропології, культурології. Слов'янознавство нарощуватиме свій міждисциплінарний синтез за рахунок поглиблення й поєднання традиційних дисциплін та формування нових напрямів досліджень. Вивчення старожитностей, які завжди складатимуть перлину славістики, все біль-

ше включатиме результати і методи т. зв. допоміжних історичних дисциплін, що налічують десятки і переживають нині піднесення.

Зміни в світогляді, менталітеті, психології, ціннісних пріоритетах слов'ян, що спричинені глобалізацією, соціальними трансформаціями, інтернетизацією, породжують потребу посилення ролі в славистиці філософських, соціологічних, етичних, правових, соціально-психологічних, релігієзнавчих досліджень. Ці напрями в славистиці ще достатньо не розгорнуті, хоча без них неможливо сформувати адекватний історичний і сучасний образ слов'ян, адекватний і зрозумілий для самих себе і для неслов'ян. Ці проблеми актуалізує інтенсивне входження слов'янських країн у європейське і світове співтовариство, в ході якого слов'янам доводиться звертати відповідність свого життя іншим стандартам.

Диференціація слов'янських країн, розвиток у них позицій національної державності та інтеграція насамперед у загальноєвропейський простір оживлюють стару, давно дискутовану проблему «свій – чужий» / «інший», ставлення до «не свого». З цим пов'язана проблема аналізу та подолання стереотипів в уявленнях слов'ян про себе і про «інших» (слов'янських і неслов'янських народів). У нових аспектах постали і питання слов'янської (національної, державної, регіональної) ідентичності. Особливо в плані засвоєння «чужого» позитивного досвіду та збереження своєї самобутності.

Тут – комплекс фундаментальних, життєво важливих проблем, якими невідступно повинна займатись славистика. І, напевно, одними філологічними методами ці проблеми не можна ні пізнати, ні розв'язати. Сюди має включитися важка артилерія соціогуманітаристики – її історико-філософсько-правові дисципліни, від цього славистика отримає додаткові ресурси для розвитку наукового і соціокультурного потенціалу.

У славистиці з самого початку поряд з філологією задіяні історія, археологія, мистецтвознавство, право, філософія. Але традиційно в славистичних публікаціях і на славистичних форумах панує філологія. Це безумовно надає славистиці яскравість і стабільність, однак певною мірою і звужує її науковий діапазон і вплив на соціальну практику. Наприклад, на міжнародних славистичних з'їздах досі не було повноцінних історичних, філософських, археологічних секцій. Так само, як і на міжнародних форумах представників щойно згаданих наук, завжди нечисленні науковці мовно-літературно-фольклористичного профілю. В Україні намічається тенденція подолання цього недоліку. Мабуть, треба і на наших щорічних конференціях, присвячених Дню слов'янської писемності і культури, повніше реалізувати у славистиці єдність і взаємодію соціогуманітарних наук всього їх комплексу.

Первісно в славистиці закладено і практичний сенс. Її основоположники мали на меті, крім пізнавальних моментів, і пошуки шляхів єднання, зближення, співпраці слов'янських народів. Хоча між усіма слов'янськими народами повної єдності ніколи не було (історія рясніє негараздами, суперечками і конфліктами між ними, нерідко вони були втягнуті в протиборчі табори), все ж спільне, близьке у їхніх мовах, культурах, звичаях, традиціях завжди домінувало. І це спільне виділя-

ло слов'янство в окремий етнотип, робило його пізнаваним. На цьому слависти будували ідею слов'янської єдності і взаємодії ще з першої половини XIX ст.

З розпадом соціалістичної системи, СРСР, Федеративної Республіки Югославії, Чехо-Словаччини ідеї слов'янського порозуміння і добросусідського співіснування набули нового змісту. Сьогодні вони особливо важливі для припинення збройного конфлікту на Сході України. Славістика як соціально значуща наука, що історично зорієнтована на підтримку конструктиву в міжслов'янських відносинах, у цій ситуації може відіграти важливу позитивну роль.

Суспільний резонанс сучасної славістики буде тим більший, чим адекватніше вона буде відповідати вимогам і викликам часу. Слов'янство, як уже відзначалося, увійшло в період подвійних трансформацій – змін соціального устрою цивілізаційного укладу, переходу до ринкової економіки і водночас переходу до інформаційного суспільства. Весь слов'янський світ охопили небувалі перетворення – швидкі, масштабні, системні, до того ж – неоднозначні, нелінійні, суперечливі.

За цих умов традиційний набір славістичних дисциплін закономірно має бути доповнений суміжними дисциплінами з усього соціогуманітарного циклу наук. І разом вони повинні відповісти на доленосні питання: куди йде слов'янство, який вимальовується образ його націй, держав, соціумів, яка накреслюється перспектива. Таким чином, славістика, як інтегративна наука, зможе виконати національні й міжнародні замовлення на створення об'єктивної картини минулого й нинішнього життя слов'янських народів. При чому без ідеологічних і політичних нашарувань, вільна від агресивного інформаційного тиску.

Не менш соціально значущим буде й осмислення таких проблем, що зачіпають й сферу традиційної славістики: що дасть віртуалізація культури – її збагачення чи відрив від реальності? Що принесе масове вливання в слов'янські мови чужомовних слів – розвиток національних мов чи їх руйнування? Як уникнути негативних впливів у цих явищах? Як забезпечити слов'янським мовам вагоме місце в інтернеті? Як слов'янським країнам швидко й найповніше адаптуватися в міжнародному середовищі? Як бачимо, розвиток славістики передбачає суттєве розширення її предмета за рахунок вивчення найновіших соціогуманітарних процесів у слов'янському світі.

Велике значення для збагачення славістики має розвиток націєзнавства. Кожен слов'янський народ переживає період посиленої уваги до самопізнання, самовизначення, самоусвідомлення. Комплексно осмислюється і переосмислюється власна історія, культура, духовна спадщина, самобутність як у вітчизняному, так і в міжнародному, зокрема, у європейському контексті. Україністика, болгаристика, богемістика, полоністика... – всі без винятку національні складові славістики – системно нарощують свої здобутки. Звичайно, це створює і сприятливу атмосферу поступу всього загальнославістичного комплексу. Важливо при цьому, щоб йшло взаємодоповнення, взаємопосилення, взаємозбагачення всіх напрямів слов'янського націєзнавства. Тут виявляються продуктивними двосторонні і багатосторонні міжслов'янські дослідницькі, видавничі, інформаційні проекти і програми. Бажа-

но, щоб на форумах українців ширше звучали славістичні мотиви, а на зарубіжних форумах славістів – ширше була представлена україністика.

Намітилося поживлення міжслов'янської перекладацької справи. Взаємні переклади літератури завжди служили авангардом у міжслов'янських зв'язках. Книга – і стара, добра, нами улюблена друкована, і сучасна всюдисуща електронна – незамінний зв'язквець, посередник, дипломат, інформатор. Вона найкраще представляє один народ іншому. Органічна потреба в обміні знаннями, ідеями, духовними цінностями з допомогою книги оновить і піднесе на вищий щабель міжслов'янську перекладацьку справу. Звіди буде ще одна стимулююча хвиля для славістики. Умноження економічних, культурних, туристичних, інформаційних зв'язків невідворотно диктуватиме розгортання перекладацтва, насамперед переклад ділової документації і, безумовно, наукової і художньої літератури.

Це уже викликало широку потребу в створенні і підтримці функціонування в електронному режимі двомовних і багатомовних слов'янських словників, а також підручників і посібників для вивчення слов'янських мов іноземцями. Принагідно слід відзначити досвід Українського мовно-інформаційного фонду НАН України в організації міжнародного лінгвістичного проекту, метою якого є створення об'єднаної лексикографічної системи для ряду слов'янських мов (болгарської, польської, словацької, словенської, російської і української). Цей проект реалізується шляхом створення національних словникових баз, нових граматичних, тлумачних, етимологічних, синонімічних, фразеологічних словників. Розгортається порівняльне літературознавство. Загалом і класична славістична дисципліна – філологія – засвідчує поступальний розвиток.

Загроза кризи славістики не більша, ніж загроза кризи соціогуманітаристики в цілому. Причини і виклики тут однакові: поява нових явищ у житті слов'ян і відповідно нових проблем досліджень, нові суспільні запити до науки і, зокрема, славістики, запізнення із запровадженням нових і до того ж міждисциплінарних методів досліджень. Насамперед, звичайно, негативно відбиваються на розвитку славістики, як і всієї соціогуманітаристики, економічні негаразди.

Славістика не втрачає свого значення і не відходить на периферію науки. Її вічний об'єкт – слов'янство – перебуває на перехідному етапі, включається у новий виток цивілізаційного процесу. Слов'янство – найбільший етнотип в Європі і вивчення його минулого, сучасного і прогноз майбутнього є великим і завжди актуальним завданням суспільствознавства. Об'єктивно славістика покликана здійснювати науковий супровід історичної ходи слов'янства. Цю свою функцію вона виконає тим повніше, чим більше наукові славістичні кола усвідомлять її сутнісне добродійне призначення і реалізують зростаючий соціокультурний потенціал.

**КОМПЛЕКСНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ,
ЛІТЕРАТУР, ФОЛЬКЛОРУ, МИСТЕЦТВ,
МЕНТАЛЬНОСТЕЙ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ.
РОЗВИТОК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО
ХАРАКТЕРУ СЛАВІСТИКИ**

Т. О. Черниш,
доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Київ)

З ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Одним з видатних досягнень сучасного слов'янського порівняльно-історичного мовознавства стала реконструкція лексико-семантичної та словотвірної систем праслов'янської мови, що, в свою чергу, вивело на якісно новий рівень праслов'янську лексикографію як окрему галузь компаративного циклу. Студії в цій царині, зокрема ті, що пов'язані з семантичною реконструкцією, висувають потребу в подальшому опрацюванні апарату, який застосовується в історико-етимологічних дослідженнях. Серед явищ історико-дериваційного характеру, котрі мають враховуватися в теорії і практиці етимологізування, понадто ж у контексті реконструкції історико-етимологічних гнізд слов'янської лексики, важливе місце посідає множинна мотивація, пов'язана, серед іншого, з багатозначністю дериваційних моделей, яка, в свою чергу, відображає семантичну варіативність етимона. Варіативність ономазіологічної інтерпретації формальних дериваційних моделей є співвідносною з переосмисленням вихідної семантики етимона. Значеннєві варіанти спільної дериваційної моделі можуть бути рознесеними між різними ідіомами, в межах яких відповідні слова виступають як однозначні. Етимологічний аналіз подібних випадків має брати до уваги можливість реконструкції у відповідній прамові не лише праформи як такої, але й семантичного підґрунтя тих чи інших її континуантів. Зазначена ситуація може ускладнюватися явищем множинної вмотивованості, при якій спільна твірна база чи кілька таких баз отримують, при однаковому дериваційному оформленні, більш ніж одне мотиваційне витлумачення, відображаючи різні осмислення одного й того ж денотата. Прикладом такої ситуації може служити етимологічний аналіз низки слов'янських лексем, які позначають рослину кропива (*Urtica*), що виводяться з псл. **kopriva* і належать до історико-етимологічного макрогнізда з коренями псл. **kyp-* / **kvar-* / **kop-*, у його межах – до гнізда псл. **korpъ*, а в складі цього останнього – до мікрогнізда псл. **korpъ* (цсл. *копрі*, укр. *кропива*, діал. *краніва*, *краті'ва*, діал. *покрива*, *покрівка* (з польської), рос. *кранива*, діал. *краниво*, *кранивь*, блр. *краніва*, стпол. (pluralia tantum) *koperwy*, пол. діал. *koprzywa*, пол. *pokrzywa*, чес. *kopřiva*, слц. *kopřivka*, діал. *kopřva*, влуж. *kopřiva*, нлуж. *kopřiva*, болг. *коприва*, діал. *копривъ*, *покрива*, мак. *коприва*, схв. *кòприва*, *копрва*, діал. *кунрива*, слн. *korřiva*, *ktorřiva*. Похідність псл. **kopriva* (з ад'єктивним суфіксом *-iv-*) від псл. **korpъ* як назви пахучої рослини (звідси й укр. *кроп* тощо) є найвірогіднішою, а твірною семантикою тут виступає первісне значення кипіння, далі – випаровування, супроводжуване виділенням різкого запаху. Інша гіпотеза

(В. Махек) пов'язує назву цієї рослини з належним до цього ж гнізда генетично відмінним, але формально подібним дієсловом псл. **kropiti* (пор. укр. *окріп* «кипляча вода»), оскільки кропиву додавали в корм худобі в холодну пору року і при цьому попередньо її ошпарювали (*кропили*) окропом (пекуче відчуття від кропиви В. А. Меркулова порівнювала і з болем, що його спричиняє *окріп*, падаючи різкими *краплями*). Слід визнати, що всі три версії не є взаємовиключаючими; інакше кажучи, можливим є «плюралізм» мовних факторів, що впливали на генезу зазначених назв кропиви, тобто взаємонакладання впливів кількох мовних одиниць, що відзначаються, з одного боку, матеріальною фонетичною подібністю (*к-р-г, k-г-p*), а з іншого, – вираженням неоднакових мотиваційних ознак, здатних, проте, забезпечувати номінацію того самого денотата. На відміну від назв кропиви, підставою яких є палоче тактильне відчуття (укр. *жигучка*, рос. *жегуха*, блр. *дзгучка, жижка*, пол. *żagwica*, чес. діал. *žaroš*, схв. *жагачица, pajjika, жарига*, слн. *žigavica, žarnica* тощо), слова типу укр. *кропива*, хоч і генетично пов'язані з «термічним» коренем **kop-*, але їхня екстралінгвістична мотивація все ж є дещо іншою, дістаючи саме таке, високотемпературне, витлумачення в тому разі, коли вони зіставляються з дієсловом псл. **kropiti*.

Автори Етимологічного словника білоруської мови взагалі висловлюють припущення про позаслов'янську генезу слів типу укр. *кропива*, припускаючи можливість запозичення з італ. **kapr-iva*, коренева частина якої зводиться до назви кози – лат. *capra* «коза» (тобто блр. *краніва* – це «козина трава», пор. блр. *казіна* «дика трава, неплодюча заболочена лука, де росте дуже жорстка дика трава (бур'ян)», або, в іншій мотивації, «ядуча трава»).

Таким чином, множинність етимологічних розв'язань може бути відображенням не лише дослідницького релятивізму, а й множинності реальних рис етимологізованих лексем і позначуваних ними об'єктів і явищ дійсності. Водночас на сприйняття слова в плані його внутрішньомовних відношень дериваційної мотивації здатен впливати й такий чинник, як генетично не зумовлена зовнішня подібність, що може супроводжувати чи навіть викликати розподібнення пов'язаних за своїм походженням одиниць. Прикладом такого розриву первинних етимологічних зв'язків і зближення на підставі вторинно набутого вигляду з одиницями іншої генези, але водночас близької семантики, можуть бути наслідки метатези на кшталт іє. **pek-* > лит. *kèpti* «пекти», пор. укр. діал. *котка* «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар», що її А. П. Непокупний уважав за можливе пов'язувати і з укр. *копати* (пор. також іншу назву цієї ж реалії укр. діал. *ямка*), і зі щойно згаданою метатезою, яка, отже, ніби переносить цей корінь з одного термічного гнізда (псл. **pek-*) в інше, те, про яке мова йшла вище.

Л. І. Шевченко,

доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Київ)

МЕДІАЛІНГВІСТИКА ЯК РЕСУРС СУЧАСНОЇ СЛАВІСТИКИ: НАУКОВА ПЕРСПЕКТИВА

У модерному світі, інтегральною ознакою якого є «поступ сучасних ідей» як динамічної панорамної картини науки (Ж. Рюс) [4], все переконливішими стають результати нових напрямів пізнання соціуму і масової свідомості. Лінгвістичне модулювання й інтерпретація вербалізованої свідомості суспільства, його окремих соціальних груп з метою адекватної комунікації та впливу стають важливим аргументом для інтердисциплінарних досліджень. Медіалінгвістика в такій постановці питання – філологічний дискурс сучасної славістики, спекторально зосереджений на текстах масової комунікації, інтерпретованих у комплексі дослідницьких інструментів теорії медіа та мовознавства.

Гостра актуальність медіалінгвістики для сучасних наук усвідомлена в західноєвропейській науці ще від початку минулого століття (зрозуміло, йдеться про системне, а не фрагментарне представлення категорій, понять і концепцій зазначеного напрямку знання). Свідченням цього є не лише численні праці авторитетних дослідників Р. Бергса [6], В. Бріда [7], Т. Ван-Дейка [8], М. Л. Гейса [9], Д. Мак-Квейла [2] та інших, але й опрацьовані ними локуси знання, де розглядаються як самостійні проблеми медійних жанрів, специфіки носіїв медійної інформації, особливостей структуризації тематично, соціально, політично, гендерно та інакше орієнтованих видань, мовно-стилістичні домінанти тексту / текстів.

Більше того, активно працює медійна наукова періодика, така як «Європейський журнал комунікації» («European Journal of Communication»), «Аннали Американської академії політичних та соціальних наук» («Annals of the American Academy of Political and Social Sciences»), «Журнал медійних студій» («Media Studies Journal»), «Масова комунікація і суспільство» («Mass Communication and Society»), «Комунікативний пошук» («Communication Research»), «Культурницькі студії та комунікації» («Cultural Studies and Communication») та ін.

Інтелектуальну діяльність наукових інтерпретаторів медіа забезпечують спеціалізовані видавництва, до числа яких можна віднести, зокрема, «Free Press» або видавничі програми потужних університетських центрів – Оксфорду («Oxford University Press»), Чикаго («University of Chicago Press»), Торонто («Toronto University Press») та ін.

У філологічній славістиці медійна проблематика як об'єкт наукового інтегрального аналізу окреслюється пізніше, на нашу думку, з причин традиційної для славістики зосередженості передусім на фундаментальних питаннях як мовознавства, так і скорельованих з ним галузей гуманітаристики. Обмеженою до мотивації

була й практична спрямованість результатів медіалінгвістичних напрацювань: медійники працювали в парадигмі однієї ідеологеми. Відтак детальна розробка методів і форм роботи з вербалізацією масової свідомості була в центрі уваги достатньо вузького кола професіоналів (зокрема, медійників-міжнародників, а також інституцій, пов'язаних з підготовкою ідеологічних кадрів).

Проте вже з середини ХХ ст. формується славистичний медійний дискурс як вимога часу, соціальної та пізнавальної рефлексії на динамічно змінюваний світ. Сьогодні можна говорити про медіалінгвістичні дослідження в усіх слов'янських країнах та про широкий спектр аналізованої проблематики. Водночас формуються авторитетні центри медіалінгвістики, до опрацювання пошукової проблематики в яких залучаються фахівці з усього світу. Як це, зокрема, відбувається в колі медіалінгвістів московської школи (Г. Солганик, В. Костомаров, Т. Добросклонська, Н. Клушина та ін.), Санкт-Петербурзької школи (Л. Дускаєва, М. Воскресенська, В. Васильєва, К. Рогова та ін.), численних дослідницьких центрів, пов'язаних з провідними слов'янськими університетами в м. Ополь (Польща), де відома стилістична школа з безумовним науковим лідерством С. Гайди протягом кількох десятиліть не тільки розробляє медіалінгвістичну проблематику як локус загальностилістичної, але й широко представляє її в статусному періодичному збірнику «Stylistyka» на регулярній міжнародній опольській конференції та в монографічних дослідженнях.

Продуктивно працюють медіалінгвісти в Саратовському, Томському, Празькому та інших університетах слов'янських країн. На останньому Міжнародному конгресі славистів (2013 р.) було прийнято рішення щодо створення окремої медіалінгвістичної секції, яку очолила проф. Л. Р. Дускаєва (Санкт-Петербург). Активна дослідницька діяльність славистів-медіалінгвістів представлена в міжнародному періодичному науковому виданні «Медиалингвистика» та на Інтернет-порталі «Медиалингвистика ХХІ ст.».

Окремо слід наголосити на українській медіалінгвістичній традиції, що бере початок з 70–80-х років минулого століття – спочатку як авторська проблематика окремих дослідників (І. Чередниченко, Д. Баранник та ін.), пізніше – як окремий сегмент стилістичної проблематики (колективна монографія Інституту мовознавства НАН України «Жанри і стилі в історії української літературної мови» [1]).

На початку нового тисячоліття українська медіалінгвістика має всі характеристики сформованого наукового напрямку як у теоретичних, так і в прикладному аспектах. Велике коло мовознавців системно опрацьовують актуальні медіалінгвістичні проблеми (С. Чемеркін, Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов та ін.), що й представлено в численних виданнях [3; 5 та ін.]. Уперше в Україні, в Київському університеті, започаткована медіалінгвістична спеціалізація, яка передбачає рівневу підготовку бакалаврів, магістрів, аспірантів та докторантів. Розробляються лексикографічні проекти з укладання словників мови медіа різних типів, проводяться щорічні конференції та круглі столи, де аналізуються медіа в різних дослідницьких парадигмах.

Життя мови в сучасному суспільстві / суспільствах є проблемою важливою і

вкрай дискусійною. Медіалінгвісти мають дати відповідь на питання щодо функцій мови в соціумі, мовної сугестії, тенденцій розвитку літературної мови, її реального нормування тощо – саме ці питання (загальні й часткові) актуалізуються дослідниками мови засобів масової інформації. Окремим, але вкрай важливим складником аналізу медіалінгвістів є мовна реальність в Інтернеті, з його поліфонічністю жанрів, мов, типів текстів і джерел інформації. Перед медіалінгвістикою, отже, відкривається безліч реальних проблем існування національних мов, комунікативних міжмовних діалогів, принципів організації текстів, їхньої інформативності в соціальному середовищі.

Список використаних джерел та літератури

1. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін. – К., 1989.
2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. – Л., 2010.
3. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов / за ред. Л. Шевченко. – К., 2013.
4. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей: панорама новітньої науки / Ж. Рюс. – К., 1998.
5. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К., 2009.
6. Barthes R. Elements of Semiology / R. Barthes. – London : Jonathan Cape, 1967.
7. Breed W. Social control in the newsroom: a functional analysis / Breed W. // Social Forces. – № 33. – 1955. – P. 326–355.
8. Discours and Communication. – Berlin, 1985.
9. Geis M. L. The language of Politics / M. Geis. – Berlin, 1987.

Е. П. Стоянова,

доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Київ)

БОЛГАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК НОВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Болгаристика як розділ славістики передбачає різнобічні напрями наукових досліджень у галузі мови, літератури, історії та інших аспектів болгарської культури. Останнім часом вивчення болгарської мови, а поряд з цим і організація наукової та науково-практичної діяльності (міжнародні конференції, семінари, олімпіади) – все це досить поширилося в українських вишах. Окрім традиційних Київського, Львівського, Одеського національних державних університетів, цю дисципліну введено в Київському національному лінгвістичному університеті, Донецькому державному університеті, Ізмаїльському гуманітарному університеті, Бердянському та Мелітопольському державних педагогічних університетах.

У Київському славістичному університеті – приватному навчальному закладі – спеціальність «Болгарська мова та література + ще одна мова (слов'янська або західноєвропейська)» дозволяла студентам одержати ступінь спеціаліста, а пізніше – бакалавра або магістра. Підготовка болгаристів мала на меті, окрім засвоєння теоретичних дисциплін – історичної та теоретичної граматики тощо, обов'язкове практичне володіння мовою, тому студенти КСУ знайомилися із сучасною болгарською пресою та художньою літературою постійно.

Той, хто цікавиться болгарською культурою, незважаючи на надзвичайну схожість української і болгарської мов як близько споріднених слов'янських нарід (кирилична абетка, спільність лексики), несподівано починає спостерігати, особливо останнім часом, що не завжди розуміє зміст тексту. Подібні речі турбують і викладачів, які приїждять з Болгарії для системного навчання літературної мови дітей, що мешкають у регіонах компактного проживання болгарського населення, наприклад, у Бессарабії і Таврії. Складне переплетіння, з одного боку, дігლოსії, що відображає нерівний статус діалекту – нижчої форми національної мови, але він частіш за все використовується тут, і літературного її варіанту, а з іншого боку, – феномен білінгвізму або трілінгвізму, одночасного володіння літературною українською або російською мовою поряд з рідною, – все це робить літературну болгарську другою мовою навчання. Розбіжність між реальним знанням національної літературної мови і бажанням використовувати її для спілкування або продовження освіти в Болгарії постає важливим мотивом глибшого її вивчення.

Щоб уникнути нерозуміння семантики окремих слів, а іноді їхнього переносного значення, учням необхідно збагачувати свій словниковий запас. Ось чому з метою кращого ознайомлення з лексикою рідної та чужої мови пропонується користування багатьма словниками: тлумачними, двомовними, ідеографічними та ін.

Укладачі Болгарсько-українського словника нової європейської лексики звернули увагу саме на нові або чужі слова, яких багато надійшло в болгарську мову протягом двох останніх десятиріч, особливо в спортивну, комп'ютерну, політичну і музичну сфери. Наприклад: *бодидрагинг, вендинг автомат, антиейдждж, аутлет, бариста, бекофис*. Є й інші, на перший погляд, давно відомі: *джоб, бакиши, банічарка, братовчед*, але останнім часом вони здобули нового, невідомого для багатьох значення.

Для складання реєстру словника було використано такі болгарські лексикографічні видання: «Речник на новите думи в съвременния български език» (укл. : В. Бонджолова, А. Петкова. – В. -Търново : Слово, 1999); «Речник на новите думи и значения в български език» (укл. : Е. Пернишка, Д. Благодеева, С. Колковска. – София, 2001); «Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ в. и първото десетилетие на ХХІ в.)» (укл. : Е. Пернишка, Д. Благодеева, С. Колковска. – София : Наука и изкуство, 2010. – 516 с.). Саме вони дозволили нам зробити оптимальну основу двомовного словника.

Вивчення подібних праць в Україні та Росії (Нові слова і значення : словник / Ін-т української мови НАН України ; укл. : Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2008. – 271 с. – (Словники України); Нові й актуалізовані слова та значення. Словникові матеріали 2002–2010. 1550 слів та словосполук / Ін-т української мови НАН України ; автор. колектив : В. О. Балог, Н. С. Лозова, Н. О. Тименко, О. М. Тищенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 278 с.; Толковий словарь новейших слов и выражений русского языка / сост. Л. А. Асланова. – М. : Дом славянской книги, 2013. – 960 с.) уможливили дійти висновку, що наш Болгарсько-український словник містить в декілька разів більше слів з таких актуальних сфер життя суспільства, як високі технології, лексика, пов'язана з членством в ЄС та ін. Разом він нараховує 2,5 тис. словникових статей.

Більш всього нових слів було запозичено з англійської мови в сфері комп'ютерних технологій: *адвенчър, адурер, айпод, айфон, айсикю*; в спорті: *акваджогинг, архибитлон, бейсджелтинг, бигеър*; у політиці: *алтерглобализъм, стагфлация*; в музиці: *арендби, бийтбокс, бритпоп, емокор* та ін.

Типологічною і дуже продуктивною рисою сучасної болгарської літературної мови є болгаризація іншомовних лексичних елементів. Наприклад, лексема **бранд**. В українській відповідником є слово **бренд** – захищена торговельна марка. З цим коренем зараз функціонують такі болгарські словоформи, як *брандинг, брендиран, брендирам* та ін., значення яких не завжди є зрозумілим у тексті. Болгарське слово **чалга**, що означає популярний балканський поп-фолк-жанр, має велику кількість лексичних форм з подібним коренем, як-то: *чалгаджия, чалгаджийница, чалгаджийство, чалгализация, чалгар*. Або такі болгарські лексеми з іншомовним коренем **чат**: *чатвам, чатрум, чатър, чатя*; або **чейндж**: *чейнджа, чейнджаджия, чейнджър*, зустріч з якими зупиняє читача.

Іноді здавна відоме слово може перешкоджати розумінню речення, тому що нам не знайоме його нове додаткове значення. Наприклад, стара лексема **бакиши**, запозичена в болгарській мові з турецької, яка раніш означала лише подарунок,

презент за виконання якоїсь послуги, зараз здобула нового жаргонного значення. Бакшиш – це шофер таксі. В українському жаргоні його синонімом є **води́ла** або **бомби́ла**.

Також досить важкими для розуміння є фразеологічні словосполучення, які набули нових значень, наприклад: **влизам в час**, яке раніш у мовленні викладачів означало: – укр. Відправляюся до аудиторії читати лекцію або вести практичні заняття зі студентами (учнями). Сьогодні цей вислів має нове експресивне переносне значення: **«очі на щось відкрилися»**. Таким чином, для розуміння емоційно-образного змісту певного речення, загального контексту треба знати значення стійких фразеологічних словосполучень. Тим більш, що вони є новими і досить віддаленими від початкових реалій: **врѣх на айсберга** (укр. верхівка айсберга) – «напівправа», **врѣх на сладоледа** (блг. сладолед – укр. морозиво) – «щось надзвичайно цінне».

Ще одне спостереження в зв'язку з суттєвим прагматизмом сучасної суспільної психології стосується слова **пари** – «гроші», яке набуло останнім часом надзвичайно різноманітного, інколи альтернативного емоційного забарвлення: **свежи пари** – «готівка», **горещи пари** – «гроші з високою прибутковістю», **мрѣсни пари** – «гроші, зароблені злочинним шляхом», **тесни пари** – «обігові гроші», **умни пари** – «доходні інвестиції».

А ось і стійкі словосполучення зі сфери бізнесу: **плоськ данѣк** – «єдиний податок», **данѣчна секира** (укр. податкова сокира) – «дуже високий податок», **добре облечен бизнесмен** (укр. гарно одягнений бізнесмен) – «пахан», **дрѣпна шалѣтра** (укр. потягнути гальмо) – «прикрити лавочку», **затварям кранѣто** (укр. закручувати кран) – «припиняти фінансування», **зона на здраѣа** (блг. здрач, укр. сутінки) – «тіньова зона», **обрѣщам палаѣинката** (укр. перевертати млинця) – «змінювати докорінно свої погляди», **парѣе от торѣата** (блг. парѣе, укр. шматок) – «ласий шматок», **слагам наколенки** (укр. хтось стає на коліна) – «догоджати комусь, бути залежним від когось», **яхвам вѣлн`а** (укр. опинитися верхи на хвилі) – «використовувати певну ситуацію у власних інтересах».

Декілька слів щодо побудови та оформлення словникових статей. Даний словник має своїм завданням тлумачити значення нових слів у болгарській мові та репрезентувати їхні граматичні та стилістичні ознаки як для пересічного україномовного читача, так і для двомовного носія місцевого болгарського діалекту. Розміщення статей відбувається згідно з болгарською абеткою. У відповідності до цього розташовані й словотвірні морфеми, що набули особливої активності зараз: **авио-, денс-, робо-, нано-, спец-, транс-, топ-** та ін. Кожна словникова стаття починається з болгарської лексеми в початковій формі: прикметники в чоловічому роді, однини, в неповній формі, тому що неповна форма є початковою для прикметників у болгарській мові; закінчення жіночого, середнього роду та множини додаються; дієслова подаються у формі першої особи, однини, теперішнього часу, тому що в сучасній болгарській мові відсутня форма інфінітиву; показуються особові закінчення дієслів. Для іменників обов'язково включаються показники категорії визначеності/невизначеності, тобто артиклі, що дописуються до іменника в

якості закінчення: **-ът, -а, -ят, -я, -та, -то, -те**. Граматичні ознаки подаються в термінах української граматики. За морфологічними характеристиками йдуть семантичні, стилістичні і такі, що вказують на сферу застосування; є й експресивно забарвлені.

Після функціональних та семантичних ознак заголовного слова надається український відповідник, якщо він увійшов до українських лексикографічних видань нових слів. Якщо ж ні, – пропонується транслітерація його з болгарської на українську. Далі міститься тлумачення слова українською мовою. З метою ілюстрування лексичного значення укладачі використовували електронні сайти болгарських друкованих видань, аудіоканалів («новини»), а також онлайн новітні сайти. Кожний приклад обов'язково документувався за посередництвом скороченої сигнатури. До складу деяких словникових статей включено термінологічні та фразеологічні словосполучення, в яких використане заголовне слово. Розповівши коротко про завдання та особливості Болгарсько-українського словника, сподіваємось, що він допоможе нашим шановним користувачам збагатити свій словниковий запас. Йдеться не лише про українських болгар. Цей словник стане в нагоді й тим читачам в Україні, які цікавляться сучасною культурою Болгарії, тим більш, що ця держава першою з багатомільйонних східно- та південнослов'янських країн, які використовують кириличну абетку, увійшла до складу Європейської спільноти як рівноправний член. Завдяки цьому стало можливим розуміння офіційних та масмедійних текстів й іншими братами-слов'янами, а значить підвищився рівень їхньої комунікативної успішності та компетентності в європейському середовищі.

Ю. Г. Вербиненко

(Україна, м. Київ)

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ЯК БАГАТОМОВНА СИСТЕМА

Основні зміни, які відбуваються в мові, стосуються передусім термінології. За підрахунками дослідників, щонайменше 90 % нових слів належать саме до термінології. Зростання соціальної ролі науки, постійне збільшення обсягів інформації зумовили необхідність систематичного дослідження терміносистем як нових, так і вже сформованих, традиційних галузей знання.

Розвиток інформаційного суспільства веде до інтенсивного взаємопроникнення предметних мов, їхньої дифузії в поле загальномовних явищ. Суттєвою стороною цих процесів є багатомовність терміносистем та необхідність їхньої адаптації до сучасних інформаційно-комунікаційних реалій. Оскільки загальноприйнятої єдиної мови, якою б могли користуватися фахівці, не існує, на сьогоднішній день в якості основного засобу подолання проблеми багатомовності є узгодження та координація національних термінологій. Отже, необхідність створення багатомовних терміносистем постійно збільшується. Особливо актуальною ця задача є для мов, терміносистеми яких тільки формуються, серед них – і для української.

На сучасному етапі розвитку науки найбільше нових термінів приходить з англійської мови, що є мовою міжнародного спілкування. Українська термінологія впродовж довгого часу розвивалася під великим впливом російської. Тому доцільною є розробка термінологічних словників, що поєднують українську, англійську та російську термінології.

Отже, актуальним завданням термінологічної ділянки в сучасних українських умовах стає створення національної термінологічної системи, а також забезпечення її неперервного й оперативного вдосконалення й адаптації до світових стандартів, викликані нагальною потребою в інтенсифікації міжнародних науково-технічних, виробничих і комерційних контактів.

Формування такої терміносистеми і створення відповідних словників можливе лише за умови ефективної взаємодії фахівців різних галузей – науково-технічної (з відповідних предметних ділянок), лінгвістичної та інформаційної, що зумовлює необхідність створення та впровадження ефективних механізмів міжгалузевої культурно-інформаційної інтеграції, заснованих на сучасних інформаційних технологіях.

Зауважимо, що багато сучасних термінологічних словників мають такі недоліки:

1. велика кількість можливих перекладів того чи іншого терміну без тлумачень і коментарів про сферу їхнього вживання та відмінності [1];

2. відсутність енциклопедичної інформації, яка пояснює той чи інший термін, оскільки перекладачеві, як правило, потрібно більше інформації для адекватного перекладу, ніж спеціалісту даної галузі [1];

3. відсутність ілюстративних прикладів, які б наочно показували особливості функціонування того чи іншого терміну в різних контекстах.

Зрозуміло, що різні мови мають власні, притаманні саме їм лексико-граматичні і лексико-семантичні ресурси для забезпечення згаданих аспектів термінології. В той же час у всіх терміносистемах спостерігається й багато спільного. Зокрема, в процесі функціонування терміносистем у всіх мовах відбуваються явища термінологізації (тобто переходу загальної лексики до розряду спеціальних термінів) та детермінологізації. В термінології інтенсивно розвивається неологізація – творення нових лексичних одиниць на позначення нових реалій, які відкриває наука і практика. У термінотворенні та термінозастосуванні відбуваються різноманітні семіотико-семантичні процеси, які повинні ретельно аналізуватися і фіксуватися фахівцями-термінологами в тісній співпраці з фахівцями-предметниками з метою набуття терміносистемою таких ознак точності й однозначності, які наближають її до стандартизованих вимірів. Отже, актуальним завданням термінологічної ділянки в сучасних українських умовах стає створення національної термінологічної системи, а також забезпечення її неперервного й оперативного вдосконалення та адаптації до світових стандартів, що зумовлюється необхідністю інтенсифікації міжнародних науково-технічних, виробничих і комерційних контактів. Таких властивостей національної терміносистеми можна досягти за умови, що сама термінологічна галузь задовольняє властивостям мобільності, масштабованості та інтероперабельності – тобто відповідає принципам відкритих систем. Звідси випливає й висновок щодо необхідності інформаційно-технологічної модернізації національної терміносистеми з урахуванням новітніх тенденцій і досягнень у світовій термінологічній галузі.

Отже, необхідним етапом формування національної терміносистеми є створення і впровадження сучасної мобільної багатомовної інструментальної системи галузевої термінографії, яка б поряд з українською частиною містила, як мінімум, російський та англійський компоненти й була адаптована до процесів інтеграції в світові терміносистеми. Очевидно, що такі вимоги диктують і певне інформаційно-технологічне оформлення лексикографічної роботи, яка реалізується в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України як *віртуальна лексикографічна лабораторія* [2], яка організує лексикографічну роботу по створенню словника.

Внутрішню структуру представлення термінів спроектовано з урахуванням необхідності дотримання таких умов:

- можливість довільного порядку перекладу в статті;
- незалежність будови статті від мови вихідного слова;
- можливість збільшення кількості мов перекладу.

Як основний структурний елемент словникової статті було визначено термінологічний блок – структурну частину словникової статті, що містить термін або термінологічне словосполучення, його граматичні параметри, можливі синоніми, фонетичні або морфологічні варіанти, що відповідають певному термінологічному поняттю на одній з мов:

RTi – термінологічний блок і-го поняття російською мовою;

UTi – термінологічний блок і-го поняття українською мовою ;

ETi – термінологічний блок і-го поняття англійською мовою;

Сi – семантичний коментар (або дефініція) і-го термінологічного поняття.

Внутрішню структуру представлення термінів спроектовано з урахуванням необхідності дотримання таких умов:

- можливість довільного порядку мов перекладу в статті;
- незалежність будови статті від мови вихідного слова.

Одним з основних завдань роботи було створення можливостей для докладного інформаційного представлення термінологічних понять. З цією метою структуру термінографічної лабораторії та відповідної лексикографічної бази даних було розроблено з урахуванням можливості додавання до окремих термінологічних блоків словникових статей мультимедійних даних у будь-яких сучасних форматах. Лабораторія оснащена інструментарієм редагування; одиницею редагування є термінологічний блок. Користувачеві надано можливість вводити нові термінологічні поняття до цифрового словника. Редагування словникових статей здійснюється на рівні термінологічних понять.

Віртуальна лабораторія надає можливість оперативно взаємодіяти фахівцям різних галузей у режимі віддаленого доступу.

Список використаних джерел та літератури

1. *Гринев-Гриневиц С. В.* Введение в терминографию : как просто и легко составит словарь : уч. пособ. – Изд. 3-е, доп. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
2. *Широков В. А.* Комп'ютерна лексикографія. –К. : Наук. думка, 2012. – 352 с.

Д. В. Дергач,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Київ)

АСПЕКТОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДІЙНИХ ЖАНРІВ У СУЧАСНІЙ СЛАВІСТИЦІ

Традиція мовознавчого аналізу жанрів скорельована зі стратифікацією текстів відповідно до екстра- й інтралінгвальних домінант функціональних стилів. Зокрема, лінгвістична славістика, з огляду на пріоритети дослідницьких практик ХХ–ХХІ ст., розглядає жанри передусім у термінах і поняттях комунікативної лінгвістики. Так, авторитетні праці А. Баранова, М. Бахтіна, Ф. Бацевича, Г. Богіна, А. Вежбицької, С. Гайди, В. Гольдіна, В. Дементьєва, К. Долиніна, Л. Капанадзе, М. Кожині, Н. Орлової, Н. Разінкіної, О. Сиротиніної, І. Стерніна, Т. Шмельової висвітлюють питання природи та структури мовного жанру, загальних і часткових, константних і варіативних диференційних його характеристик. Критерії польової організації жанрової парадигми того чи іншого дискурсу визначають І. Силантьєв, О. Троянська, Т. Шмельова, Л. Шулінова та інші вчені. Зважаючи на інтерпретацію жанру як особливої форми висловлювання, важливими й актуальними вважаємо мотивації соціо-, психо-, нейролінгвістичного культурологічного знання, сформульовані, зокрема, І. Бубновою, В. Красних, К. Седовим, В. Тиригіною та іншими в зв'язку з комунікативною компетенцією реципієнтів.

У такий спосіб увага фахівців зосереджується насамперед на загальнотеоретичних проблемах лінгвістичної жанрології, а також на аналізі текстів передусім художнього та наукового дискурсів як важливих сфер формування індивідуальної / масової мовної свідомості. В свою чергу, медійна жанрологія, незважаючи на постійну динаміку мови ЗМІ, продовжує залишатися поза фаховим розглядом. Така ситуація зумовлена тим, що традиційно жанри масової інформації не перебували в полі окремої дослідницької предметності, а тому аналізувалися вченими-славістами, зокрема наприкінці ХХ ст., в проблематиці загальної специфіки та природи мас-медійного стилю (Г. Солганик, Л. Шевченко та ін.).

Сучасна мас-медійна реальність зумовлює на початку ХХІ ст. активний розвиток сфер соціальної комунікації. Лінгвістична теорія, відповідаючи вимогам часу, відображає поступовий перехід від публіцистичного стилю до стилю масової інформації, формування окремого медіалінгвістичного напрямку (в слов'янській традиції – Т. Добросклонською), сучасний підхід до структурування текстів у медіа, що супроводжується особливою методологією аналізу текстового поля. В такому ракурсі серед фундаментальних проблем окреслюється й медійна жанрологія, активно й системно досліджувана у вже відомих у славістиці медіалінгвістичних школах у Києві, Москві, Санкт-Петербурзі, Пермі, Мінську, Ополі та інших містах.

Поліаспектність дослідницьких практик у сфері медійної жанрології розвиває лінгвістичне розуміння жанру як тематичної, структурної, стилістичної цілісності, властивої певному типу текстів. Зокрема, польський медіалінгвіст М. Войтак аналізує жанри мовлення як особливі моделі організації тексту, абстрактні феномени, внутрішньо організовані в зразках, що охоплюють структуру, пізнавальний аспект, прагматику, стилістику. Така позиція чітко співвідносить жанр з комунікативною ситуацією, а також пов'язаною з нею інтенцією (Л. Дускаєва, В. Коньков, В. Салімовський та ін.). Власне, це й зумовлює множинність критеріїв у жанровій стратифікації медіа – від формальної організації тексту до її лінгвального забезпечення та, що важливо, функціонального статусу мовних одиниць.

У деяких випадках лінгвістика, зокрема й слов'янська, щодо питань диференціації медіатекстів послуговується теорією в галузі журналістики. А отже, жанрова система масової інформації розглядається фахівцями (В. Івченков, Л. Кройчик, О. Тертичний та ін.) як сукупність методів і прийомів поширення цієї інформації в контексті її породження, форматування та функціонування, у відповідності до комплексу завдань і цілей, реалізованих у комунікативному процесі.

У свою чергу, Т. Добросклонська аналізує ЗМІ в когнітивно-культурологічній парадигмі, звертаючи дослідницьку увагу на типологічну організацію медійних текстів з погляду функціонально-жанрової приналежності, коли йдеться про вивчення лінгвомедійних особливостей основних типів медіатекстів – новин, інформаційної аналітики, публіцистики та реклами. Серед інших поглядів на питання диференціації медійних жанрів відзначаємо оригінальність авторської класифікації Л. Дускаєвої, яка розглядає жанри медіа в параметрах інтенціональної стилістики й розрізняє інформаційні, оцінні та спонукальні мовленнєві жанри друкованих мас-медіа.

Найменш обґрунтованим у теорії, на нашу думку, є аналіз медійних жанрів з погляду функціональної стилістики. Основним критерієм диференціації жанрів ЗМІ в такому випадку є частотність використання мовних одиниць, співвідносних з функцією / комплексом функцій, що реалізуються в типізованій комунікативній ситуації.

ЗМІ в пошуках нових форм і засобів впливу на масову мовну свідомість, формування певної оцінки навколишнього світу моделюють відповідну медійну мовну картину світу, яка вербалізується в різножанрових текстових масивах медійного поля. Їхні неоднорідність і поліфункціональність об'єктивуються відповідними екстралінгвістичними параметрами, що й визначає інтралінгвістичний ресурс сфери масової інформації.

Актуальними, як на наш погляд, у даному аспекті є функціонально-стилістичні доміанти медійної жанрології з подальшим обґрунтуванням моделі мовно-стилістичної доказовості природи жанрів ЗМІ. Лінгвістична жанрологія в такому випадку буде співвідсною з еволюційним ресурсом літературної мови й одночасно – з пізнанням формату і завдань соціальної / масової комунікації. В такий спосіб неоднорідність і функціональна плуральність текстових модифікацій пояснюють дифузний характер мас-медійних жанрів, тенденцію до їх перманентної мо-

дифікації і трансформації – як архітектоніки в цілому, так і мовних засобів зокрема (Н. Клушина, О. Кара-Мурза, Т. Маркова та ін.).

Певною мірою новою для лінгвістичної жанрології є проблема співвідношення традиційних і сучасних жанрів медіа. Йдеться про розширення медійної жанрової парадигми новими жанрами, співмірними з реаліями часу, типами та засобами комунікації, реалізованими в особливих текстах, зокрема в електронних медіа, радіо, телебаченні, рекламі та ін. Така предметність визначає перспективу досліджень в галузі медійної жанрології, особливо коли йдеться про критерії виокремлення й подальший аналіз таких жанрів, як арт-портрет, блог, пост-шоу, стрес-шоу, персональна сторінка в соціальних мережах, віртуальний репортаж, прес-реліз та ін. Хоча варто зауважити на відносно, але сформованій у модерній славистиці традиції фахового опису найбільш актуальних на сьогодні жанрів у «піонерських» спостереженнях Н. Цветової, Т. Камінської, О. Малишевої, Л. Щипіциної, Л. Селезньової та ін.

Таким чином, дослідження в галузі медійної жанрології демонструють тенденцію до розвитку вже сформованої в слов'янській науці традиції аналізу мовних жанрів. Спостерігається активне доповнення теорії жанрів важливими питаннями, пов'язаними з особливостями комунікації, динамічно змінної відповідно до часових реалій і мовно-культурного рівня реципієнтів. Функціонально-стилістична доказовість природи і функцій жанрів масової інформації актуалізується в системі понять і категорій медіалінгвістики. Беруться до уваги тенденції до дифузності, інтерференції і трансформації сучасних жанрів медійної комунікації, лінгвальне оформлення яких відзначається постійною динамікою семантичних, експресивних характеристик, що дозволяє дослідникам засвідчувати еволюційний ресурс функцій літературного слова.

Д. Ю. Сизонов,
кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Київ)

МЕДІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ: СЛАВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

У сучасній славистиці особлива увага приділяється фаховому опису та стилістичному аналізу мовного ресурсу й мовних інтенцій. Одиниці, що активно функціонують у мові ЗМІ та впливають на потенційного реципієнта, продуктивно розглядати в контексті функціонально-стилістичних підходів сучасних лінгвістів слов'янського світу – України (Л. Шевченко, Л. Мацько, С. Єрмоленко та ін.), Росії (Г. Солганик, Н. Арутюнова, М. Володіна та ін.), Білорусії (А. Підлужна, В. Нікітевіч та ін.), Польщі (А. Вежбицька, С. Гайда та ін.).

Активне вкраплення в мову ЗМІ фразеологізмів призвело до розширення їхніх функцій у медіапросторі. На актуальності дослідження фразеологічного рівня в слов'янських мовах наголошували члени Фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів ще з часу її створення (1978 р.). Про максимальний вплив масової комунікації на сучасну мову та особливу роль у цьому процесі фразеології говорили й члени Стилістичної та Медіалінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славістів (2013 р.) [1]. Адже в умовах динамічного розвитку жанрів ЗМІ роль медійних фразеологізмів дуже зросла, а фразеологічний ресурс слугує тепер не тільки засобом лаконічного чи образного вираження думки автора, але й відображає актуальні соціальні, політичні, економічні, культурні, спортивні та інші процеси сучасності.

В одній зі своїх наукових розвідок український учений О. Стишов на основі медійного дискурсу показує розвиток мови та її одиниць (слів та словосполучень). Він доводить, що нові слова (словосполучення) виникають саме в текстах стилю масової інформації, адже ЗМІ є індикатором актуальних подій, що відбуваються в соціумі.

Відомий лінгвіст та теоретик стилю масової інформації Л. Шевченко наголошує на тому, що фразеологізми в медіа можуть виникати відповідно до вимог часу в контексті суспільно-політичних процесів розвитку держави / світу [4].

Про фразеологію в медіа говорив ще Г. Винокур, зокрема відзначаючи, що газетна мова по суті повністю «фразеологізована», оскільки стандартність, «клішованість» багатьох типових газетних висловів є невід'ємною властивістю цієї мови («газетної мови»).

Сучасні російські медіалінгвісти (Т. Добросклонська, Л. Дускаєва, Г. Солганик та ін.) поняття «фразеологізм» (у медіа) тлумачать як певну експресивну універсалію, що надає медійному текстові додаткової емоційності. Медійний фразеологізм, відповідно, це одна з найяскравіших і дієвих лексичних одиниць в мас-медіа, метою використання якої є емоційний вплив на реципієнта. Метафоричність, конотативність, експресивність – усі ці якості фразеологічних одиниць надають мові ЗМІ обрзаності та виразності, а сама ця мовна одиниця в медійній мові набуває нових

відтінків у значенні та може активно вживатися як прямо, так і трансформовано [2].

У політичній комунікації медійна фразеологія слугує маніпулятивним інструментом впливу на потенційний електорат. Так, С. Квіт у монографії «Масова комунікація» [3] особливу роль відводить сталим словосполученням (що виникли в політичних контекстах), які в мові політики виконують часом концептуальну функцію. Як мовні одиниці вони є елементом медійної технології, можуть бути основою мовної гри, мовного каламбуру. В рекламі та піар-сфері фразеологізми – основа для т. зв. «рекламного гіпнозу», а в політичному дискурсі – для гасел та промов.

Про політичну метафору та політичний фразеологізм говорив і російський лінгвіст А. Чудінов [5]. До медійної фразеології він відносить гасла як титульні ідеї та рекламні слогани як сталі словосполучення політичних партій.

В Інтернет-комунікації особливе місце посідають нові фразеологізми, що виникають у блогах, соціальних мережах, твіттер-репортажах. Мова в Інтернеті дещо спрощується, а тому фразеологізми можуть використовуватися як мовні скорочення та піддаватися стилістичній трансформації. На цьому окремо наголошує і С. Чемеркін, який досліджує екстра- та інтралінгвальні процеси в українській Інтернет-комунікації [6]. Про фразеологізми в Інтернет-просторі як лексичні інновації мови ЗМІ говорить і російська дослідниця Л. Дускаєва [2].

Отже, аналіз сучасних наукових праць слов'янської медіалінгвістики показує, що використання фразеологізмів у ЗМІ має велику практику. Тлумачення медійних фразеологізмів у медіалінгвістичній науці є багатограним та вказує на широкий стилістичний потенціал цих мовних одиниць у масовій комунікації. Це пояснюється передусім прагненням авторів актуалізувати активну позицію в тексті та емоційно впливати на реципієнта. Вживання фразеологізмів у структурі медіа-статті має позитивний вплив на розвиток медійного дискурсу загалом, адже саме фразеологія надає цікавості та різноманітності мові ЗМІ, а фразеологічна трансформація – образності та символізму. Тож у теорії масової комунікації медійний фразеологізм – це не просто стала мовна одиниця, а ширше – певний концепт, експресивна універсалія, що надає медійному тексту додаткової емоційності.

Список використаних джерел та літератури

1. XV Міжнародны з'езд славістаў : афіцыйны сайт (Мінск, Рэспубліка Беларусь) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xvcongress.iml.basnet.by/>
2. Дускаєва Л. Лексические инновации языка СМИ / Стилистика медиатекста : Избр. статьи. – СПб., 2010.
3. Квіт С. М. Масові комунікації : підручник / С. М. Квіт. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
4. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. Шевченко, Д. Дергач, Д. Сизонов / за ред. Л. Шевченко. – К., 2013.
5. Современная политическая лингвистика : учебное пособие / Э. В. Будаев, М. Б. Ворошилова, Е. В. Дзюба, Н. А. Красильникова ; отв. ред. А. П. Чудинов; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2011.
6. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К., 2009.

Н. А. Баракатова,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Дніпропетровськ)

ПОЛЬСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Мовотворчість Богдана Лепкого і, зокрема, його історичних творів, до сьогодні ще залишається поза науковою увагою дослідників. Фразеологічний склад його трилогії «Мазепа», у т. ч. повісті «Мотря», характеризується наявністю в ньому значної кількості полоністичних елементів, про що сам автор сказав так: «Польськими словами бесіду свою, як кашу вишкварками, радо підмашують...» [1, с. 19]. Але вивчення українсько-польських фразеологічних відповідників ще на часі, оскільки цьому питанню наразі присвячено лише поодинокі наукові розвідки [2].

Фразеологізми польського походження використовуються письменником переважно в мовленні персонажів. Практично всі головні дійові особи твору послугуються польською фраземікою, незалежно від гендерної специфіки і їхнього соціального становища: з-поміж жінок це як Любов Хведорівна Кочубєйха (збережено авторську номінацію Б. Лепкого), так і звичайна шинкарка, а решта ж є особами чоловічої статі. Серед останніх фразеологічні одиниці найчастіше використовують молодий Чуйкевич, який постає на сторінках повісті високоосвіченою і мудрою людиною, напр.: *Одно ... до Саса, а друге до ляса* [1, с. 76]; *З божка Пріяпа, що горілка ляпа* [1, с. 150], та генеральний суддя Кочубей: *Пізнати з мови, хто якої глові* [1, с. 10]. Проте інколи польські фразеологізми Б. Лепкий укладає в уста російськомовних високопосадовців того часу, як-от царя Петра I (*добрий трунок на фрасунок* [1, с. 7]), що виглядає малоімовірним з погляду історичної правди, проте засвідчує добре володіння польською самим письменником. Більш природним є вживання полоністичних фразеологічних одиниць героями власне шляхтичами, напр.: *глове хронь, писка тронь, складай бронь* [1, с. 155], чи жителями тих територій, де були розташовані польські поселення: *три пани, два отамани, а один поддани* [1, с. 195]; *трафила коса на камін* [1, с. 170].

Значно рідше польські фразеологізми характеризують ідіолект самого автороповідача, як-от: *Чим хата богата, тим рада – понесуть в дарунку* [1, с. 412].

У всіх випадках використання Б. Лепким запозичених з польської мови фразем спостерігаємо збереження різнорівневих рис мови-донора, а саме: лексичних елементів (*Мавтузалемов, фрасунок, бронь*); специфіки фонетико-орфоепічної системи, зокрема постійного місця наголосу (для чого в тексті використано спеціальні діакритичні знаки), асиміляційно-дисиміляційних особливостей (*Пріяп, голо́ва, богата*); збереження граматичних форм, власне наказового способу дієслів (*хронь, тронь*) та іменників (*поддани*); та орфографічного запису (*богата*). Як правило, такі специфічні характеристики виступають у комплексі, напр.: *пани, глови, трафити, ляс* тощо. Іноді фразеологічні одиниці, польські за походженням, чітко

вирізняються в тексті завдяки їхньому оформленню як варваризмів, тобто засобами латинської графіки (хоча, зауважимо, текст повісті насичений також одиницями з інших мов, відтвореними латиницею, зокрема латинської, німецької, італійської, французької), напр.: *Na pal, na pal, maczuga wal, wal go w leb maczuga, niech sie nie męczy dlugo* [1, с. 41].

Часом, навіть за наявності власне українського відповідника, Б. Лепкий кілька разів використовує фразеологічні звороти польського походження: *Чим хата богата, тим і рада – припрошували господарі* [1, с. 146] (пор. укр. *Чим багаті, тим і раді*). Неодноразово вжиті фраземи можуть характеризуватися певною фонетико-морфологічною трансформацією, хоча при цьому зберігають свій первинний зміст, внутрішню риму і національно-мовний польський колорит, як-от: *«Рибки, гриби, вепровина потребують завше вина», – приговорювала шинкарка...* [1, с. 81]; *Рибки, грибки, вепровинка потребують завше винка, – приговорював гетьман* [1, с. 296].

Активне використання Б. Лепким генеалогічно, територіально й культурно спорідненої фраземіки створює не лише традиційний відповідний колорит епохи, дає мовленнєву характеристику персонажам, а ще й висвітлює мовну особистість самого автора, високий рівень його освіти та культури. Адже володіння кількома мовами збагачує людину не лише знаннями мов як таких, але й знаннями інших культур та їхніх представників, що допомогло письменникові створити яскраве й багатопланове історичне полотно. Однак досліджувані нами елементи не збагатили, проте, фонду української фразеології, а залишилися тільки особливою, хоча й дуже виразною рисою ідіолекту Б. Лепкого та його трилогії.

Список використаних джерел та літератури

1. *Лепкий Б.* Мазепа : Трилогія. – Кн. 3. – Мотря : іст. повість у 2 т. / Б. Лепкий. – Дрогобич : Відродження, 2006. – 496 с.
2. *Ткач Л.* Слова честі (про фразеологію станової етики) / Л. Ткач // Урок української. – 2005. – № 11–12. – С. 31–34.

Ю. В. Осінчук,
кандидат філологічних наук
(Україна, м. Львів)

ІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ: ІМЕННИКИ З ОСНОВОЮ *-а (*-ја)

З-поміж низки канонічних текстів, які переписували на Півдні Русі, цінним джерелом для дослідників історії східнослов'янських мов і лінгвістів історії української мови є пам'ятки старослов'янської мови східнослов'янської редакції – Добрилове Євангеліє 1164 р. (далі – ДЄ) [2] та Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст. (далі – БЄ) [3].

Ці пам'ятки репрезентують ряд діалектних особливостей, притаманних говіркам давньоукраїнської мови. Окремі з них стали нормативними для сучасної української мови, інші – широко функціонують у говорах української мови. Розглянемо відображення деяких елементів морфології досліджуваних пам'яток, зокрема іменників з основою *-а (*-ја).

До іменників з основою *-а (*-ја) в старослов'янській мові та мовах східних слов'ян належали іменники жіночого та чоловічого родів, які у називному відмінкові мали закінчення -а, -а, рідше -и (-ъни, -ии, -уии).

Твердий різновид відмінювання включав основи на -а та основи на задньопіднебінний приголосний + а.

Однина. Іменники з основою *-а в називному відмінкові в ДЄ та БЄ зафіксовано в нормативній старослов'янській формі з кінцевим -а: *вєсѣда* (ДЄ 177 зв.), *правѣда* 43, *иуда* (БЄ 88), *кѡнѡина* 110. У родовому їх ужито з класичним старослов'янським -ы: *винѣы* (ДЄ 16 зв.), *мыздѣы* 65 зв., *роукѣы* (БЄ 159), *силѣы* 11. У цьому відмінкові одноразово засвідчено форму глави (и видѣ два ангѣла въ вѣлахѣ ризахѣ сѣдѣща єдиного въз глави єдиного оу ногуу ДЄ 243 зв.), виникнення якої слід пояснювати не морфологічними причинами, а чисто фонетичним явищем — ѣ, и (і) > и. У давальному послідовно збережено -ѣ: *винѣ* (ДЄ 82), *годинѣ* 183 зв., *жатѣѣ* (БЄ 36), *старѣишинѣ* 8 зв. Зауважу, що особливістю цього відмінка є чергування задньоязикових г, к, х зі свистячими перед -ѣ: *слѡзѣѣ* (ДЄ 108 зв.); *пасѣѣ* (БЄ 133 зв.). Знахідний відмінок засвідчено традиційними формами на -оу: *водоу* (ДЄ 10), *дєсѣтиноу* 130, *гоуѡоу* (БЄ 92 зв.), *кранѡлоу* 144. Звичайною для *-а-основ є форма орудного відмінка: *ва(д)коу* (ДЄ 88), *главоу* 44, *клатѡвоу* (БЄ 128 зв.), *лихѡвоу* 18. Місцевий відмінок має звичну флексію -ѣ, спільну для старослов'янської та східнослов'янських мов: *въ коупинѣ* (ДЄ 149 зв.), *по горѣ* 89; *въ таниѣ* (БЄ 99), *въ храминѣ* 30. Давню флексію -о зберегли досліджувані євангельські тексти в кличному відмінкові: *женѡ* (ДЄ 9 зв.), *сѡтоно* (БЄ 20).

Множина. Форми множини твердої групи іменників з основою *-а не потребують особливих пояснень. Досліджувані пам'ятки фіксують їх із стабільними флексіями, спільними для старослов'янської та східнослов'янських мов; напр.: називний відмінок із закінченням -гы: волгы (ДС 92), женгы 4, д'бгы (БС 18 зв.), зв'зды 84; родовий: в'чуелъ (ДС 32 зв.), котгычъ 94 зв., кроупъ (БС 16 зв.), м'брь 54; давальний: водагы (ДС 74 зв.), горагы 186, в'дканы (БС 64), воєводагы 65 зв.; знахідний відмінок множини має спільну форму з називним: веригы (ДС 92 зв.), м'твы 111, годины (БС 109 зв.), заградгы 63. Зауважу, що в досліджуваних текстах не відбито категорії особи в словозміні з основою на *-а. Не зазнали змін орудний (жиланы ДС 190, женаны 116, книганы БС 137 зв., слызаны 30 зв.,) і місцевий відмінки (в'г воєводахъ ДС 253 зв., на горахъ 41 зв., в'г книгахъ БС 64, в'г моукахъ 38).

Двоїна. Зазначу, що окремі канонічні пам'ятки XI–XIII ст. старослов'янської мови східнослов'янської редакції засвідчують поодинокі приклади змішування форм двоїни і множини [4, с. 19]. Досліджувані Євангелія фіксують тільки правильні випадки вживання форм двоїни. Називний – знахідний відмінки: во двѣ ризѣ (ДС 97), посласта же сестрѣ яго 194, д'вѣк рыбѣ (БС 12), двѣ цатѣ 85 зв.; родовий – місцевий: ногоу (ДС 44), двою ризоу 132, роукоу (БС 14 зв.), двою рыбоу 12 зв.; давальний – орудний: ногома (ДС 99 зв.), роукама 96, ан'глъ рѣ женама не коита сѧ вѣы (БС 29), ланитама 132 зв. Для окремих форм характерне чергування г, к, х зі свистячими перед -к: ногѣ (ДС 8 зв.), роуцѣ (БС 8) тощо.

М'який різновид відмінювання включав основи на голосний + **ја**, основи на м'який приголосний, що розвинувся з голосного + **ї** та **а** та основи на -цѣ (-ца), -сѣ (-сѧ, -за) < -ка або -га [1, с. 253].

Однина. Називний відмінок в аналізованих текстах засвідчено з кількома паралельними закінченнями: -га (-а), -а, -и. Зауважу, що окремі слова вжито з різними флексіями: в'кіа (ДС 81 зв.), з'єма 58 зв., воура 92, волл (БС 39), июд'кіа 25, июд'кіа 24 зв.; після шиплячих, як правило -а, рідше натрапляємо на -а, зокрема в ДС: одѣжа 52, м'рѣжа 244 зв., одѣжа 133 зв., ноуѣжа 70, прит'чуа 121, пр(д)чуа 248 зв., тоуѣа 135, т'чуа (БС 49), чаша 96 зв., оуноша 1 зв.; після ц здебільшого -а, спорадично -а: двѣца (ДС 62 зв.), м'нѣца 267, двѣа 133 зв., вѣа 246 зв., м'нѣа 248 зв., отроковица (БС 8 зв.), вдовица 21 зв., снюковъница 108. Іменники на -и, -ни (милоствѣни ДС 187, рабѣни 177, молни БС 56, соудни 49 зв.) зрідка в ДС замість -и під впливом іменників м'якої групи прийняли східнослов'янське -га: како же во молъныа исходить ѿ вѣстока 201 зв., прѣдасть тебе соудыи и соудыа тѧ прѣдасть слѣзѣ 43 зв. У родовому відмінку ці іменники окрім старослов'янських флексій -га (-а), -а набули східнослов'янських закінчень: -к (пшеницѣ ДС 140, поустынкѣ 30 зв., житницѣ БС 47 зв., срауцѣ 27), -и (вратни ДС 209 зв., газофудакни 20 зв., з'єли 43, стькълъниці 43 зв., газофалоукъни БС 81 зв.), -є, -и (ананы ДС 248 зв., или 267, м'ры 267, натальє 268 зв., лоб'вѣє и софѣ 248 зв. Закінчення -є, -и

найчастіше зафіксовано в Місяцеслові – в календарних заставках, зокрема в антропонімах. Незважаючи на те, що давальний відмінок послідовно фіксує закінчення -и (воли ДЄ 134 зв., вѣдловици 109, дѣши БЄ 55 зв., зѣми 49), натрапляємо на поодинокі випадки впливу твердого різновиду на м'який: одежѣ БЄ 47 зв., не(д)лѣ ДЄ 180. У знахідному спостерігаємо хитання у відмінюванні за твердим чи м'яким різновидом: одезю ДЄ 14, одезю 241 зв., вагрѣницю 124 зв. вагрѣницю 232 зв., стьклѣаницю 171 стьклѣаницю 171, мрѣжю БЄ 84, 244 зв., мрѣжю 244 зв. Жодних змін у досліджуваних пам'ятках не зазнали форми орудного (вагрѣницею ДЄ 232 авилиннию 257, мрѣню 254; мрѣню 252 зв., плацѣницею БЄ 149 зв., дѣшею зв.) та місцевого відмінків (вечери ДЄ 39, зѣми 13, мѣтѣнниці БЄ 29 зв., власѣнниці 37). Класичною флексією представлена форма кличного відмінка: дѣше (ДЄ 92 зв.), зѣмле 253 зв., марие (БЄ 158 зв.), отроковице 8 зв.

Множина. Називний відмінок, окрім старослов'янських (влоудницю ДЄ 199 зв., соудѣа 43 зв. овѣца 26 зв. (2), 48 зв.; овѣца 26 зв., капѣ БЄ 126, мрѣжа 22 зв.), спорадично у ДЄ продемонстровано в східнослов'янській формі: тако мн(о)гы вѣдловицѣ 109, и птицѣ нѣсѣгѣа позоваша та 57 зв. Інші відмінки в згадуваних джерелах засвідчено в класичних формах; напр.: родовий: овецѣ (ДЄ 27), птицѣ (БЄ 45); давальний: овѣцѣмѣ (ДЄ 26 зв.), овѣцѣмѣ 26 зв., птицѣмѣ (БЄ 6 зв.); знахідний: дѣша (ДЄ 27), зѣма 144 зв., овѣца 7, житѣнниці (БЄ 55 зв.); орудний: пѣяницѣами (ДЄ 82), притѣчуѣами (БЄ 3); місцевий: овѣцѣхѣ (ДЄ 245 зв.), притѣчуѣхѣ 37 зв., одежахѣ (БЄ 85 зв.) тощо.

Двоїна. Форми двоїни м'якої групи іменників -ја-основ функціонують у досліджуваних Євангеліях рідко: двѣ ли птици (ДЄ 50 зв.), вѣвѣрже двѣ мѣдѣнниці 167 зв., вѣвѣрже двѣ мѣдѣнниці (БЄ 81 зв.).

Ілюстративний матеріал аналізованих Євангелій дає можливість констатувати факт, що іменники твердої і м'якої групи відрізнялися один від одного не тільки основою, яка закінчувалася на твердий чи м'який приголосний, але й відмінковими закінченнями. У ДЄ та БЄ спостерігається тенденція до зближення різновидів відмінювання у відмінкових формах. Окрім цього, досліджувані пам'ятки засвідчують помітний вплив східнослов'янської стихії на традиційні норми старослов'янської мови та демонструють їхню тісну взаємодію.

Список використаних джерел та літератури

1. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк ; пер. с нем. ; под ред. и предисл. а. – М. : Изд-во иностран. лит-ры, 1957. – 365 с.
2. Добрилове Євангеліє 1164 року / відп. ред. В. В. Німчук, упоряд. Ю. В. Осінчук. – Львів : Ін-т укр. мови НАНУ, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2012. – 804 с. (Серія: «Історія мови», «Пам'ятки української мови»).
3. Євангеліє Бучацьке [Факсимільний текст]. – [320 с.].
4. Козирєва З.Г. Іменник // Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / Г. А. Арполенко, З. Г. Козирєва, Г. І. Лиса, К. С. Симонова [та ін.]. – К. : Ін-т укр. мови НАНУ, 2008. – С. 9–59.

Г. В. Тимошик,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Львів)

БІБЛІСОНІМИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ОПРАЦЮВАННІ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА БІБЛІЙНИХ ОСІБ, ПЛЕМЕН, НАРОДІВ» КОСТЯНТИНА КОСТІВА)

У сучасній українській лексикографічній практиці відсутня галузь словників, що ґрунтуються на матеріалі біблійного тексту. Поодинокі праці в цій сфері не можуть заповнити прогалину, що сформувалася в царині українського словникарства. З огляду на обставини, що склалися, лексикографічне опрацювання біблійного тексту – одне з перманентно важливих завдань сучасної лінгвістичної біблістики. В арсеналі біблієзнавчих студій є чимало оригінальних напрацювань, які презентують лінгвістичні особливості оригінального святописемного тексту. Це здебільшого англо-мовні праці («A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature» [1]; «Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains» [2; див. 3] та ін.) та переклади («Евангельский словарь библейского богословия» [4]; «Новый Библейский словарь» [5] та ін.). У сучасній російській лексикографії з'явилися словники Л. Грановської «Словарь имен и крылатых выражений из Библии» [6], С. Аверинцева «Софія – Логос» (перекладено українською мовою) [7] та ін.

До переліку поодиноких українських лексикографічних праць відносимо «Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів» К. Костіва [8], який 1982 р. видано в Канаді та в 1995 р. перевидано в Україні. Про укладача цього довідкового видання знаємо небагато. Відомо, що він має науковий ступінь. У анотації до видання словника-довідника зазначено, що К. Костів – «відомий сучасний канадський дослідник, церковний діяч, учений-біблеїст» [8, с. 4]. Ця лексикографічна праця охоплює винятково ономастичний матеріал. Словник «містить понад 1700 статей» [8, с. 4]. У ньому репрезентовані лексикографічні праці, що стали джерельною базою видання («Енциклопедія українознавства. Загальна частина»; «Енциклопедія українознавства. Словникова частина»; В. Іраклієвський «Наші ймення, їх походження та значення»; Прот. П. Солярський «Опыт библейского словаря»; «Словник української мови») [8, с. 411].

Учений зважає на те, що в перекладній традиції ім'я може мати декілька варіантів відтворення: «**Аві**, Авія» [8, с. 13]; «**Агара**, Гагара, Хагара» [8, с. 19]; «**Анна**, Ганна» [8, с. 36]; «**Балак**, Валак» [8, с. 54]; «**Верніка**, Вероніка, Берніка» [8, с. 85]; «**Ісуй**, Йосій» [8, с. 186]; «**Їфтах**, Ефтай» [8, с. 193]; «**Йорам**, Єгорам» [8, с. 204]; «**Карп**, Карпо» [8, с. 210]; «**Крисп**, Крісп» [8, с. 217]; «**Марія**, Міріям, Маріям» [8, с. 235]; «**Сара**, Сарра» [8, с. 320]; «**Сила**, Силуан, Силуян» [8, с. 329]; «**Сим**, Сем, Шем»; [8, с. 329]; «**Симон**, Семен, Шимон» [8, с. 331] та ін. Дублетні імена біблійних осіб утворюють окремі статті, як-от: «**Савл** – див. «Павло»

[8, с. 315]; «**Сарна**, див. «Тавіта» [8, с. 321]. Іноді вони належать до однієї словникової статті: «**Варісус**, Еліма» [8, с. 83]. Якщо автор не знаходить адекватного відповідника, то пропонує свій варіант оніма, а саме: «**Магалал'їл**, хибна транслітерація – Магаліїл, Малелел'їл» [8, с. 230].

Крім бібліантропонімів у словнику-довіднику К. Костіва зафіксовано найменування племен, народностей. У словниковій статті автор може подавати бібліантропонім і похідне утворення: «**Аммон**, аммонітяни» [8, с. 29].

Особливу увагу автор відводить етимології біблійних онімів. Апелюючи до авторитетних біблієзнавчих студій, він подає етимологічну довідку імені: «**Авеса-лом** (батько спокою)» [8, с. 12], яка може мати декілька інтерпретацій (укладач враховує різні підходи щодо пояснення походження імені, що існують у сучасній бібліїстиці): «**Аліхуд** (брат народженого; за іншими поясненнями – виробник)» [8, с. 49]; «**Баал** (пан, Господь, сонце)» [8, с. 53], чи бути дискусійною: «**Аарон** (етимологія цього імені невідома; деякі бібліїсти припускають, що гебраїський корінь цього слова означає ясність або просвітитель)» [8, с. 9]. У етимологічних поясненнях ужито діалектизми, регіоналізми, оказіоналізми: «**Ахав** (вуйко, дядько)» [8, с. 12], «**Беор** (смолоскип, лямпя, світоч або горіння)» [8, с. 59]; «**Ахаз** (посесор, властитель, посідач, орендар, володар, державець)» [8, с. 45].

У словнику-довіднику К. Костіва, окрім задекларованих власних імен, найменувань племен, народів, ужито розлогу титулатуру, що функціонує в святописемному тексті: «**Кесар**» [8, с. 213]; «**Фараон**» [8, с. 359] та ін. Особливу увагу автор звертає на ті титулонайменування, які внаслідок перекладацької помилки проінтерпретовані як власні імена: «**Кандака** (князь-пан слуг)» [8, с. 210].

До реестру «Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів» уведено чимало теонайменувань святописемного тексту: «**Артеміда**» [8, с. 39]; «**Астарта**» [8, с. 43]; «**Ваал, Баал, Бааль, Бел**» [8, с. 79]; «**Веліяр**» [8, с. 84] та ін. Крім власних імен у словнику виявлено загальні назви, які позначають божественні сутності: «**Ангол**» [8, с. 32–35]; «**Бог**» [8, с. 63–77]; «**Диявол**» [8, с. 113–114] та ін.

Біблієзнавчі студії на теренах України до цього часу не набули належного темпу розвитку. Українська бібліїстика, як було зазначено, володіє ліченими працями, які, на жаль, не елімінують лакуни, що виникли впродовж усього періоду панування тоталітарного режиму. З огляду на це актуально лишається потреба створення лексикографічних праць, пов'язаних зі святописемним текстом чи його компонентами, які існують у перекладних текстах та поза їхніми межами в світовимірі численних мов. А врахування попереднього, хоча й доволі скромного досвіду допоможе означити нові координати українського словникарства.

Список використаних джерел та літератури

1. A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature. – Third edition / [revised and edited by F. W. Danker] – Chicago and London, 2000. – 1796 p.
2. Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains. 2 Edition. Vol. 1 / [editors J. P. Louw and E. A. Nida]. – New York, 1987. – 843 p.
3. *Тимошик Г.* «Greek-English Lexikon of the New Testament by I. P. Louw and E. A. Nida»

як спроба системно-тематичного лексикографічного опису лексики Нового Завіту / Г. Тимошик // *Vocabulum et vocabularium* : [сб. научн. трудов по лексикографии] / [под ред. В. В. Дубичинского]. – Х., 1998. – Вып. 6. – С. 24.

4. Евангельский словарь библейского богословия / [под ред. Уолтера Элуэлла]. – Перевод В.Н. Гаврилова. – СПб. : Библия для всех, 2000. – 1232 с.

5. Новый Библейский словарь : Ч. 1. Библейские персонажи / [пер. с англ. Ю. Аржанов, А. Баев, Г. Григорьев и др.] – СПб. : Мирт, 1999. – 440 с.

6. Словарь имен и крылатых выражений из Библии / [авт.-сост. Грановская Л. М.]. – М. : Астрель • АСТ, 2003. – С. 135.

7. *Аверинцев С.* Софія – Логос. Словник. 2-е видання / Сергій Аверинцев / [упор. та передм. К. Сігов]. – К. : Дух і Літера, 2004. – 640 с.

8. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / [авт.-укл. К. Костів] – К. : Україна, 1995. – 429 с.

О. М. Гуменюк,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Сімферополь)

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Початок наукових студій над кримськотатарським фольклором і, зокрема, народною піснею припадає на кінець XIX – перші десятиріччя XX ст. Маємо згадати вагому працю Василя Радлова «Зразки народної літератури північних тюркських племен. Частина 7: Наріччя Кримського півострова» [19]. Видання В. Радлова – це об’ємний том, в якому зібрано численні фольклорні твори – казки, легенди, епічні оповіді, приказки, афоризми тощо. На жаль, кримськотатарська лірична пісня представлена тут лише кількома зразками. Значно ширше репрезентовані караїмські пісні, що, на думку Олександра Самойловича, «доволі щедро компенсує» їхню малу кількість у розділах, присвячених кримськотатарському фольклору. О. Самойлович здійснив детальний огляд фольклористичної праці видатного тюрколога [21]. «Роботами Радлова та інших збирачів, – відзначав він, – покладено доволі солідну основу для вивчення кримськотатарської і караїмської народної словесності» [20, с. 119].

Серед продовжувачів справи В. Радлова О. Самойлович насамперед називає Олексія Олесницького. Український і російський фольклорист О. Олесницький видав доволі ґрунтовну працю «Песни крымских турок» [15]. Це зібрання зразків пісенного фольклору вийшло під егідою московського Лазаревського інституту східних мов. Автор влітку 1909 р. здійснив дослідницьку подорож кримським південнобережжям, де ретельно записав з вуст місцевих мешканців 62 фольклорних твори – 60 ліричних пісень та два поданих у додатку епічних співи (розлогий дестан «Про переселення з Криму» та фрагмент жартівливого опису кримського південнобережжя). У збірнику подаються оригінальні тексти, російські підрядкові переклади, ноти. Тут вміщене коротке вступне слово редактора В. Гордлевського. Відкриває книгу доволі простора передмова О. Олесницького, в якій фольклорист систематизував зібраний ним матеріал за такими жанрами: *Ашыкъ тюркюлери* (Лирические песни); *Маскъара тюркюлери* (Игривые песни); *Салдат тюркюлери* (Солдатские песни); *Рус-япон дженки тюркюлери* (Песни о русско-японской войне); *Дестанлар* (Дестаны); *Муаджир тюркюлери* (Переселенческие песни). Ліричні пісні – тут це, власне, пісні кохання, що підтверджує і їхнє тюркське означення (*ашыкъ*). Як відзначає дослідник, ця група є «найбільш поширеною» в кримськотатарській народній поезії. До неї належать тридцять три твори з шістдесяти зібраних зразків лірики, отож решта (менше половини) припадає на всі інші розділи. За спостереженнями фольклориста, любовні пісні мають переважно печальний характер, в них оспівується «туга закоханого за своїм предметом» [15, с. IX].

Безпосередньо за розділом «*Ашыкъ тюркюлери*» в збірнику О. Олесницького подається порівняно невеликий розділ «*Маскъара тюркюлери*», що його точніше було б перекласти як «Сороміцькі пісні». Це дотепні твори доволі відвертого, фрівольного характеру, в яких ідеться не про високі почуття, а головне – про чуттєву втіху, й не раз вживається народна лексика, яку можна віднести до ненормативної. Якщо в оригіналах ця лексика відтворюється, то в перекладній частині збірника відповідні слова й рядки замінюються крапками. Дослідник зазначає, що це пісні переважно з репертуару так званих «кримських провідників», які допомагають багатим туристам, надто ж туристкам, подорожувати гірськими нетрями. Одного з таких завзятців виведено в оповіданні М. Коцюбинського «В путях шайтана». Очевидно, що такого роду пісні потребують окремого детального вивчення.

Збірник О. Олесницького – перша ґрунтовна фольклористична праця, присвячена кримськотатарській народній пісні. Тут зафіксовані яскраві зразки національного пісенного фольклору, здійснено першу вагому спробу їхньої систематизації та наукового дослідження.

На 20-ті роки ХХ ст. припадає активна фольклористична діяльність Аркадія Кончевського, який цікавився різними жанрами кримськотатарського фольклору та видав книжку, присвячену казкам, легендам і переказам, але сам, будучи співаком, або, як він називав себе, «співаком-етнографом», найбільше прислужився популяризації та вивченню народної ліричної пісні. Серед публікацій дослідника виділяється фольклористична праця «Пісні Крима», що вийшла двома виданнями – в 1924 і 1929 рр. У вступі до неї А. Кончевський відзначає образне та мелодійне багатство кримськотатарських народних пісень, їхню глибоку самобутність, говорить про талановитих майстрів народного співу [12, с. 5]. Спостереження А. Кончевського конкретизує й розвиває автор ще одного вступу до цього видання – В'ячеслав Пасхалов, котрий піддає глибокому аналізу музичні тексти пісень. В. Пасхалов відзначає особливу пластичну виразність мелодій як протяжного, так і жвавого характеру, акцентуючи на неповторній східній орнаментальності, притаманній переважно протяжним мелодіям [16, с. 6]. Дослідник детально простежує та аналізує ладове багатство кримськотатарської пісні, значною мірою зумовлене прикметним для Криму перетином шляхів різних народів. Зауважує він і українські впливи, особливо відчутні в піснях степового Криму. При тому зазначає, що «характерною ознакою цих пісень є широка кантелена і наявність чисто українських мелодичних зворотів», як, наприклад, у пісні «*Бен бу гедже бир дюш гєрдим*» («Мені цієї ночі наснилося»). Кримськотатарська народна пісня, доводить В. Пасхалов, настільки сильна в своїй засадничій орієнтальній своєрідності, що віяння інших культур здатні її збагатити, проте аж ніяк не знівелювати. «У Криму, – підкреслює дослідник, – збереглися зразки справді народної музичної творчості. Цілоком ясно також, що обрусіння чи, вірніше, українізація кримського сходу не вплинули руйнівним чином на кримську пісню, її споконвічні риси лишилися нестертими, навпаки, в деяких випадках спостерігається не позбавлена принакності асиміляція стилів» [16, с. 9].

Праці А. Кончевського та В. Пасхалова суттєво долучилися не лише до збереження, але й до поширення кримськотатарської народної пісні, до того ж не лише в Криму, а й далеко поза його межами, до появи публікацій, що популяризували пісенну культуру Криму.

Багато зробив для вивчення кримськотатарської народної пісні визначний український фольклорист Климент Квітка. В післямові до ташкентського збірника Я. Шерфедінова російський дослідник Л. Лебединський зазначає: «Основоположник радянської наукової музично-фольклористичної школи К. В. Квітка, у зв'язку з вивченням походження різних звукорядів у народних піснях, приділяв значну увагу народним пісням Криму... Квітка висловив припущення про те, що хроматизм і, в тому числі, лади зі збільшеною секундою могли проникати в народну пісню татар найрізноманітнішими каналами, але насамперед із Заходу, а не зі Сходу, як це звичайно прийнято було думати... Ладове багатство й розмаїття татарської пісні дає підстави для підтвердження гіпотетичного висловлювання Квітки про те, що лади давньогрецької музики (вони охоплюють також і явища хроматизму), поширюючись на Схід разом з культурою еллінізму, могли справити вельми суттєвий вплив також і на формування багатьох музичних систем Сходу. В Криму в XIII ст. існували грецькі колонії, засновані ще в часи Еллади. Саме тут, на території Криму, мала відбутися консервація багатьох елементів античної музичної культури, які вже втрачала метрополія... Численні в збірнику Шерфедінова наспіви, що базуються на давньогрецьких ладах, дають великий матеріал для розробки цієї вельми цікавої історико-теоретичної проблеми, фактично поставленої ще Квіткою» [13, с. 224].

Кримськотатарський пісенний фольклор став предметом особливого зацікавлення українського фольклориста Михайла Михайловича Гайдая, який продовжив відповідні студії свого батька, Михайла Петровича Гайдая. М. П. Гайдай відзначав певний український вплив на кримськотатарську народну пісню, зумовлений «безпосереднім сусідством степового Криму з Україною». М. М. Гайдай підкреслює: «Це, до речі довів М. П. Гайдай, розглянувши кримськотатарські речитативи і українські думи». Дослідник відзначає неабиякий внесок М. П. Гайдая в справу збереження й вивчення кримського фольклору: «У 1930–1932 рр. кримськотатарські пісні записував на фонограф у греко-татарських селах на Маріупольщині український фольклорист-музикознавець М. П. Гайдай. Записи його значно збагатили тогочасне уявлення про жанровий склад татарського пісенного фольклору. Характерно, що переселенці-греки з Криму зберегли чимало таких татарських пісень, що вже на той час були забуті і самими кримськими татарами. В значній частині зібраний ним матеріал мав не тільки інші мелодії на спільні тексти, а й доповнював деякою мірою збірки Кончевського і Шерфедінова... Чорнові записи М. П. Гайдая зараз опрацьовуються і готуються до публікації» [6, с. 102–103].

Отож дослідження українських та російських науковців стали вагомим внеском і в слов'янську, і в тюркську фольклористику та сприяли появі змістовних фольклористичних праць, зокрема Ф. Алієва [1], Іл. Бахшиша [3], А. Велієва та С. Какури [5], що побачили світ у Сімферополі вже на початку ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. *Алиев Ф. М.* Антология крымской народной музыки – Къырым халкъ музыкасынынъ антологиясы / Ф. М. Алиев. – Симферополь : Крым. уч-пед. гос. изд-во, 2001. – 600 с.
2. *Бахшыш Ил.* Къырымтатар халкъ йырлары / Ил. Бахшыш, Э. Налбандов. – Акъмесджит : Таврия, 1996. – 448 с.
3. *Бахшыш Ил.* Къырымтатар халкъ йырлары / Ильяс Бахшыш. – Симферополь : Къырым девлет окъув нешрияты, 2004. – 384 с.
4. *Боровко Н.* Сборник татарских песен / Н. Боровко. – Стокгольм, 1925.
5. *Велиев А.* Иджреттеки къырымтатарларнынъ оджакларында сёнмеген Къырым атеши // Къырымтатар муаджир тюркюлері [Кримськотатарські емігрантські пісні] / Музлиф ве тертип этиджилер Аблязиз Велиев, Сервер Какура. – Симферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2007. – 224 с. – С. 3–22.
6. *Гайдай М. М.* Фольклор крымских татар / М. М. Гайдай // Під одним небом: Фольклор етносів України / упор. Л. К. Вахніна, Л. Г. Мушкетик, В. А. Юзвенко. – К. : Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1966. – С. 98–103.
7. *Глазунов А.* Песни крымских татар / А. Глазунов // Гул земли. – Ленинград, 1928.
8. *Гуменюк О.* Кримськотатарська музика / О. Гуменюк, Г. Мамбетова // Українська музична енциклопедія / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – Т. 2. – С. 603–606.
9. *Ефетов С. Б.* Песни крымских татар / С. Б. Ефетов, В. И. Филоненко // Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. – Т. 1 (58). – Симферополь, 1927. – С. 69–84.
10. *Квитка К.* Избранные труды : в 2 т. / К. Квитка. – Т. 1. – М., 1971.
11. *Квитка К.* Песни Крыма, собранные и записанные певцом-этнографом А. К. Кончевским / К. Квитка // Записки Ист.-филол. отдела УАН. – Кн. 5. – К., 1925.
12. *Кончевский А.* Песни Крыма / собраны и записаны А. К. Кончевским. – М., 1929. – 50 с.
13. *Лебединский Л.* Ягъя Шерфединов и его последний труд // Шерфединов Я. Звучит кайтарма – Яньрай къайтарма. – Ташкент: Изд-во лит. и искусства им. Г. Гуляма, 1979. – С. 224–225.
14. *Олесницкий А.* Материалы по изучению крымской народной поэзии / Алексей Олесницкий // Восточный сборник. – Т. 1. – СПб., 1913. – С. 44–53.
15. *Олесницкий А.* Песни крымских турок : текст, перевод и музыка / Алексей Олесницкий / под ред. Вл. Гордлевского. – М. : Лазаревский ин-т восточных языков, 1910. – 85 с.
16. *Пасхалов Вяч.* Музыкальная структура крымских песен / Вячеслав Пасхалов // Песни Крыма / собраны и записаны А. К. Кончевским. – М., 1929. – С. 6–9.
17. Песни крымских татар: бытовые / записаны и музыкально обработаны М. Карасевым, литературно обработаны Т. Чурилыным, М. Карасевым. – М. : Гос. изд-во; Муз. сектор, 1929. – 24 с.
18. Песни крымских татар в Швеции // Музыка и революция. – М., 1926. – № 2.
19. *Радлов В.* Образцы народной литературы тюркских племен / Василий Радлов. – Ч. 7 : Наречия Крымского полуострова. – СПб. : Изд. Имп. академии наук, 1896. – XVIII + 932 с.
20. *Самойлович А. Н.* Избранные труды о Крыме / А. Н. Самойлович. – Симферополь : Доля, 2000. – 296 с.
21. *Самойлович А. Н.* О материалах Радлова по народной словесности крымских татар и караимов / А. Н. Самойлович // Записки Крым. об-ва естествоиспытателей и любителей природы (за 1916 г.). – Симферополь, 1917. – Т. 6. – С. 118–124.
22. *Шацкая О.* Заметки о крымском фольклоре // Красный Крым. – Симферополь, 1935. – № 221.

В. І. Гуменюк,

доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Сімферополь)

ІМПРЕСІОНІСТИЧНА МАЛЬОВНИЧІСТЬ ТА МЕДИТАТИВНІСТЬ НОВЕЛІСТИКИ КРИМСЬКОГО ЦИКЛУ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

М. Коцюбинський, поряд з І. Котляревським, П. Гулаком-Артемовським, Т. Шевченком, Марком Вовчком, С. Руданським, Я. Щоголевім, І. Карпенком-Карим, належить до тих українських письменників, у творчості яких поряд з чумацькими звучать кримські мотиви. А Крим для письменника був невіддільним від його корінних мешканців – кримських татар.

Оповідання М. Коцюбинського «В путях шайтана» (1899) має авторське жанрове означення «нарис». Оповідання це в багатьох своїх аспектах традиційне – тут вельми ретельно, з мальовничою етнографічною колоритністю, часом навіть з виразними натуралістичними подробицями відтворено побутові картини кримсько-татарського приморського села наприкінці XIX ст. Однак ця реалістична традиційність образної фактури подана в ракурсі аж ніяк не традиційному, ознаменованому згаданим жанровим означенням. Тут маємо дві нібито мало пов'язані між собою частини. Дещо подібним чином сполучені й дві частини вірша Лесі Українки «Уривки з листа» (цикл «Кримські відгуки»). І оця позірна малопов'язаність, буцімто недбалість (отак собі автор кинув ніби ненароком два грайливих мазки, дві барвисті плями), надає особливої вишуканості (легкості, ескізності – «нарисовості») насправді глибоко продуманій та стрункій композиції твору. Перегук натуралістично точних картин витворює неповторну атмосферу, своєрідну імпресіоністичну настроєвість, яка прилучає нас до відчуття й осягнення властивої твору філософічності. Така манера ще більш явна в пізнішій творчості М. Коцюбинського, скажімо, в повісті «Fata morgana», але вже в кримських оповіданнях автора, зокрема в нарисі «В путях шайтана», вона виразно відчутна.

Ще одна явлена тут суттєва риса нетрадиційності, «нарисовості» художнього письма – немає чітко виписаної фабули, але є близькість епічного сюжету твору до ліричного. Згадана колоритність побутових деталей, етнографічна достовірність, виразність портретних та пейзажних штрихів не означена безпосередньо оповідачем, голос якого важливий, але вкрай ненав'язливий і ніби відсунутий на другий план, а подається крізь призму внутрішнього сприйняття персонажів, насамперед кримськотатарської дівчини Емене. Емене вже далеко не підліток і сягнула того віку, коли треба думати про заміжжя. Відтак, згідно зі своїм статусом, вона повинна, коли не зайнята роботою, сидіти вдома й не виходити за межі двору, а коли раптом має з'явитися гість чоловічої статі, про що звичайно сповіщає спеціальний вхідний дзвоник, зникати в своїй кімнаті чи, принаймні, як доводиться потрапля-

ти гостей на очі (як-от при частуванні), запинатися чадрою. Необхідність дотримуватися суворих традиційних приписів та природні для юного віку поривання (цікавість до навколишнього світу, потреба в спілкуванні, мрійливість) вступають у конфлікт, який становить основу тієї емоційної напруги, яка надає епічному письму М. Коцюбинського і глибокої драматичної тривожності, і зворушливої ліричної схвильованості.

Психологізована гра різних точок зору, різних емоційних відтінків власне і є суттєвою прикметою імпресіоністичого письма. Так само пройняте різними нюансами й авторське ставлення до палких почуттів Емене, – оповідач не лише наголошує на їхній наївності, але й поетизує світлі поривання юної душі.

На основі цього невеликого оповідання можна написати цілу етнографічну розвідку про побут кримських татар Південнобережжя, особливості їхніх звичаїв, господарювання, архітектури, одягу, кулінарії тощо. Але ще раз хочеться підкреслити, що всі ці дбайливо виписані деталі невіддільні від глибинного художнього психологізму, вони напрочуд елегантно виразнюють своєрідну поетичну систему твору.

Конфлікт, який таємно ятриться в душі Емене, в другій частині набуває більш зримих зовнішніх ознак, хоча вже безпосередньо не пов'язаний з дівочими переживаннями. Дія тут відбувається пізно ввечері, коли «муедзин востаннє проскрипів із мінарета «ла алла»... і правовірні спочивають». Похмурі тьмяні пейзажі відповідають суворій урочистості панівного в цій частині настрою.

Сільський люд (звісно, самі чоловіки) зібрався в прихистку генуезької башти за кавою. Тут, круг огню, який «осяває смагли обличчя», «підібгавши східним звичаєм ноги, сидять бородаті хаджі у великих завоях і прості мусульмани у фезах». Власлива таким зібранням поважність нині особливо відчутна, адже поруч з хаджі Бекіром сидить «миршавий турок у білому халаті та зеленій чалмі» (поки що слово «миршавий» лишається ніби непоміченим, випадковим, принаймні нейтральним, як слово «худий») – то софта, поважна духовна особа зі Стамбула. Його тривала проповідь, виклад якої займає чи не половину другої частини твору, проповідь «майстерна й поетична», відтінена пейзажними штрихами, зводиться врешті до категоричного підсумку – негоже правовірним скніти у ворожій їм країні гаурів, тож слід негайно перебиратися в ту країну, де підданців захищає «справедливий і мудрий султан».

Та попри рідкісну красномовність прибульця, окрім хаджі Бекіра, в якого «горіла душа», жоден з тих, хто, здавалося, уважно дослухався до навального плину палких слів, не підтримав його, – правовірні «сиділи зі спущеними очима, і немов лукава усмішка блукала по їх смаглих лицах», осяяних огнем багаття. Незручну мовчанку, яка затягнулася і «ставала прикрою», несподівано перервав Септар, котрий, може, й менш красномовно, але цілком переконливо висловив мовчазні міркування більшості присутніх. Кількома промовистими штрихами М. Коцюбинський тонко й зримо передає і психологію маси, і психологію окремих її представників, насамперед таких двох антагоністів, як Септар та хаджі Бекір. Опісля несхвальних звернень останнього до провідника той не змовчав і відрубав: «...те-

бе заздрощі хапають за мої зарібки, яких ти через власну запеклість не маєш». А далі подається лаконічний авторський коментар, в якому своєрідно поєднуються як іронія оповідача, так і елементи внутрішнього монологу персонажа: «Ах, се була правда, глибоко, старанно затаєна правда...» [1, с. 288].

Уражені до глибини душі (гадали, «що зараз розступиться земля»), грізні фанатики, непримиренні борці з новими суспільними віяннями софта й хаджі Бекір, покинуті всіма, виглядали тепер просто немічними й нещасними людьми, до потерпань яких, здається, навіть природа не лишалася байдужою: «Сумні і розчаровані, виливали старі один одному свої жалі – і, немов спочуваючи їм, зітхало оддалік море, та тоненьким голоском плакала в гаях сплюшка...» [1, с. 288].

Хоча в оповіданні, надто в другій його частині, виразними є публіцистичні штрихи, все ж воно надто далеке від однозначної публіцистичності. Вирування пристрастей, суспільні конфлікти, різкі протистояння, так само як, скажімо, етнографічні пасажі, важливі як у першій, так і в другій частині твору, – все зрештою проймається грою імпресіоністичних нюансів, таємничою недомовленістю. Де межа між релігійним обскурантизмом, який сковує людську волю, і плідними традиціями минулого, які дають змогу плекати й розвивати власну ідентичність? На це та інші подібні питання твір не дає готових вичерпних відповідей, але ставить ці питання гостро й хвилююче, сягаючи граней незглибимої художньої філософичності.

Так само, як і «В путах шайтана», твір «На камені» (1902) має нетрадиційне жанрове визначення, цього разу – «акварель». Коли ж говорити про присутнє тут традиційне жанрове підґрунтя, то твір цей ближчий до новели, ніж до оповідання: поступове наростання драматизму раптово змінюється стрімким розвитком фабули, який веде до кризової ситуації й раптової розв'язки. Разом з тим, тут, як і «В путах шайтана», дається взнаки особлива гра часто мозаїчно поєднаних образних деталей, які до того ж не раз набувають символічних значень, вельми відчутні переливи настроєвих відтінків, які обертаються неповторною мальовничістю й музичальністю літературного письма, що й ознаменовано згаданим авторським підзаголовком.

У фабульному плані «На камені» якоюсь мірою можна вважати продовженням твору «В путах шайтана». Там легко окреслюється можливий дальший розвиток подій, пов'язаних з долею Емене. І хоча в героїні акварелі «На камені» інше ім'я – Фатьма, хоч вона не з прибережного, а з далекого гірського села і тут між приморських скель відчуває себе чужою, «на камені», все ж доля її – реальне здійснення того, що могло чекати на Емене:

Прийшов різник, заплатив батькові більше, ніж могли дати свої парубки, й забрав її до себе. Противний, неласкавий, чужий... [1, с. 379].

Якщо юна Емене таїть у своїй душі болісну незгоду з прикрими для неї суспільними звичаями, то Фатьма зважується на нечуваний виклик їм.

У мозаїчному, тонко психологізованому мерехтінні образів, сцен, картин твору виділяється лаконічний, уривчастий, помережаний паузами, сповнений промовистих, але невимовних підтекстів діалог Фатьми й Алі (вона перша зважилась до

нього заговорити). Закохані, про що переконливо свідчать подані тут останні фрази, сповна усвідомлюють всю небезпеку, яка чигає на них навіть при цій, здавалося б, безневинній, ніби випадковій розмові. Однак, як видно, навіть гостре відчуття небезпеки вже не ладне спинити їхніх світлих поривань.

Заскорузлість, скаменілість суспільних звичаїв, яку далеко не завжди вдається здолати (подібно до одинокої на все село шовковиці, що пробила скелю), страшна й потворна. Але кинутий їй виклик, мабуть, не марний. Так чи інакше, трагедійний фінал твору криє в собі катарсичний сенс.

Оповідання М. Коцюбинського «Під мінаретами» (1904) також написане в подібному ключі. Мозаїчно поєднані яскраві житейські картини, з вишуканою мальовничістю окреслені в оповіданні, витворюють у взаємоперегуку особливу настроєву атмосферу, сягають характерної для М. Коцюбинського художньої філософичності, яка не несе однозначних відповідей, а спонукає творчо замислитись над складністю порушених проблем.

М. Коцюбинський не єдиний, хто порушував проблеми гармонізації мусульманських та європейських культурних традицій в кримськотатарському суспільстві. Саме ця проблема була в центрі уваги визначного кримськотатарського письменника і просвітителя Ісмаїла Гаспринського [див. зокрема: 2, с. 133–150], у працях Агатангела Кримського [3, с. 32–38]. Вона з яскравою поетичністю й публіцистичною переконливістю осягається в поемі Абібулли Одабаша «Алтын ярыкъ» [4, с. 186–207]. До неї зверталися чимало інших кримськотатарських і не лише кримськотатарських письменників.

Список використаних джерел та літератури

1. *Коцюбинський М.* Твори : у 2 т. / Михайло Коцюбинський – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 1. – 579 с.
2. *Исмаил Гаспринский // Юнусова Л. С.* Крымскотатарская литература / Л. С. Юнусова. – Симферополь : Доля, 2002. – 344 с.
3. *Кримський А.* Література кримських татар / Агатангел Кримський. – Симферополь : Доля, 2003. – 200 с.
4. *Одабаш А.* Алтын ярыкъ – Золоте саяво / Абібулла Одабаш // Окрушина сонця – Кунештен бир парча : антологія кримськотатарської поезії XIII–XX століть... – К. : Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2003. – 792 с.

О. В. Кривенко
(Україна, м. Сімферополь)

ФОРМУЛА НЕМОЖЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

Формульність як ознака фольклору є важливим аспектом для розгляду особливостей окремих жанрів та виявлення універсальних народнопоетичних елементів. І. Гунчик у своїй монографії аналізує інваріантну структуру українського okazіонально-обрядового фольклору і виділяє в усному прагматичному мовленні цих утилітарно-сакральних утворень комунікативно значущі безсюжетні одиниці (звернення, побажання, прохання, зсилення та ін.), називаючи їх формулами [6, с. 10]. Виділена нами формула неможливості має дещо спільне з виділеним І. Гунчиком «побажанням» (Optativ, Op) [6, с. 89], однак має конкретніше ідейно-змістове наповнення і є специфічною структурно-семантичною одиницею замовлянь.

Під формулою розуміємо визначену М. Перрі «групу слів, що регулярно використовується в одних і тих самих метричних умовах для виразу даної основної думки» [1, с. 42]. Цитоване тлумачення терміну підкреслює формозмістову єдність повторюваних семантичних груп у тексті.

Виходячи з такого визначення, можна назвати формулою все невелике за обсягом замовляння, оскільки, з огляду на його специфічну функцію, воно фіксувалося й передавалося максимально точно, адже кожна найменша зміна у тексті могла, за уявленнями «користувачів», зменшити або й знищити «силу» замовлянь. Це можна пояснити тісним зв'язком магічних слів з супровідними діями, які були поступово витіснені до площини тексту. Таким чином, згадані формули замовлянь стали складатися з паралельного зіставлення двох образів – символічного й бажаного.

Окрім виведеного А. Лордом для всіх фольклорних формул значення спрощення праці оповідача, яке полягає в тому, що вони сприяють швидкому й точному відтворенню тексту, у випадку магічних вербальних утворень з'являються додаткові функції формул. Для замовляння головною ідеєю є зробити недосконалу дійсність ідеальною, що формалізується як порівняльна причинно-наслідкова конструкція («*Як ви ясні, красні межі зірками, щоби була така красна межі дівками*» [2, с. 40]), найдієвішим різновидом якої є формула неможливості. Остання вирізняється більшою силою завдяки більш вираженій категоричності твердження («*Рута не зійшла, щоб кров не йшла*» [2, с. 52]).

З огляду на обґрунтовану Перрі метричну обумовленість, формули набувають особливого значення під час розгляду замовлянь як магічних текстів, характерною ознакою яких є специфічна гіпнотична ритміка. Формула неможливості в замовлянні є найінформативнішим структурно-семантичним елементом, оскільки саме в ній зосереджена його прагматика. Розглянемо кілька прикладів таких формул: 1) «*як гдлубу без очей, // так би тобі, раба Божя Марія, за мною без ночей*» [2,

с. 46], 2) «коли вона [кам'яна дівка] відтіля [з кам'яного колодязя] води принесє, // тоді з рождєнного, хрещєного раба Божого Івана кров потечє» [2, с. 69], 3) «коли з кам'яної кордєви молоко потечє, // тоді раба Божого кров потечє» [2, с. 70], 4) «як вони всі не можуть докупити зійтїся, // так не можуть у мене, раба Божого Івана, зуби болїти!» [2, с. 71]. Наголоси розставлено відповідно до виконавської манери, властивої текстам цього гатунку. Оскільки формула неможливості ґрунтується на порівнянні, в нїй видїляємо двї частини: з чим порівнюємо (об'єктивне) і що порівнюємо (суб'єктивне). Якщо розглянути всі ці формули з кількісної точки зору, вийде, що в першому прикладі 24 (7+17) складів, але в другій частині є пізніше нашарування «раба Божа Марїя» (7 складів), що фактично зменшує другу частину до 10 складів. У другому прикладі 34 (12+22) склади, однак також є «штучний» елемент «рождєнного, хрещєного раба Божого», який забирає 13 складів. Тоді отримаємо 12+9 складів у формулі. В третьому прикладі 26 (15+11) складів. У четвертому – 33 (13+20) складів, але також через «зайвий елемент» прибираємо з другої частини 8 і отримуємо 13+12 складів. Навіть побіжний аналіз кількості складів у формулах показує, що існує певна формульна константа для кожного з елементів двочленної формули неможливості, і ця константа є близькою до десяти (варіює від 7 до 13).

Характерною особливістю проаналізованих зразків є наявність двох і більше ненаголошених складів між наголошеними, причому останні ніколи не стоять поряд. Цим досягається гіпнотичний ефект мовлення, де кожен наголошений склад відіграє важливу ритмоакцентуючу функцію.

Паралельна ритмізація (ритмічний малюнок) завдяки симетричному розташуванню наголошених складів в обох частинах конструкції фіксується співзвуччям. Також впадає у вічі якісна подібність симетрично наголошуваних звуків.

Типовою є прикінцева позиція формули неможливості у замовляннях. Тоді увесь текст, що їй передує, постає поясненням (виконує функцію інтродукції): «[Сїяла баба на каменї рожу.] Як та рожка зїйде, тоді у того кров піде» [4, с. 42].

Формула неможливості може бути реалізована в багатьох варіантах, деякі з яких можуть виступати хронологічними маркерами, як-от реалізація мотиву «бенкету трьох братів» («Місяць у небї, мертвець у гробї, камїнь у морї: як три брати докупити зїйдуться і будуть бенкет робити, тоді у мене зуби будуть болїти» [2, с. 72; 3, с. 159]; «Місяць у небї, кит-риба в окїяні, дуб на землі. Як оці три брати зїйдуться, то тоді у раба Божого Івана зуби будуть болїти» [2, с. 73]). Експлікативний текст може трансформуватися в апелятивний: «Місяцю князю! Вас три у світі: один на небї, другий на землі, а третій в морї, камїнь білий. Як вони всі не можуть до купи зїйтися, так не можуть в мене, раба Божого, зуби болїти!» [5, с. 4].

Таким чином, формула неможливості як розгорнутий оксюморон-паралелїзм є специфічним для магїчних текстів явищем, однак також дозволяє простежити певні філогенетичні зв'язки (наприклад, з примовкою як фольклорним жанром). Тенденція розподїлу в такїй формулі наголошених та ненаголошених складів залежить від національної фольклорної традиції, оскільки завдяки інтуїтивному засвоєнню універсальних фольклорних формул своєї місцевості оповідач з дитинства

підсвідомо програмує межі словоподілу та мелодійний контур мовлення і в подальшому їх використовує, чим забезпечує відтворюваність національної фольклорної традиції. Часто усе замовляння є тотожним формулі неможливості, що свідчить про її самодостатність у магічному дискурсі.

Виділення формули неможливості в магічних текстах є обґрунтованим відповідно до визначення М. Перрі і відкриває широкі перспективи для подальшого поглибленого дослідження структури та семантики замовлянь.

Список використаних джерел та літератури

1. *Лорд А. Б.* Сказитель / А. Б. Лорд. – М. : Восточ. лит. РАН, 1994. – 368 с.
2. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко; авт. передм. і комент. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
3. «Калита» : збірка фольк.-етногр. матеріалів / уклад. М. Марфобудінова, О. Хоменко та ін. – Дніпропетровськ : ГЕРДА, 2007. – 368 с.
4. Замовляння / упоряд., передм., прим. М. К. Дмитренка. – К. : Видавець М. Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість», кн. 9).
5. Сборник малороссийских заклинаний / сост. П. Ефименко. – М. : Университет. тип., 1873. – 70 с.
6. *Гунчик І.* Український магічно-сакральний фольклор : структура тексту та особливості функціонування : монографія / Ігор Гунчик. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 232 с.

І. Г. Церковняк

(Україна, м. Київ)

ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО «ПОГРАНИЧЧЯ» – ОРГАНІЧНА ЧАСТИНА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ ОСКАРА КОЛЬБЕРГА

У своїх працях Оскар Кольберг обґрунтував регіональний принцип записування фольклорних матеріалів, що стало однією з провідних методик польського та українського народознавства. Вже в ранніх експедиціях дослідник велику увагу приділяв не лише польським етнічним матеріалам, але й записові українського та білоруського фольклору. І якщо в перших його наукових виданнях польські та українські пісні й обряди часом змішувалися, а особливості українських говірок фіксувалися не завжди точно (на що вказували українські рецензенти – І. Франко, В. Гнатюк та ін.), то з плином часу О. Кольберг почав звертати на ці регіональні особливості дуже прискіпливу увагу, записував саме питоми українські матеріали, підкреслюючи їхню етнічну ідентичність.

У цьому плані важливим дослідницьким акцентом є спеціальні порівняння польських та українських пісень, весільних та інших обрядів, які дослідник наводить у деяких своїх працях (напр., весілля в двотомній монографії «Ruś Czerwona»). Це свідчить про те велике значення, якого надавав О. Кольберг регіональній специфіці фольклорних матеріалів, причому незалежно від того, до складу якої держави входила та чи інша досліджувана місцевість.

Свою першу подорож до України (на Поділля) вчений здійснив у 1856 р. і впродовж 25 років у своїх дослідженнях описав Східне й Західне Поділля, Полісся, Карпати, Прикарпаття й Волинь. Зібраний з українських теренів фольклорно-етнографічний матеріал довгий час залишався в рукописах. За життя дослідника побачили світ чотиритомна монографія «Pokusie» (1882), перший том «Chełmskiego» (1890), томи «Mazowsze» (1887–1890), «Lubelskie» (1883–1885), які містять цінні відомості про духовну культуру українців зазначених регіонів. Після смерті О. Кольберга його послідовники продовжили видання, опублікувавши другий том «Chełmskiego» та «Przemyskie» 1891 р., згодом – «Wołyń» (1907), а в повоєнні роки – «Białoruś – Polesie», «Ruś Karpacka», «Ruś Czerwona» та ін.

Принципово важливим є висновок, який випливає з численних досліджень ученого: специфіка народної творчості, її традиційний консерватизм зберігають етнічну ідентичність певного регіону попри те, що географічно він може належати іншій титульній нації. Так історично склалося з Волинню та іншими споконвічно українськими областями, які на час діяльності О. Кольберга були в складі Російської імперії. Його дослідження презентували ці регіони як питоми українські всупереч пануючому на той час імперському віднесенню їх до «южнорус-

ких областей», тобто як незначному місцевому «відхиленню» від «великоросійського» масиву.

Водночас О. Кольберг не піддається й поширеній у тогочасній польській фольклористиці спокусі «полонізації» українських прикордонних областей. У працях дослідника зафіксовані втрачені через пізніше примусове відселення місцевих мешканців фольклорні матеріали Підляшшя й Холмщини – саме як народна творчість питомо українських етнічних груп.

З особливою виразністю наукова об'єктивність і сильні сторони методики регіоналізму виявилися в працях, присвячених т. зв. помежів'ю, тобто у виданнях фольклору прикордонних польсько-українських земель. Дослідник з однаковою уважністю фіксує і розбіжності, і ті сходження, які стали природним наслідком тривалого історичного взаємовпливу.

Ці особливості дослідницької методики О. Кольберга, величезний фактичний матеріал, підготовлений і опублікований видатним ученим і його наступниками, мають непересічну цінність для української фольклористики, для подальшого вивчення історичної тяглості етнічних традицій.

Л. О. Єфремова,

доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР ЧЕРНІГІВЩИНИ: ВЕСНЯНКИ

Веснянки – це давні слов'янські календарно-обрядові пісні, пов'язані з початком весни та наближенням весняних польових робіт. На Чернігівщині побутували закличні, ігрові, танкові та ліричні весняні пісні про кохання та родинний побут, а також жартівливі.

Весняні заклички виконували дівчата на вулиці, за селом («Ой вижду я за нові ворота») з початком танення снігу. Про це йдеться також у веснянці «Да стало на весну да іскресати». Закличні веснянки, найархаїчніші за текстами та мелодикою, в цілому нечисельні порівняно з іншими видами весняних пісень. Але в деяких регіонах України вони є важливою складовою співів на початку весни. Розповсюджені ці пісні переважно на Поліссі, зокрема характерні вони й для календарно-обрядового циклу пісень Чернігівщини.

У пісні «Весняний дар» дівчата запитують, що їм весна принесла («Весна красна»). В одній з розповсюджених на Чернігівщині весняних пісень виконавці запитують у веснянки, де вона зимувала («Весняночка-паняночка»). Пісня зафіксована у північних районах – Новгород-Сіверському та Городнянському [1, с. 65; 2, с. 36, № 23], а також у Борзнянському та Бобровицькому районах. У не менш розповсюдженій на Чернігівщині веснянці виконавці запитують у весни, де її дочка-панянка («Веснянка, веснянка») з Ніжинського, Менського та Коропського районів. І сама весна, і її дочка під час довгої холодної зими, як і дівчата й жінки, займалися прядінням.

Глибокий архаїзм притаманний закличним веснянкам Чернігівщини. Більшість з них мають наспіви формульного типу в межах мажорного трихорду або тетрахорду з субквартою чи з субсекундою, або пентахорду і супроводжуються вигуками «У!», «Гу!». Інтонаційно деякі записи весняних пісень наближаються до голосінь.

Ігрові веснянки на Чернігівщині представлені набагато скромніше, ніж, скажімо, на Поділлі. Маємо лише окремі зразки, зафіксовані К. Квіткою [3, с. 15–16, № 39; с. 200, № 637; с. 231, № 739], М. Лисенком [4, с. 52–53, № 6], В. Дубравіним [1, с. 71]. Тут немає значної розмаїтості сюжетів, і більшість з них представлені небагатьма варіантами. Лише діалогічну веснянку «Король» тут зафіксовано у багатьох варіантах. Чернігівщина – це основний регіон її побутування. Можливо, вона й виникла саме тут.

Веснянка має кілька варіантів як самої пісні, так і гри, яку вона супроводжує. Але основний мотив – шлюбний. У деяких варіантах («Король коло городечка ходить») Король ходить коло города, заглядає у город, вибирає собі дівку. В. Коновал у запису від діда Лебеда подає й описання гри, в якій беруть участь коло і Король. В іншій версії «Короля» «Ой Короле, чом не йдеш?» у гри та співі беруть участь пара і гурт,

гурт «боїться» Короля, але зрештою пробігає попід підняті руки пари, остання пара відсікається, і гра починається спочатку. Наспиви варіантів веснянки здебільшого побудовані на повторенні короткої формульної інтонації. В розгорнутих версіях таких формульних інтонацій може бути кілька, і вони сполучаються між собою за принципом довільної мозаїки. Першу версію зафіксовано в Бобровицькому та Ніжинському районах, другу – в Ніженському, Козелецькому та Борзнянському районах.

З інших ігрових веснянок на Чернігівщині зафіксований «Зайчик» («Загорожу зайчика»). Гра відбувається по типу коло і один. Зайчик всередині кола, при закінченні пісні він прориває коло і тікає. Хто спіймає Втікача, стає Зайчиком і може обирати собі когось до вподоби.

Ігрову веснянку «Перепілка» від Марії Коломийченко зафіксував М. П. Гайдай («Йа в перепелкі»). Веснянку «Мак» («Воробєєчку, шпачку, шпачку») записано учасниками експедицій ІМФЕ у 1954 та 2010 рр. Незважаючи на часову відстань у понад півстоліття між записами, зробленими в одному й тому само Менському районі (села Семенівка та Стольне), та деякі відміни тексту, формульний наспів виявився консервативнішим та повністю був збережений. Родинно-побутову версію веснянки «Горобєєчку, шпачку, шпачку» у Борзнянському районі зафіксував також М. П. Гайдай.

Та найбільшу групу ігрових веснянок на Чернігівщині утворюють записи пісень аграрної тематики, присвячених сіянню та вирощуванню різних сільськогосподарських культур. Ймовірно, що й своїм походженням ці веснянки мають завдячувати саме Чернігівщині. До них належить широко відома пісня «Ой посіяв дід овес» із запальною мелодією та густим багатоголосним звучанням гуртового приспіву. Дід посіяв овес, він зійшов, достиг, дід його зібрав та пропив.

Найбільшою популярністю у чернігівських веснянках користується льон, мабуть, тут одна з основних сільськогосподарських культур. У селах Комарівка (нині Борзнянського району, 1927 р.) та Удівка (нині Менського району, 1954 р.) зафіксовано варіанти версії пісні «Да посіяли дівки льон» про сіяння, вирощування та збирання льону. Ці записи мають такий само, як у пісні «Ой посіяв дід овес», бадьорий заспів по звуках мажорного тризвуку та приспів, побудований на короткій формульній поспівці в гуртовому виконанні, яка відповідає монотонності колективної роботи льонарок на полі.

Певною монотонністю вирізняється наспів пісні «Як посію я льон», що розгортається в межах мажорного пентахорду, в запису М. П. Гайдая від Марії Коломийченко. Молодецький запал та ритм колективної праці льонарок притаманний пісні «Ой сеяла я льон», зафіксованій О. Васяновичем від фольклорного ансамблю с. Козацьке Бобровицького району.

Аграрну тематику продовжує пісня «Як посію гречку», наспів якої складається з чергування двох формульних інтонацій – висхідної та низхідної в межах мажорного тетрачорду. Подібна їй за сюжетом та інтонаційним складом пісня «Як виорю нивку довгеньку» у виконанні Офтанасії Коломийченко. Близька за характером та композиційними особливостями до розглянутого корпусу пісень широко відома ігрова веснянка «Журавель» («З ким я виорю») про злодюжку-журавля.

Порівняно із закличними веснянками, в ігрових відсутні гуртові вигуки наприкінці строф.

З піснями рослинно-аграрної тематики на Чернігівщині весною водили кругові танки – хороводи, оскільки танкові та хороводні веснянки як такі тут, як і на Житомирщині, – досить рідкісне явище. Адже основний осередок побутування танкових веснянок – Поділля. Кілька танкових веснянок записав К. Квітка в с. Рожнівка (нині Ічнянського району): це пісні «Шум», «Кріп» [3, с. 200, № 636; с. 201, № 639]. Н. Данилевська та М. Ткач у с. Ленінівка (Сахнівка) Менського району записали «Кривий танець», «Кріп», «Трава» [5, с. 14] та ін. ; Марко Вовчок та О. Маркович у с. Петрушівка Ічнянського району – «Крокове колесо», «Виступець» [6, с. 60] тощо.

Протягом весни молодь співала багато ліричних веснянок на теми кохання. Однією з найпоширеніших на Чернігівщині є веснянка «Весна красна». У ній козак від'їжджає, дівчина намагається його затримати, але той відмовляється залишитися через те, що кохана ним гордує. Ця веснянка має яскраво виражений пісенний тип, що поєднує поетичну строфу абсс зі складочисловою будовою 4+4+6+6, інтонаційно насичену мелодію з характерними повторами. Подібну структуру має пісня «Павутінка на дубочку».

У видозміненому вигляді зафіксовано широко відому на Житомирщині веснянку «Сіріє гуси гречку поїли». Тут вона називається «Хусточка» і має початкові слова «Ой гиля, гиля, сірії гуси». У с. Іржавець (нині Ічнянського району) Д. Ревуцький записав ліричні веснянки «Да тепер мині погуляти» та «Да й ой, матінко-голубонько», що виконуються з однією архаїчною мелодією та вигуками «Гу!» в кінці кожної строфи.

Іноді звичайні ліричні необрядові пісні на Чернігівщині виконують як веснянки, надаючи їм відповідного обрядового колориту. Для ліричних календарно-обрядових пісень весняно-літнього циклу характерні сюжети про те, як мати, не пускаючи дочку гуляти, замикає її в коморі («Ой там на морі»), про нелюба та милого – молодця та удівця («А в криниці водиця», «Що в городі корито»). У с. Прохори М. П. Гайдаєм та П. Коломийченком зафіксовано кілька жартівливих веснянок.

Список використаних джерел та літератури

1. Народні пісні Чернігівщини у запису Валентина Володимировича Дубравіна // упоряд. та ред. В. Г. Дубравіна. – Чернігів, 2001. – 364 с.
2. Українські народні пісні в записах Михайла Гайдая / гол. ред. Г. А. Скрипник ; наук. ред. і упоряд. М. М. Гайдай ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2010. – 304 с.
3. Квітка К. Українські народні мелодії. Зібрав Климент Квітка. ЕЗ, т. II. – К. : Слово, 1922. – XII, 236 с. : нот.
4. Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка. Ч. I / упоряд., вст. ст. та прим. Єфремової Л. О. – К. : Муз. Україна, 1990. – 352 с. : нот.
5. Чумарочка рябесенька : українські народні пісні у записах Надії Данилевської та Миколи Ткача / упоряд. Надія Данилевська, Микола Ткач. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 224 с.
6. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / атрибуція автографів, упоряд., передм. та прим. О. І. Дея. – К. : Наук. думка, 1983. – 527 с. : нот.

О. М. Гончаренко,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Кривий Ріг)

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗА ПОЕТИЧНИМИ ТВОРАМИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Велич і краса української нації – Тарас Григорович Шевченко і сьогодні, на зорі третього тисячоліття, знаходиться на вістрі часу. Через глобальні процеси, що охопили цілий світ, найбільш тривожною постає криза українського суспільства, де панують не моральні цінності, а культ та влада грошей. Коли брехня, страх за життя сковують правдиві серця, а зло панує над добром, починаються революції та війни, – воскресає Шевченко – символ нашого безсмертя, захисник знедолених та скривджених, поборник правди на Землі. Невичерпна духовна спадщина геніального поета і першорядного художника, глибокого мислителя сприяє очищенню нашого сумління та совісті. Лише осмисливши історичний і сучасний сенс його пророчтв і заповітів, ми спроможні впевнено будувати українську державу.

І хоча вивченням проблеми української державності в поемах Т. Шевченка займалися вітчизняні та зарубіжні вчені (В. Доманицький, О. Колесса, Д. Донцов, І. Назаренко, В. Шевченко, А. Стебельська, І. Дзюба, І. Качуровський, Г. Грабович, В. Шевчук), все ж система політичних поглядів Шевченка щодо побудови української держави потребує детального опрацювання, зважаючи на дискусії, що останнім часом все активніше точаться серед української еліти. До того ж, різні ідеологи на вимогу влади постійно забороняли, фальсифікували, спотворювали, по-своєму інтерпретували все те, що в Шевченка є державотворче та пробуджує національну ідею.

Шевченко ввійшов у світову літературу як поет свободи. Його невичерпна енергія мистецького таланту постійно спонукала та надихала поневолені народи боротися за свої права та свободи, відкривала непізнані горизонти майбутнього, вказувала на шляхи вдосконалення та духовного збагачення кожної особистості, що прагнула пізнати себе і світ навколо.

Для українців Шевченко – символ нації, що силою свого праведного слова пробуджує її духовно та скеровує на державотворення. Його пророча місія оповита ореолом вічності животворящого слова, що промовляє до нащадків голосом свого народу, спонукає усвідомити себе й відродитися духовно. Пануючи над душами свого народу, революційно-бунтарський дух Шевченка особливо воскресає в його роковини. На сакральність цього моменту вказував Є. Меланюк: «Є якийсь величний символ і обітниця в тім, що його роковини припадають саме на час провесни, на дні, коли природа збуджується до життя, а мати-земля до творчости» [1, с. 7]. Це пора воскресіння та відродження життєдайної сили сонця, коли людина понад усе прагнула знайти шлях до всесвітньої гармонії, тобто до Бога. Шевченко як митець,

художник у пошуках естетичної природи речей прагнув віднайти гармонію життя, моральні чесноти, правду, віру і свободу серед людей, та коли не знаходив відповіді на багато своїх запитань, звертався до Бога, полемізував з ним. Тож за життя його творчість була продиктована цілісним розумінням світу, пізнанням самого себе, оціненням свого таланту. Маючи вроджений талант, приємний голос і вокальні здібності, Шевченко перебрав на себе роль і функцію народного співця – кобзаря, щоб пробудити совість народну, відродити козацькі цінності, утвердити християнську віру та мораль, щоб знищити російський імперіалізм, кріпацтво. Та не завершивши свою місію за життя, Шевченко і після смерті перебирає на себе вже функцію не земного кобзаря, що вештався серед живих і правду шукав, а пророка, якого визнали і обрали українці своїм провідником, поводитирем нації, вчителем-моралістом, апостолом, філософом, просвітителем. Відчуваючи відповідальність за «мертвих, і живих, і нерождених» земляків своїх, Шевченко й після смерті не має спокою на небесах, бо вже виконує функцію пророка. А тому день народження і смерті талановитого митця «замикаються в одне коло, творять один замкнутий цикл – символ вічності» [1, с. 7]. Відтак розкодувати та осмислити символічну роль геніального митця дозволяють його поетичні, прозові, драматургічні, мемуарні та живописні твори, які він лишив нам у спадок. Його шедеври (835 малюнків, з них 270 – втрачені, 250 листів, 2 п'єси, 9 із 20 повістей уціліли, 240 поетичних творів, з яких 8 поем, 4 статті, альбом офортів «Живописна Україна», зразок мемуарної прози «Щоденник») – закодована система віковичних цінностей, осмисливши яку, ми неодмінно станемо зрілими і спроможними будувати свою державу. Надто велика сила енергії зосереджена в полум'яному слові Шевченка про минуле, теперішнє, майбутнє України, щоб охопити її сповна, досягнути та зреалізувати вміть поставлені перед українцями завдання. На сьогодні ми лише наблизилися до реалізації державотворчого Шевченкового заповіту, виконання якого для самих українців розтягнулося на декілька століть. Ось чому час від часу, в дні роковин Шевченко – пророк «воскресає» знову, щоб нагадати, пробудити нащадків, щоб пізнали себе в часі, стали національно свідомими, життєздатними на шляху побудови, розвитку власної держави, яка має відбутися на основі споконвічних духовних українських цінностей.

В умовах, коли українці були позбавлені політичної, соціальної, економічної, особистісної свободи, Шевченко виношував ідею побудови української держави, мета якої зводилася до визволення не лише свого народу, а й інших поневолених етносів від кріпацтва та самодержавства, до знищення рабства поміж людей, відродження козацької нації-родини, де вільно жилося б, де кожному гарантувалися його права і свободи. М. Рильський стверджував, що «Шевченко не тільки глибоко вірив у те, чому він оддав усе своє життя, – у творчі сили народу, в грядущу животворну бурю – народне повстання, що скине гнобителів і змиє з землі всякий гніт, що принесе людству «світ ясний, неувечірній», що об'єднає всі народи в сім'ю велику, сім'ю вольну, нову... Шевченко раз у раз учив, якими шляхами треба йти, щоб справдити заповітну мрію людства» [2, с. 70]. Прагнення Шевченка боротися за вільну Україну, її державність були зумовлені багатьма факторами. По-перше, це

пошук особистої свободи, що виражався через процес творчості, що потребував постійної виснажливої роботи над собою, постійного пошуку духовних учителів, наставників, однодумців. Тож велике бажання Шевченка вчитись, розвиватись, самовдосконалюватись, а головне, – не зупинятись на досягнутому, концентрувати увагу на чомусь одному призвело до вироблення інтелектуальних резервів ширшого світогляду зі всебічно-гармонійною душею, що вказувала на сильну волю, потужний розум та розвинуте почуття краси, справедливості, релігійності та патріотизму.

По-друге, процес пізнання та вивчення історії власне рідного народу, мови, літератури в контексті всесвітньої культури суттєво позначився на формуванні національного світогляду Шевченка, здатного відродити козацьку націю. Повна нецензурована збірка «Кобзар» (2014), яка включає 240 поетичних творів поета, переконливо засвідчила, що етнонім «Україна» Шевченко вживає 180 разів, а лексему «козак» – 229 разів!

По-третє, прагнення віднайти відповіді на суспільно-політичні проблеми сучасності спонукали Шевченка звернутися до генетичного коду нації – традиційної системи звичаїв українців, їхньої фольклорної символіки та героїчної історії козащини, щоб затвердити козацькі цінності в побудові суверенної української держави.

По-четверте, націотворча місія Шевченка зводиться до того, що його поезія консолідує, цементує політично свідому, інтелектуально-патріотичну еліту на формування громадянського суспільства, на перетворення населення, українського народу в українську націю, яка здатна будувати свою державу.

По-п'яте, етнополітичні погляди Шевченка зводилися не лише до поетичної моделі відродження козацької республіки в Україні, а й до утвердження конфедерації слов'янських народів.

Список використаних джерел та літератури

1. *Маланюк Є.* До справжнього Шевченка / Є. Маланюк // Укр. мова і літ. в школі. – 1992. – № 3–4. – С. 3–7.
2. *Рильський М.* Великий учитель / М. Рильський // Укр. мова і літ. в школі. – 1989. – № 10. – С. 70.

А. М. Приймак,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Житомир)

ВІДОБРАЖЕННЯ ФОНОВИХ ЗНАНЬ РІЗНИХ РІВНІВ У ТЕКСТАХ ЩОДЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ «ДНЕВНИКА» Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

Серед нових досліджень структурних, семантичних, прагматичних особливостей і способів текстотворення найменш вивченими залишаються щоденникові тексти (далі – ЩТ). І хоча останніми десятиліттями вони вивчалися значно активніше (С. Антоненко, І. Вознесенська, Є. Новікова, Т. Радзієвська, А. Приймак та ін.), даний феномен так до кінця не досліджений і не зрозумілий, адже щоденник містить специфічні тексти, що репрезентують, перш за все, автора, його внутрішній світ, філософію буття, стосунки з об'єктивним і суб'єктивним світом, а також його спілкування, творчі процеси, власну творчу лабораторію тощо.

Ми здійснили спробу описати елементи фонових знань різних рівнів на матеріалі щоденникових текстів Т. Г. Шевченка.

Ученими доведено, що таким текстам властиві фрагментарність, безадресатність, інтертекстуальність, можливість порушення причинно-наслідкових зв'язків, поєднання документальності, художності, розмовності, відсутність строгої структури, вільний, невимушений виклад думок та ін. Поєднання всіх щоденникових записів у цілісний щоденниковий твір відбувається за допомогою вертикального зв'язку, що формує глибинну структуру тексту й забезпечує інтеграцію частин. Безперечно, головним об'єднуючим елементом усіх текстів в єдине ціле є автор. Тому не варто розглядати ЩТ лише як лінгвістичний феномен, оскільки на його формування суттєво впливають екстралінгвістичні фактори. Межа між лінгвістичним і екстралінгвістичним «пролягає по тому аспекту, який, виходячи за межі граматики тексту, залучає до орбіти його інтерпретації цілий комплекс екстралінгвістичних факторів» [2, с. 71].

Щоденник містить егоцентричні тексти, тому комунікація за допомогою щоденників також специфічна – це, зазвичай, автокомунікація у формі діалогу. Як зауважила М. Кожина, це – «розмова автора зі своїм другим «я», не двійником, а об'єктивізованим «я» і є діалогом-самоаналізом, самоконтролем» [2, с. 31]. Схожої думки й Ю. Лотман, який вважає, що «внутрішнє мовлення є не просто мовленням, а особливою формою мислення», а також що в процесі такої комунікації відбувається переформування самої особистості [4, с. 164].

Дійсно, на відміну від зовнішнього (виголошеного) мовлення, мовлення внутрішнє не розраховане на участь у звичайному, стандартному комунікативному акті, воно не спрямоване на стороннього адресата, а має самоспрямований характер. Така самоспрямованість внутрішнього мовлення робить її абсолютно зро-

зумілою для автора щоденника навіть у максимально згорнутому, фрагментарному або асоціативно-образному вигляді. Довільний, іноді – випадковий характер асоціацій, які поєднують далекі або різні події, особи, предмети, ніяк не заважають адекватно зрозуміти щоденниковий текст саме тому, що автор і реципієнт поєднані в одній особі. Зрозуміло, що такий мовленнєвий акт не може не відбутися, його не можна сприйняти неправильно, як це буває в художньому або публіцистичному творах.

ЩТ, як і будь-який інший, репрезентує вербалізоване знання й фонове знання. Зміст ЩТ не завжди реалізується лише вербальними засобами. Для його адекватного сприйняття необхідні саме фонові знання, які є спільним інформаційним фондом автора і реципієнта, а одночасно й умовою успішного комунікативного акту. Наприклад: 1) Обманывают и обманываются. Хорошо, если бы это случилось только первого апреля... (1 апреля 1858 г.); 2) Посетил московского знакомого, некоего Безобразова, потом Рамазанова и Михайлова. Хотел пройти на выставку, да не удалось: царь помешал (10 апреля 1958 г.); 3) Обещался обедать у художника Лукашевича и по рассеянности соврал (27 апреля 1858 г.).

Фонові знання різні вчені класифікують по-різному. Так, В. Шабес запропонував такі три типи фонових знань: 1) соціальні – відомі всім учасникам комунікативного акту до початку комунікації; 2) індивідуальні – відомі двом комунікантам до початку комунікації; 3) колективні – членам певного колективу [5].

У ЩТ відображено елементи фонових знань різних рівнів. Так, Д. Гудков, В. Красних виділяють три рівні фонових одиниць «індивідуального когнітивного простору» [1; 3]. Перший рівень – сукупність фонових знань окремо взятої особи – антропоніми, топоніми, певні події особистого життя та ін. В «Дневнике» Т. Г. Шевченка таких назв дуже багато, цей рівень вельми насичений: 1) Зашел к Красневичу, моему соизгнаннику (8 апреля 1858 г.); 2) Вечером Грицько Галаган познакомил меня с черниговскими землячками (14 апреля 1858 г.); 3) ... отправился я к доктору Ван-Путерену, моему нижегородскому знакомому (11 марта 1857 г.).

Саме індивідуальні фонові знання створюють підтекст, зрозумілий лише адресату. Роблячи записи в щоденнику, автор добирає відповідні мовні засоби, певні образи, асоціативні ряди слів, які при повторному прочитанні текстів змогли б у повній мірі відновити закладену ним інформацію.

Другий рівень – сукупність фонових знань певної групи осіб, колективу – у Т. Г. Шевченка представлений не так широко: 1) Васильевский пережат (мель); 2) Н. А. Брылкин (главный управляющий компании пароходства «Меркурий») (20 сентября 1857 г.); 3) Я постоянно лежу и читаю Зиновия Богдана. Прекрасная современная книга! От нечего делать нарисовал сегодня портрет В. В. Кишкина удовлетворительно (23 сентября 1857 г.).

У третьому рівні – сукупність фонових знань представників певного лінгвокультурного соціуму – представлено найменування національно-культурного, національно-історичного простору, відомі широкому загалу. Цей рівень, так само, як і перший, рясно представлений в «Дневнике» та насичений всесвітньо відомими іменами: Моцарт, Бетховен, Гулак-Артемовский, Гоголь, Щедрин, Жуковский,

Аксаков, декабрист Волконский; географічними та культурно-історичними назвами, подіями: Україна, Бельгія; Москва, Петербург, Казань, Новгород, Самара, Севастополь, Оренбург, Владимир, Ярославль, Симбирск; Днепр, Волга, Каспійське море; Кремль, Эрмітаж, Храм Спаса; 2) Встретил две знаменитости: графа Л. Н. Толстого, автора солдатской севастопольской песни и защитника Севастополя генерала Хрулева (8 апреля 1858 г.); 3) Н. А. Некрасов не только не поэт, но даже стихотворец аляповатый (11 апреля 1858 г.).

Зрозуміло, у ШТТ, як і у будь-якому іншому тексті, що реалізує авторські інтенції, творчі задуми, прагматичні настанови тощо, семантичне й емоційне тло в своїй ієрархії створюють лінгвістичні й екстралінгвістичні одиниці, що систематизують і гармонізують текст, скріплюють його авторською концепцією, наповнюють відповідними прагматичними настановами тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. *Гудков Д. Б.* Межкультурная коммуникация: проблемы обучения. Лекционный курс для студентов РКИ / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 120 с.
2. *Кожина М. Н.* Стилистика научного текста (общие параметры). Ч. I / М. Н. Кожина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1996. – 379 с.
3. *Красных В. В.* О чём говорит «человек говорящий»? (к вопросу о некоторых лингвокогнитивных аспектах коммуникации) / В. В. Красных // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации : сб. ст. – М. : Филология, 1997. – С. 81–91.
4. *Лотман Ю. М.* Автокоммуникация : «Я» и «Другой» как адресаты (о двух моделях коммуникации в системе культуры) / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство, 2000. – С. 159–165.
5. *Шабес В. Я.* Событие и текст / В. Я. Шабес. – М. : Высшая школа, 1989. – 175 с.
6. *Шевченко Т. Г.* Дневник / Т. Г. Шевченко. – М. : Гос. изд-во «Художественная литература», 1939. – 360 с.

І. М. Юджін-Ріпун,

доктор мистецтвознавства, член-кореспондент НАМУ
(Україна, м. Київ)

ТЕАТРАЛЬНІ ВИТОКИ РАННІХ ЗРАЗКІВ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПРОЗИ

Нагромаджено чимало спостережень щодо залежності структури прозаїчного тексту від театру. Досить згадати, приміром, «Мадам Боварі» Г. Флобера, де наскрізь театралізована поведінка Емми з «заміною після смерті матері справжньої скорботи наслідуванням» [1, с. 114]. Перші спроби російської прози позначені такими виразними театральними проломами, як «самохарактеристики», що «нагадують монологи комедійних персонажів» [2, с. 52]. Ці спостереження можна узагальнити, вбачаючи в театрі необхідний посередницький щабель у формуванні художньої прози [3]. Таке узагальнення підтверджується аналізом перших зразків художньої прози в українській, польській, російській літературах.

Перший польський прозовий художній твір, «Mikołaja Doświadczyńskiego przyradki» І. Красицького (1776), поєднуючи ознаки роману виховання та утопії, побудований як театральна вистава. Власне як споглядання театру життя виглядає виховання героя, а його участь у цьому театрі – «*proba sentymentowa*» – обертається на реальну закоханість в Юліану. Твір складається з трьох частин, де другу – перебування героя на острові з ідеальним суспільним устроєм – подано як утопічний топос карнавалу, осмислений в сценічному просторі. У першій частині шлях героя від дитинства до зрілого віку і втечі від кредиторів тлумачиться як розвиток вразливості, чутливості спостерігача світового театру, зокрема, як розвиток «*sentymentów serca*» (1. 3). Варшава для героя – це «*wielkie teatrum przyszylemu*» (1. 8), перебування в Парижі осмислене як відвідування театру (1. 15). Натомість в третій частині, повертаючись з острова утопії, герой вже стає не глядачем, а учасником театральної дії, здобуваючи навичок актора. Виїзд з острова зобов'язаний диву, коли після зникнення човна «*zwyczajny morski odwrót w toż właśnie miejsce*» повернув його; далі герой потрапляє в рабство до видобування срібла, звідки його випадково визволяє філантроп-квакер; нарешті, повертаючись до Іспанії, він потрапляє до божевільні, звідки його знову-таки рятує випадковий сусід з подорожі на човні. Всі три випадки виглядають як театральні прийоми *deus ex machina*. Зустріч з Юліаною постає як канонічна театральна сцена упізнавання (за прототипом Одисей – Пенелопа).

Однак особливо істотно, що в 3-й частині герой вже не спостерігач, але учасник світового театру, який чітко розрізняє думки та маску удавання. Вже на кораблі до Іспанії він розмовляє «*grzecznie, ale ostrożnie*» (3. 7), виявляє доброчесність свого майбутнього рятувальника «*pod postacią modnego kawalerza*» (3. 8). Повною мірою здатність до удавання виявилася на сеймі, де «*raz nieraz musiałem się śmiać z drugimi*» (3. 13). Але особливо істотно те, що оповідач подає внутрішній світ героя

цілком відмінним від об'єктивного перебігу подій. Постійно фігурує «*imaginacja*», второвуючи шлях до розвитку внутрішнього монологу. Саме на нього вказує зауваження (у викресленому початковому фрагменті тексту), що «*myśli ustawicznie się snujące żadnego między sobą nie miały związku*» (3. 3). Після повісті І. Красицького другий взірець пологомовної прози засвідчив лише через 65 років Г. Жевуський, створивши «*Pamiętki Soplicy*» (1841), які стали зразком жанру *gawędy* – розмови, вільного оповідання. Оповідач тут – театральне амплуа резонера, досвідченого ветерана, що прийшов з кону драм Ю. Словацького. Автор наголошує на близькості Кліо і Мельпомени, наголошуючи, що за задумом «*mnóstwo domowych naszych nieboszczyków*» повинні вийти на сцену як актори, і це постійно здійснюється. В оповіданні «*Kazanie konfederackie*», приміром, проповідь театралізується, бо ж «*nikt nie słyszał, aby kiedykolwiek ksiądz ... dwa razy kazał*». Оповідач тут учасник, свідок і посередник «вистави» для читача.

Театральний досвід М. Д. Чулкова, який починав творчий шлях в О. П. Сумарокова, позначився на першій російській авантюрній повісті «*Пригожая повариха*» (1770). Жіноча іпостась авантюриста – пікаро була розроблена передусім у прозі («*Роксана*» Д. Дефо, «*Маріана*» П. Мариво, перекладені в Росії 1762 р.), на відміну від амплуа субретки, але епічний стрижень життєпису служить нанизуванню сценічних епізодів. Перша половина повісті Чулкова будується як ряд епізодів сценічних прислів'їв: уже перші кроки героїні, удови загиблого під Полтавою, – ілюстрація прислів'я «*на красенький цветочек и пчелка летит*». Вельми істотне зауваження героїні – «*я была завидная женщина ...; или, по крайней мере, так я о себе думала*» – розкриває відмінність голосів повідомлення про ситуацію та ставлення персонажа, що властиве саме драматичному тексту. Викриття її першої адюльтерної афери здійснюється театральним прийомом підглядання схованим персонажем: «*... отворился шкаф, ... из него вышла женщина*». Наступна пригода героїні, влаштованої служницею до підполковника, вводиться за допомогою театрального прийому травесті: її новий коханець Ахаль переодягається жінкою, удаючи з себе її сестру, одурюючи та окрадаючи господаря. Завершення пригод знаменується визволенням її з тюрми (де вона опинилася після смерті господаря) Ахалем поряд з приятелем Свідалем, між якими відбувається двобій через ревності, виграний театральним удаванням: Свідаль «*упал и притворился застреленным*», так що «*досталась я Свидалью в полную его волю*».

Саме тут відбувається подія, подана як сцена на сцені в родині знайомої купецької дружини, а здійснює її «*у меня на службе малороссиянин*»: він удає, що отрує купця на намовлення цієї дружини, а справді «*намерен сыграть комедию*»: замість отрути купець випиває засіб, впадаючи в стан сп'яніння, його в'яжуть як божевільного, а слуга розкриває правду, розповідаючи притчу. Відбувається театральна вистава для виправлення моралі. Схожі риси театральності простежуються і в подальших зразках ранньої прози. Героїня «*Юлії*» (1793) М. М. Карамзіна (першого взірця світської повісті) «*думала: «Кто мне подобен, кто меня достоин?» Думала, прошу заметить, а не показывала*». Протиставлення удаваного і справжнього, маски і внутрішнього світу стає наскрізною основою повісті.

З особливою виразністю залежність прози від театру виявилася в українській літературі у Г. Ф. Квітки-Основ'яненка – драматурга і театрального діяча. Перші взірці нової української прози (1834–1839) містять цілу галерею яскравих, раніше невідомих жіночих образів – Івга, Маруся, Оксана, Галя, які дозволяють тлумачити новели як монодрами. Особливо прикметна «Щира любов», відома в новелістичному (1839) та драматичному (1842) варіантах. Письменник, спираючись на досвід сентименталізму, тут випередив художні відкриття А. П. Чехова, подавши начебто невмотивовану трагедію – відмову Галі широко закоханому в неї офіцеру Семену. Вирішальною силою стає підтекст, зокрема обставини виховання, сила забобонного середовища, на які частково натякає оповідання. «Маруся» демонструє ознаки ранньої романтичної трагедії долі: випадкова фатальна перестуда і смерть героїні руйнують уже було досягнуте щастя. В «Перекотиполі» убивця Денис починає як злодій з демонстративною акторською поведінкою, розігруючи односельців удавано абсурдними крадіжками і випадковими знахідками. Але особливо вирізняється «Конотопська відьма», де поряд з ознаками старої інтермедії (вигнання нечистої сили) та мотивами казкової мороки театральність дається взнаки в поданні окремих сцен, зокрема фантастичних, таких, як переліт Забрьохи над містом.

Театр позначається на формуванні прози насамперед пріоритетом єдності дії над єдністю часу та простору, а відтак і єдністю портретованої особи. Виникає цілісний внутрішній світ прози, яким визначаються функції окремих висловлювань. Їхній сенс залежить від функціональної інтерпретації, отож завжди розкриває можливості інсценізації. Зокрема, на відміну від традиційного епосу як розповіді про довершені події, про минуле, проза демонструє час сценічної дії, репрезентований оповідним часом. Цей час підданий рефлексії образами персонажів і підпорядкований внутрішньому світу.

Список використаних джерел та літератури

1. *Копистянська Н.* Функція чужого простору в поезиті роману Г. Флобера «Мадам Боварі» / Нонна Копистянська // *Іноземна філологія.* – 2003. – Вип. 114. – С. 107–118.
2. *Кукушкіна Е. Д.* О драматургическом компоненте в прозе XVIII века / Е. Д. Кукушкіна // *XVIII век.* – Сб. 17. – М. : Наука, 1991. – С. 48–60.
3. *Юдкин-Рипун И. Н.* Театрально-литературные взаимосвязи в свете трудов А. В. Михайлова (доклад на Михайловских чтениях Института мировой литературы РАН, Москва, 10. 12. 2014) / И. Н. Юдкин-Рипун. – Киев, 2014. – (Национальная академия искусств Украины. Институт культурологии). – 44 с.

**ІСТОРІЯ СЛАВІСТИКИ
ТА СЛАВІСТИЧНЕ
ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО**

Н. О. Мех,

доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Київ)

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ТА ЗВ'ЯЗОК МІЖ ЧАСОВИМИ ЗРІЗАМИ КУЛЬТУРИ

Розвиток людського суспільства з перших його історичних сходинок нерозривно пов'язаний з культурою. Існує багато визначень сутності культури (термін «культура» походить від латинського cultura – обробка, виховання, освіта). Загальне визначення культури – все те, що створено людиною.

Духовна культура – це різноманітний досвід життєдіяльності соціальних суб'єктів, що включає в себе найсуттєвіші результати суспільного досвіду народів щодо освоєння суспільного буття, соціуму в цілому, багатогранних духовних цінностей.

Духовна культура як елемент духовного життя, суспільних, духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною діяльністю людей щодо освоєння, творення буття. Цінності духовної культури мають яскраво виражене національно-специфічне, індивідуальне забарвлення.

Відомо, що кожна людина відчуває свою приналежність до тієї чи іншої культури, до певного соціокультурного прошарку. Таке відчуття в ній закладено споконвічно оточуючим її лінгвокультурним середовищем, основними факторами якого є соціально-економічне, політичне, історико-культурне положення, мовний та етнічний склад держави або території, традиційна приналежність носія мови до тієї або іншої релігії чи конфесійної групи. Останнє впливає не стільки на поведінку людини, у тому числі й мовну, скільки на об'єднання факторів культурного середовища в єдине ціле, що веде за собою відчуття приналежності індивіда до певної культури, яка визначає лінгвокультурологічну характеристику особистості.

Будь-який історичний факт, будь-яка подія розгортаються в певному «культурному просторі», що складається зі смислів, символів, понять, аналогій та асоціацій.

Зв'язок між часовими зрізами культури не викликає сумнівів. Культурні продукти минулої доби впливають на формування сучасних суспільних цінностей та переконань.

Видатними пам'ятками нашої духовної та мовної культури, які сформували такий часовий зв'язок, є: «Повість минулих літ»; «Патерик Печерський»; «Тератургіма або Чудеса» та ін. Позаминулого року виповнилося 900 років з того часу, як преподобний Нестор Літописець завершив роботу над «Повістю минулих літ» – видатною історичною пам'яткою нашої культури, яка значним чином вплинула

на подальший розвиток писемності в Русі-Україні і мала велике культуромовне та загальноосвітнє значення.

Духовним надбанням нашого народу та логічним продовженням фундаментальних історичних праць («Повість минулих літ» та «Патерик Печерський») є давній трактат «Тератургіма або Чудеса», який увійшов у широкий науковий та суспільний обіг тільки в 2013 р. Ця подія стала знаменною не лише для Києво-Печерської Лаври, але й для східнослов'янської культури в цілому.

«Унікальним духовним скарбом» називають видавці цей трактат, який уперше з'явився в українському культурному просторі в 1638 р, а вдруге побачив світ на початку ХХІ ст., в рік 1000-ліття повернення Антонія Печерського (родоначальник та покровитель усього монашества на Русі) зі Святої гори Афон до Києва.

1025-річчя Хрещення Київської Русі відзначалося в нашій державі в тому ж 2013 р. Прийняття християнства – це, без перебільшення, епохальна інтегративна та об'єднавча подія для всього слов'янського світу, що дала можливість Київській державі увійти в коло країн християнської цивілізації, стати частиною його інтелектуального і духовного надбання.

2015 рік – рік святкування 1000-річчя преставлення рівноапостольного великого князя Володимира Хрестителя Київської Русі. Вшанування пам'яті творця середньовічної європейської держави Русі-України відбудеться на державному рівні «з метою збереження та утвердження традицій української державності, нагадування про роль історичної спадщини Русі-України в їх становленні, визнання важливості прийняття християнства для розвитку українського суспільства як невід'ємної частини європейської цивілізації...», – йдеться в Указі Президента України від 25 лютого 2015 р.

І ще одну важливу подію ми відзначаємо всією славистичною родиною в цьому році – 1200 років від дня народження святого Мефодія (єпископа Моравського), творця, разом із братом святим Кирилом (богословом та філологом), першого слов'янського алфавіту.

Святі рівноапостольні Кирило та Мефодій трохи більше ніж за три роки своєї місіонерської діяльності заклали основи незалежної від Риму національної Слов'янської Церкви з власними церковнослов'янськими книгами. Мова цих богослужбових текстів згодом стала спільною мовою Православ'я. Церковнослов'янська мова ніколи не була повсякденною розмовною мовою. Це мова для богослужінь, мова молитовного спілкування наших дідів і прадідів – духовне та культурне надбання нашого народу.

Важко переоцінити роль видатних пам'яток, культурних продуктів минулих століть, а також роль видатних особистостей, знакових історичних постатей у процесі формування сучасного розгалуженого культурно-інформаційного поля з вкрапленнями з минулого. Саме це поле, з одного боку, розширює існуючі горизонти нашого пізнання, а з іншого, – дає можливість зануритися в глибини нашої історії та культури.

Н. А. Шип,

доктор історичних наук, професор
(Україна, м. Київ)

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО ТА ЙОГО РІЗНОВИДИ

Слов'янофільство як літературний напрям і потужна течія суспільно-політичної, філософської і теологічної думки XIX ст. було і залишається актуальним, незважаючи на його давність. Воно неоднозначно сприймалося в тодішньому суспільстві і досі викликає різноманітні тлумачення. Складність теми й ідейно-політичні уподобання дослідників спричиняли до довільного вживання цього поняття, не конкретизуючи хронологічно і не враховуючи його семантичної еволюції.

У питанні всеслов'янського єднання і виникнення слов'янофільства величезна роль належить слов'янським першовчителям Кирилу (Костянтину) і Мефодію. На початку XX ст., коли минуло понад тисячоліття, як пішов у вічність філософ Костянтин, М. П. Дашкевич у своїй промові з цього приводу зазначав: «Слов'янська писемність віддалила східне слов'янство від західної загрози і відокремила від західної культури, зумовивши їхній швидкий, самобутній духовний і політичний розвиток. Слов'янський світ став новою групою споріднених народів, що об'єдналися в ісповіданні єдиної вищої істини» [1, арк. 22 – 22 зв.].

Слов'янофільство в Росії започатковане в 30–40-х роках і майже до середини 70-х років XIX ст. зазнавало трансформацій під впливом суспільно-історичних чинників і мало особливості у відповідних теоріях інших національностей слов'янського світу. Цей історичний феномен ще в ті часи піддавався науковому осмисленню. Публікації XIX ст. з різних аспектів згаданої проблеми засвідчують широкий діапазон думок щодо визначення її суті та суспільного резонансу. В сучасних дослідженнях також спостерігається плюралізм в оцінках світогляду слов'янофілів. Наукові засади вивчення слов'янофільства зумовлювалися професійною диференціацією авторів – філософів, істориків, економістів, теологів. До того ж наукові позиції дослідників іноді не позбавлені національного забарвлення. Для підтвердження зазначеного вище посилатимемося на праці американських, білоруських, російських, українських науковців. У радянській історіографії склався стереотип стосовно характеристики слов'янофілів як прихильників монархічної форми державного устрою, ворожих буржуазним реформам. З іншого боку, не піддавались аналізу їхні політичні погляди, оскільки ще в останній третині XIX ст. вважалося, що слов'янофільство – це наукова, історична, філософська, теософічна доктрина без політичної складової. Насправді ж відбувалася його еволюція, що свідчить про тенденції в розвитку політичного лібералізму в Росії [2, с. 104]. Американський учений українського походження (народився на Тернопільщині) Тарас Гунчак досліджує політичну історію України, Росії, Польщі. В його науковому доробку є стаття про панславізм, який, на його думку, набув ознак панросіянізму

внаслідок політичної трансформації слов'янофільства. Логічно викладений Т. Гунчаком матеріал не викликає заперечень, але трапляються пересмикування ідейних поглядів деяких представників тогочасної російської інтелігенції (Ф. Достоевського, Ф. Тютчева) [3]. Всесвітньо відомий славіст, професор історії в Університеті Нотр Дам (США) Анджей Валіцький у своїй капітальній праці «В полоні консервативної утопії» розкриває генезу російського слов'янофільства ХІХ ст. як цілісної системи суспільно-філософської думки, що виявилася надто живучою і в наступні часи. Як годиться, він забезпечив своє дослідження теоретико-методологічним підґрунтям. Автор розмежовує поняття «ідеологія» і «світогляд», трактує термін «утопія», який, так само як і світогляд, «належить до сфери ідеологічних явищ, хоча не кожна конкретна суспільно-політична ідеологія є утопією або цілісним світоглядом ... Світогляд – це погляд на світ, на людину й суспільство як цілість, ідеологія (що не є світоглядом) – це тільки погляд на ті чи інші суспільно-політичні справи. Світогляди, як правило, дають поштовх формуванню певних суспільно-політичних ідеологій, однак не мусять їх безпосередньо в собі містити» [4, с. 10–11]. Білоруський історик В. Кисельов торкається питання слов'янофільства в своїй монографії, присвяченій професору Київської духовної академії В. З. Завитневичу – компетентному досліднику постаті одного з класичних слов'янофілів – О. С. Хомякова [5].

Українську історіографію слов'янофільства/українофільства представляють М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Петров та інші. З новітніх публікацій філософський дискурс про дихотомію «Схід-Захід» міститься в книзі «Українська історіографія (ХІХ–ХХ ст.): антологія» (у 2-х частинах) [6], дослідженні І. Дзюби про Т. Шевченка [7].

У сучасних умовах російсько-українського конфлікту, поштовхом якого насправді виявилися гуманітарні питання: статус російської мови на Сході України, децентралізація влади, що переросли в політичну площину і збройне протистояння, в чому помітними є інтереси олігархічних кланів, вважаємо за доцільне зосередитися на загальній характеристиці слов'янофільства/українофільства з метою виявлення його відлуння в новітній історії. Методологічним підґрунтям є загальнонаукові принципи пізнання: об'єктивність, історизм, системність, неупередженість, що в сукупності означає розгляд даного явища в контексті тогочасного суспільного життя без штучної модернізації та поверхової актуалізації.

Філософське обґрунтування слов'янофільства формувалося в 30–40-х роках ХІХ ст. з метою пошуку альтернативи вченням німецьких мислителів Гегеля, Гердера, Шелінга, які підкреслювали специфічність германської ментальності, завдяки чому в Європі утвердилася культура, свобода і незалежність. Наслідком германофільства стала нетерпимість до інших народів, політичний фанатизм тощо. Згідно з історіософією згаданих мислителів, слов'яни не виявили себе самостійним утворенням, хоч займають на земній кулі більше місця, ніж в історії. Російська інтелігенція змушена була або змиритися з цими «умовиводами», або протиставити їм ідею особливого призначення Росії в історичній долі слов'янства [8, с. 7–8]. У глибинному процесі самопізнання й окреслення історичної місії

співвітчизників вона розділилася на західників і слов'янофілів. Ідеологічною суттю останніх стала боротьба проти чужоземних впливів. У виконанні світового призначення Росії слов'янофіли поклалися на Православну Церкву. Гіперболізація ними національних особливостей і винятковості росіян закладала підґрунтя шовінізму. Таким чином, претензія на універсальність, пропагована ними, підхоплювалася націоналістичними колами, втрачаючи свою початкову суть, формуючи ідею гегемонії Росії серед інших слов'янських народів. З другої половини XIX ст. російська національна ідея набула нового змісту, зокрема в слов'янофільській пропаганді соціальної, культурної, релігійної, мовної спорідненості слов'ян. Відтоді слов'янофільство почало набирати характерних ознак панславізму/росіянізму з політичною складовою. В цьому сенсі ідеологія слов'янофільства збігалась із зовнішньополітичними інтересами імперського уряду. Під гаслами культурного єднання прикривалися політичні амбіції царату, внаслідок чого від благочестивої стадії слов'янофільство переходило до войовничої [3, с. 85–87]. На жаль, подібна тенденція має місце й у сучасній зовнішньополітичній доктрині Російської Федерації.

Загалом слов'янофільський період в історії російської суспільно-політичної думки поділяється на чотири етапи: I (1838/39) – становлення, заснування слов'янофільського гуртка (1843/44); II (1848–1855) – утвердження слов'янофільства, перетворення на цілісний світогляд; III (лютий 1855 – 19.02.1861) – дієве слов'янофільство, коли його представники вірили в здійснення своїх ідеалів, брали участь у підготовці селянської реформи, почали видавати журнал «Русская Беседа» і газету «Молва», а зрештою занепад раннього слов'янофільства; IV (1861–1875) – спроби оновити слов'янофільське вчення, ідейні розбіжності та криза ідеології, припинення існування. Слов'янофільство розчинилося в загальному ліберальному русі. Пізні слов'янофіли в 1869–1872 рр. видавали журнал «Заря», в якому друкувався твір М. Я. Данилевського «Россия и Европа», де проводилась ідея всеслов'янства і боротьби із Заходом. Згодом «Заря» перейшла на позиції панславізму, підтримувала думку про невідворотність війни для розв'язання східного питання (слов'янського). М. Я. Данилевський не був членом слов'янофільського гуртка – за філософськими поглядами позитивіст; стояв на консервативних позиціях. Його книга «Россия и Европа», яка стала бестселером, виявилася своєрідною програмою російського панславізму напередодні Східної кризи 1870-х років [2, с. 86–90]. У ній автор визначав провідну роль Росії в геополітичних планах щодо створення панслов'янської федерації. Тогочасні події на Балканах спонукали болгар шукати підтримки з боку Росії, громадськість якої через Московський слов'янський добродійний комітет долучилася до збору коштів, рекрутування добровольців на війну проти турків. Росія розв'язувала «східне питання» в своїх інтересах, надаючи допомогу сербам і болгарам. Таким чином, ідея наднаціональної солідарності перетворювалася на утопію. Поряд з тим, крім панслов'янського, з'явилися локальні пан-рухи: «панросіянізм, пансербізм або панполонізм, кожен з яких при нагоді використовував панслов'янські гасла, щоб збудити симпатію інших слов'ян або встановити свій контроль над ними». «Панросійсь-

кий та різноманітні локальні пан-рухи насправді становили різні ступені розвитку народжуваного націоналізму» [3, с. 101]. Між ними існувала різниця – перший мав могутню державу і набув напористого, агресивного характеру на відміну від локальних пан-рухів. Останні, на думку Т. Гунчака, були свідомим пошуком слов'янськими народами спільних джерел етнічної спорідненості, які вважали психологічною підставою для цього мову. Чехи, словаки, українці намагалися втілити свої прагнення в створенні федерації вільних і рівних слов'янських націй. Їхній панславизм відрізнявся від польського і російського, представники якого інакше розуміли питання слов'янської солідарності. Зокрема, Польща, втративши свою державність (три поділи Речі Посполитої – 1772, 1793, 1795 рр.), прагнула повернути собі гегемонію, вступаючи в антагоністичну суперечку з російським месіанізмом. Але потужнішими виявилися месіанські ідеї російських панславистів. Ідея месіанства була розповсюдженою в багатьох народів, але з появою Христа Спасителя вона охопила все людство. У Польщі вона потужним струменем влилася в поезію, зокрема Адама Міцкевича. Російські мислителі в центрі всього поставили богослов'я, і звідти, так би мовити, «йшли радіуси до метафізичної філософії, провіденціальної історії і частково до поезії» [10, арк. 3, 11–12].

Слов'янофілство в Україні мало свої особливості і дістало назву «українське слов'янофілство», «українофілство», яскравим представником якого є Т. Шевченко. Погляди українофілів не були чітко сформульовані, отже, термін «українофіли» мав ознаки полісемантичності і набув амбівалентного застосування [9, с. 364–365]. Світосприйняття деяких українофілів змінювалося, тому беззастережне віднесення до них, приміром, Т. Шевченка не є виправданим, хоч і слов'янофілом московського типу він не був. Слов'янофіли справляли на Кобзаря певний вплив, але він не ідеалізував допетровську Русь, не пропагував релігійної та національної винятковості, не передрікав «гниття Заходу» тощо. Шевченкове прагнення «слов'янської взаємності» споріднене і відмінне від поглядів слов'янофілів і панславистів у розумінні суті слов'янського співжиття [11, с. 42–43]. Як бачимо, в тогочасному суспільно-політичному просторі спостерігалися різні прояви слов'янофілства, панславизму, русофілства, українофілства. Чіткої диференціації між ними не існувало [7, с. 406].

Список використаних джерел та літератури

1. *Дашкевич Н. П.* Подвиг славянских первоучителей как основателей славянской самобытности и единения // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), ф. 65, № 105, 36 арк.
2. *Цимбаев Н. И.* Славянофильство : Из истории русской общественно-политической мысли XIX века. – М. : Изд-во Московского университета, 1986. – 274 с.
3. *Гунчак Т.* Панславизм чи панросіянізм // Російський імперіалізм // упоряд. Т. Гунчак; пер. з англ. Т. В. Цимбал. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 82–101.
4. *Валіцький А.* В полоні консервативної утопії : Структура і видозміни російського слов'янофілства / А. Валіцький; пер. з польської В. Моренець. – К. : Основи, 1998. – 710 с.

5. *Киселев В. Н.* Исследователь внимательный и трудолюбивый: О жизни и деятельности историка и богослова профессора В. З. Завитневича. – Минск : Издатель В. П. Ильин, 2007. – 383 с.

6. Українська історіографія (XIX–XX ст.) : антологія : у 2 ч. / упоряд. В. О. Артюх. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2011. – Ч. 2. – 271 с.

7. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Особистість і доба. – К. : Альтернативи, 2005. – 710 с.

8. *Песков А. М.* «Русская идея» и «русская душа» : очерки русской историографии / А. М. Песков. – М. : ОГИ, 2007. – 104 с.

9. *Пінчук Ю.* Вибрані студії з костюмарознавства. – К. : Ін-т укр. археогр. та джерелозн. НАНУ, 2012. – 608 с.

10. Истомин. Польский мессианизм и его главные представители в прошлом веке // *ІР НБУВ*, ф. 108, № 10, 22 арк.

11. *Шип Н.* Тарас Шевченко, Павло Чубинський – духовні символи українства. – К. : Світ Успіху, 2014. – 120 с.

Л. В. Рева-Левшакова,

доктор філологічних наук, доцент
(Україна, м. Ізмаїл)

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИЙ НЕОРЕАЛІЗМ: ЕТНОКУЛЬТУРНА СВОЄРІДНІСТЬ

Період першої третини ХХ ст. розгортає картину модерністських пошуків українських і російських письменників, які доповнюють один одного національною та індивідуальною специфікою. Чи не тому ще на початку століття серед літературознавців виникла своєрідна неореалістична полеміка щодо естетичних тонкощів нового реалізму. Це було закономірною реакцією на «кентаврчнн поєднання» (за В. Фащенко) різних напрямів і стильових течій.

Цей культурно-мистецький період переважно характеризують загальним терміном «модернізм», відносячи до нього різні напрями, школи, угруповання. Серед різноманітних естетичних «ізмів» термін «неореалізм» до цього часу не посів належного місця в літературознавчому осмисленні. Історія терміна досить складна за характером становлення і в українському, і в російському літературознавстві. Поняття неореалізму не загальноприйняте, хоча має вагомні підстави бути ствердженим у теорії літератури. Складність полягає також і в термінологічній невизначеності, адже неореалізм має досить розгалужену палітру різнобарвних назв, пов'язаних з реалістичним типом творчості. Ці назви відбивають певні стильові характеристики з огляду на естетичні, загальномистецькі, соціо-психологічні, жанрові проблеми. Тому неореалізм ХХ ст. визначали співвідносно з традиційним реалізмом ХІХ ст. – як романтичний, імпресіоністичний, лірико-психологічний, соціально-психологічний реалізм. В епоху модернізму реалізм ішов шляхом паралельного розвитку, однак, на відміну від попереднього часу, його визначальна риса – міметичність – видозмінюється до естетизації та експериментаторства у відображенні дійсності та перетворенні її на естетичний об'єкт.

На початку ХХ ст. й митці, і науковці намагалися внести термінологічні корективи на означення нового стану реалізму, що відрізнявся від попереднього модерністською художньою практикою, новими конфліктами, драматичними колізіями, новим характером героя. Так, О. Толстой наполягав на понятті «монументальний реалізм», В. Маяковський – «тенденційний», М. Хвильовий говорив про «революційний романтизм» та «вітаїзм», під якими розумів новий реалістичний стан художньої творчості. Літературознавець О. Колтоновська до термінологічного визначення «неореалізм» послуговувалася словосполученням «ліричний реалізм» [1], а М. Доленго порівнював назви: інтуїтивний реалізм – мальовничий реалізм – неореалізм [2]. Хоча всі дефініції певною мірою відображали істотні особливості новоствореного стилю, однак жодна з них не закріпилася в літера-

турній критиці, окрім терміна «неореалізм», довкола якого постало особливе коло роздумів та полемічних зіткнень.

Тривалий час термін «неореалізм» не був загальноприйнятим, тому його не включено до термінологічного кола українських і російських академічних видань 20–30–40-х років минулого століття. В енциклопедичних виданнях 50-х років це поняття з'явилося в зв'язку зі школою філософів-неореалістів, які заявили про появу нового поняття ще на початку ХХ ст. в збірнику «Новий реалізм» (1912). У радянський простір цей термін потрапив тільки після вручення Нобелівської премії з літератури 1950 р. проповідникові неореалістичної естетики Б. Расселу за трактат «Чоловік і жінка». З виходом у 1961 р. книги З. Потапової «Неореалізм в італійській літературі» в енциклопедичних виданнях подальших років з цим поняттям пов'язується лише напрям в італійському мистецтві та літературі. Перша спроба термінологічного визначення неореалізму в українському літературознавстві з'являється 1961 р. в «Короткому словнику літературознавчих термінів» В. Лесина та О. Пулинця. До характерних ознак неореалізму автори словника відносили «документальність», близькість до фактів, «опоетизацію факту», глибокий ліризм, модерністські «новації». В російському літературознавстві перше глумачення терміна «неореалізм» запропонувала К. Муратова 1972 р. Ґрунтовніші визначення в українському і російському літературознавстві з'являються наприкінці минулого століття. На цей час неореалізм вже набув достатнього теоретичного обґрунтування на право закріплювати й розвивати свої позиції в наукових студіях.

Хоча проблема неореалізму лишається відкритою в сучасній літературній критиці, саме поняття вже не викликає таких категоричних заперечень, як у період панування моністичної ідеології. Знехтуваний термін вийшов з небуття, означивши складну й неоднорідну платформу для досліджень. У його вивченні акценти ставляться на розкритті стильової своєрідності, базованої на поєднанні реалізму з різними формами модерністських експериментів. Неореалістичну стильову доміанту в доробку В. Стефаніка, В. Винниченка, Б. Лепкого, В. Підмогильного, М. Куліша, Є. Плужника, Т. Осьмачки, І. Багряного, В. Барки, П. Загребельного, Г. Тютюнника, В. Дрозда, І. Драча, Р. Іваничука, В. Шевчука спостеріг В. Фащенко [3, с. 4–5], який відносив до визначальних рис українського неореалізму самотніть забарвлення, узагальнення типового, збагаченість новим баченням світу, передусім ірраціонального, часто незбагненого й фатального. Окремі праці О. Дорошкевича, В. Мельника, В. Панченка, Л. Мацевко-Бекерської присвячені рисам неореалізму в творчості В. Винниченка. Неореалістичне потрактування ліричної драми «Зів'яле листя» І. Франка запропонував М. Кодак; з позиції неореалізму творчість Лесі Українки проаналізував А. Козлов; про неореалізм В. Підмогильного та Г. Косинки писала Р. Мовчан; питанням українського неореалізму на матеріалі прози О. Слісаренка присвячена кандидатська дисертація Ю. Лаврісюк. Автори вітчизняних енциклопедично-довідкових видань вказують на вияви неореалістичної творчості у Б. Антоценка-Давидовича, В. Винниченка, Г. Косинки, В. Підмогильного, Є. Плужника.

Основу сучасних праць російських літературознавців у цьому напрямі стано-

вить аналіз стильової своєрідності неореалізму, запропонований ще на початку минулого століття О. Колтоновською та продовжений у працях У. Абишевої, П. Басинського та С. Федякіна, Т. Давидової, В. Захарової та Т. Комишкової, В. Келдиша, М. Михайлової, Н. Рубльової, С. Тузкова, М. Хатямової. Вони виявляють і досліджують риси неореалізму в творчості О. Амфітеатрова, Л. Андреєва, І. Буніна, В. Вересаєва, М. Волошина, О. Гріна, М. Горького, Б. Зайцева, Є. Замятіна, О. Купріна, М. Осоргіна, О. Ремізова, Ф. Сологуба, Теффі (Н. Лохвицької), І. Шмельова. Широке коло імен письменників, залучених у цей контекст, наводить на думку про неоднорідність неореалізму, заснованого на класичних традиціях та пов'язаного з експериментаторським пошуком, психологічною акцентуацією та індивідуалістичним самовираженням авторів.

Проблематику неореалізму першої третини ХХ ст. не з'ясовано досі, але час від часу до неї звертаються дослідники, що засвідчує його життєздатність як в українському, так і в російському науковому просторі.

Список використаних джерел та літератури

1. *Колтоновская Е. А.* Критические этюды / Е. А. Колтоновская. – СПб. : Типо-литогр. акц. об-ва «Самообразование», 1912. – 293 с.
2. *Доленго М.* Критичні етюди / М. Доленго. – Х. : Друк. Держ. Вид-ва України, 1925. – 73 с.
3. *Фащенко В. В.* Історія української літератури ХХ віку : [програма] / В. В. Фащенко. – О., 1998. – 29 с.

О. М. Єрахторіна,

кандидат філософських наук

(Україна, м. Харків)

ЗНАЧУЩІСТЬ ВИВЧЕННЯ СЛАВІСТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Україна початку III тисячоліття переживає, подібно до інших країн, антропологічну кризу, яка поглиблюється ще й тим, що суспільство ввійшло в трансформаційний період, коли відбувається оновлення всіх сфер життєдіяльності особистості, в тому числі й духовної. Для розв'язання колізій у суспільстві потрібно, проаналізувавши об'єктивні та суб'єктивні фактори, виявити інтегруючу основу розвитку українського суспільства. Прискорити прогрес суспільства сталого розвитку серед інших факторів може й зростання значущості ролі такої науки, як славістика.

Як відомо, сучасна славістика об'єднує цілий комплекс гуманітарних наук, що вивчають мови, матеріальну та духовну культуру, виникнення, історію, фольклор і літературу давніх і сучасних слов'ян. Розвиток славістики сприятиме міжкультурному діалогу, оскільки в сучасних умовах глобалізації підтримка національної самобутності, єдність слов'янських народів – справа і культурної, і загальнолюдської значущості. Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується двома соціотехнологічними процесами: комп'ютеризацією людської діяльності та інформатизацією суспільства. Основою життєдіяльності особистості в умовах інформатизації суспільства є її здатність споживати та осмислювати інформацію, тобто творчо володіти цим ресурсом. Об'єктивні умови, що складаються в сучасному суспільстві, детермінують становлення та розвиток особистості не самі по собі, а через залучення особистості до цих умов. Засобом залучення є інформаційний обмін (шляхом соціальної комунікації чи внаслідок процесу пізнання). В сучасному українському суспільстві в період його інформатизації однією з основних форм такого обміну є процес взаємообміну інформацією, яку особистість отримує через засоби масової інформації, мережу Інтернет або з інших джерел – через процес спілкування, літературу тощо: інформація стає основою життєдіяльності, вона «пронизує» всю структуру особистості, сприяючи її якісній зміні. Духовні прагнення, ідеали, принципи, норми, що становлять сферу цінностей окремої особистості, виступають «фільтром» при відборі інформації. На жаль, орієнтири, на які потрібно спиратися при переосмисленні отриманої інформації, для більшості молоді України, що складає найвагоміший відсоток користувачів мережі Інтернет, досить розмиті і не є внутрішньо значущими, що пояснюється, на наш погляд, відсутністю орієнтирів для виховання молоді та життєдіяльності особистості взагалі.

При створенні умов для розвитку славістики слід враховувати, що раніше наука виступала як засіб перетворення природи і суспільства заради «моралі успіху».

Сучасне суспільство вимагає домінування цінностей спасіння над цінностями збагачення, тоді соціально-гуманістичні пріоритети в рамках системи освіти ствердяться як факт світоглядний, ціннісний, ідеологічний. Пошук нових пріоритетів відбувається переважно в двох напрямках: шляхом формування традиційних слов'янських цінностей, що мають надособистісне значення, та в напрямі західних цінностей, пов'язаних з розширенням та покращенням наявного буття людини. Оскільки на ставлення до останніх суттєво впливають особливості, притаманні західному суспільству з його егоїзмом і раціоналізмом, замкненості на собі і своїх проблемах, з його орієнтацією переважно на інтелектуальні і матеріальні цінності, особливу увагу слід приділяти саме цінностям слов'янського світу – з його турботою про цінності духовні, «модус буття». Характерним для названого слов'янського менталітету є працьовитість, хазяйновитість, глибокий емоційний зв'язок з краєм, миролюбна вдача, гостинність, турбота про родину, рішучість, хоробрість у справі захисту Батьківщини, індивідуалізм, інтроверсивність, спрямованість на самовдосконалення, демократизм, толерантність, гіпертрофоване волелюбство, що межує з анархічністю, глибинна емоційність, стриманість, поєднання елегійних настроїв з нездоланим оптимізмом, розвинута уява, що знайшло свій вияв у народному мистецтві [1].

На сьогодні славістику можна вважати світовою наукою: так, інститути славістики існують в Німеччині, Австрії, Швейцарії, в Німеччині існує Спілка славістів Німеччини (Deutscher Slavistenverband), об'єднання молодих учених-славістів, з 1960-х років вона почала розвиватися і в Америці.

Список використаних джерел та літератури

1. *Слюсаревський М. М.* Ілюзії і колізії : нариси, статті, інтерв'ю на теми політичної та етнічної психології / М. М. Слюсаревський. – К. : Гнозис, 1998. – 234 с.
2. *Стадник І. Б.* Українська ментальність у контексті відродження національної духовності : автореф. дис. ... канд. філос. наук : (09. 00. 03) «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Б. Стадник. – О., 2003. – 20 с.

Н. І. Самойленко,

кандидат історичних наук, доцент
(Україна, м. Полтава)

**ВСЕУКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ
ГАЗЕТА БОЛГАР УКРАЇНИ «РОДЕН КРАЙ»
В ЕТНІЧНІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
БОЛГАРСЬКОЇ МЕНШИНИ**

Сучасна Україна переживає своєрідний етнополітичний ренесанс, характерний не лише для українського етносу, але й для всіх етнічних груп, що входять до складу населення України. Наслідком цього стало активне дослідження їхньої етнічної, національної та громадської ідентичності.

Попри те, що існують різні тлумачення цих явищ, дослідники сходяться в думці про первинний характер етнічної ідентифікації по відношенню до національної та громадянської. Висловлюється припущення про неможливість повноцінної національної та громадської ідентичності без сталого досвіду етнічної. Процес пошуку нових ідентичностей у транзитивних суспільствах, до яких, поза сумнівами, належить українське, ускладнюється тим, що більшість населення пройшла кризу випробування розпадом старого соціального порядку, пережила важкий період адаптації до нових соціальних змін на всіх рівнях організації, перехворіла на втрату традиційних моральних орієнтирів, але стала на шлях пошуку нової духовності. В Україні цей процес супроводжується яскраво вираженою тенденцією до формування подвійної ідентичності – на тлі етнокультурного відродження та на підґрунті громадянства та участі в державотворенні. Визначальну роль відігравала реальна підтримка багатокультурності, пов'язаної з поліетнічністю українського суспільства.

Переконливим свідченням поступу в розв'язанні проблем пошуку нової ідентичності національних меншин в Україні слугує діяльність всеукраїнської державної культурно-просвітницької газети болгарської діаспори «Роден край». Цей друкований орган був заснований у м. Одесі при активному сприянні державних інституцій на всіх рівнях, починаючи від місцевих органів управління, 1 листопада 1989 р. – в день, коли відзначається болгарське національне свято День народних будителів. Для болгар України це єдина болгарська щотижнева загальноукраїнська газета. Коло читачів є різноплановим за віковими, професійними та освітніми ознаками, про що свідчать і постійні рубрики видання – «Офіційна хроніка», «Новини з Болгарії», «Україна – Болгарія», «Видатні болгари», «Болгари у світі», «Сторінки нашої історії», «На допомогу вчителю та абітурієнту», «Школа сьогодні та завтра», «Нам пишуть», «Авторський куточок», «Книжкова полиця», «Життя болгарських товариств», «Свята та вірування болгар», «Культура», «Село та ми», «Дітям», «Сповідь», «З історії болгарських сіл» та ін. Крім того, ви-

ходять тематичні сторінки: методична сторінка з болгарської мови, літератури та історії «Аз-Буки-Веди», дитяча сторінка «Дитячий світ», молодіжна сторінка «Едельвейс», літературна сторінка «Кратка антологія бессарабської болгарської літератури». Якщо читач регулярно звертається до цих рубрик, то він може отримати своєрідний курс з історії Болгарії та переселення болгар в Бессарабію.

Від самого народження газета перетворилася на центр єднання болгарських національно-культурних товариств (закономірним наслідком чого стало заснування в 2013 р. громадської організації – Всеукраїнської асамблеї болгар України) та розвитку етнічної ідентичності болгарської меншини через первинну соціалізацію людини, яка формується завдяки спрямованості в минуле, через повернення до витоків історичної долі власного етносу та болгарської діаспори. Цьому слугують публікації як українських, так і болгарських істориків, філологів, етнологів, фольклористів, присвячені минулому болгарської діаспори, її внеску в освоєння півдня Російської імперії впродовж XVIII–XIX ст., поліетнічним витокам болгарського народу. Починаючи від 2000 р. редакція організовує масові культурно-освітні та громадські заходи під назвою Собор болгар України. Вони відкриті для спілкування не тільки представників болгарських товариств та культурно-національних товариств інших етносів, але й титульної нації, органів місцевого самоврядування, болгарської державної Агенції по зв'язках з болгарами за кордоном. Щорічно проводяться конкурси дитячого малюнку, творів серед школярів на тему «Я болгарин. Це значить...», а також численні культурно-просвітницькі конкурси та акції. На шпальтах газети висвітлюється культурне життя болгарської глибинки не тільки Одеської області, але й інших регіонів.

З іншого боку, «Роден край» висвітлює деякі актуальні події політичного характеру як в Україні, так й у Болгарії. Цей вектор діяльності, спрямований у теперішнє, виступає умовою формування національної ідентичності, яка в процесі змін та адаптацій передбачає свідомий вибір політичних та громадянських цінностей.

Таким чином, вісник віддзеркалює етнокультурні потреби болгарської діаспори та сприяє їхньому задоволенню, а також виступає умовою збереження її етнічної ідентичності як громадян України. Численні нагороди та відзнаки різноманітних інституцій України та Болгарії підтверджують історичну місію газети, її повсякденну актуальність.

Ю. В. Грищенко
(Україна, м. Київ)

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОЛГАРИСТИКИ

Євроінтеграційна стратегія України стала міцним підґрунтям актуалізації та відродження низки науково-дослідних напрямів. Зокрема, дедалі більшої актуальності набуває вивчення історії слов'янських народів.

На тлі бурхливого прирощення історіографії доволі дискусійним лишається питання усталення термінологічного та понятійного апарату. Так, спір викликає, наприклад, термін «болгаристика», а також предмет дослідження цього наукового напрямку. У працях сучасних авторів це поняття об'єднує в собі болгар у царинах історії та культури не тільки слов'янських, але й інших балканських народів [1]. Сучасна болгаристика увібрала в себе весь комплекс дисциплін – історію, географію, етнологію, фольклористику, історію політичної, соціальної, економічної та культурної еволюції.

Якщо говорити про сучасний етап розвитку болгарознавчих досліджень, то можна вважати його часом перезавантаження ідей та поглядів, висловлених у попередні роки, часом переосмислення концепцій минулого та прагнення реального відображення суті історичних подій. Найбільш перспективними стали такі напрями: перехідний період початку 1990-х років, час європейської інтеграції країни та поява першої державності болгар. Дотична історіографія унаочнює зростання інтересу сучасних істориків до мало або зовсім недосліджених проблем, які раніше практично не вивчалися на академічному рівні.

Досить складним і дискусійним залишається питання методики наукових досліджень в болгаристиці. Прагматичний метод дозволяє аналізувати представників традиційних наукових шкіл історії болгарської держави, її народу та культури. Він є засадничим на шляху до розуміння законів формування болгаристики. Метод аналітичного опису дозволяє структурувати болгаристику як науку, дослідивши її структуру, логічно-просторові зв'язки та компоненти.

Системне вивчення загальноісторичного процесу дає можливість зрозуміти сутність та закономірності розвитку історії болгаристики. По-перше, необхідний аналіз наукових поглядів болгаристів різних часів (при цьому слід розуміти, що вони будуть кардинально відрізнятися від сучасних). По-друге, слід дослідити структуру болгаристики та закономірності її внутрішньої будови. Це дасть можливість синтезувати та об'єднати всі напрями наукових пошуків. Також необхідно пам'ятати про нерозривний зв'язок болгаристики з різними формами мислення – релігією, мистецтвом, філософією та соціологією.

Важливе місце в реконструкції історії болгаристики посідає аналіз науково-організаційних центрів, у межах яких вона вибудовувалася. Починаючи з 90-х років

XX ст. в країнах СНД сформувалися центри болгаристики (Київ, Харків, Львів, Москва та Санкт-Петербург).

Сьогодні одним з провідних центрів болгаристики в Україні є Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. В авангарді розбудови цього напрямку перебувають наукові школи університету, створені професорами І.В. Срезневським, П.О. Лавровським та М.С. Дриновим. На сучасному етапі вони динамічно розвиваються послідовниками вчених: розширюється тематика досліджень, удосконалюється інструментарій, запроваджуються нові методи та методики дослідницької праці. З 1988 р. в університеті організовуються Дриновські читання, які з часом перетворилися на масштабний науковий міжнародний проект. Кроком до інституалізації стало заснування 9 вересня 2005 р. Центру болгаристики та балканських досліджень ім. Марина Дринова – відомого болгарського вченого та громадського діяча, який понад 30 років мешкав у Харкові. Наступним етапом стала поява наукового журналу «Дриновський збірник», на сторінках якого публікуються роботи болгаристів багатьох країн світу.

Отже, на сучасному етапі розвитку болгаристики в Україні спостерігається певне відродження цього напрямку, концентрація інтелектуальних зусиль навколо актуальних наукових проблем болгаристики зокрема та балканістики загалом. У майбутньому це сприятиме розширенню міжнародних наукових зв'язків та підвищенню інтересу до географічно та культурно близького регіону Південно-Східної Європи.

Список використаних джерел та літератури

1. *Доронченков А. И.* Болгаристика в системе гуманитарных наук. – Болгарский ежегодник. – Т. 1. – Харьков, 1994. – С. 5–13; *Станчев М. Г.* Некоторые теоретико-методологические аспекты истории болгаристики. – III Дриновские чтения. – Харьков, 1994. – С. 3–4; *Он же.* Некоторые вопросы развития истории болгаристики как науки // Дриновский сборник. – Харьков – София, 2007. – Т. 2. – С. 9–17.

Г. В. Індиченко,
кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБМІН
МІЖ СОЦІОГУМАНІТАРНИМИ УСТАНОВАМИ АН УРСР
ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ УСТАНОВАМИ ПОЛЬЩІ
(1955–1960 рр.)**

З середини 50-х років ХХ ст. склалися сприятливі умови для розширення міжнародного науково-інформаційного обміну в галузі соціогуманітаристики науково-дослідних установ АН УРСР. Співпраця з науковими установами Польщі здійснювалася в рамках відвідування вченими наукових інститутів у складі делегацій, індивідуальних наукових відряджень, участі в міжнародних симпозіумах, з'їздах і конференціях, міжнародного книгообміну, спільної видавничої діяльності. Велике значення для розвитку польсько-українських наукових зв'язків мала поїздка у 1958 р. до Польщі президента АН УРСР академіка О. В. Палладіна.

Від 1955 р. зміцнюються наукові зв'язки в галузі мовознавства, історії, археології, права. Так, упродовж 19–24 вересня 1955 р. тривав візит польського вченого-мовознавця, дійсного члена ПАН, проф. С. Урбанчика до Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Цей візит дозволив обмінятися досвідом з діалектології, принципів та методів створення словникових видань. Польський мовознавець виступив з доповіддю «Лексикографічна робота в Академії наук Польської Народної Республіки» [1, с. 68–69], ознайомився з працями з польської мови українських мовознавців і зазначав, що «...на Україні...більше монографій з польської мови, ніж у Польщі» [2, арк. 339–341]. Польський аспірант М. Юрковський у 1960 р. стажувався в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР [3, арк. 29]. Сприяв налагодженню зв'язків з польськими літературознавцями візит у грудні 1955 р. до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР с. н. с. Польсько-Радянського інституту проф. М. Я. Якубця. Співпраця продовжилася у 1959 р., коли професори М. Якубець та Є. Савримович відвідали Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. У 1960 р. проф. М. Якубець та науковий співробітник кафедри польської літератури Вроцлавського університету д-р М. Інглот упродовж місяця вивчали рукописну спадщину Т. Г. Шевченка [4, арк. 20].

У 1955 р. делегація польських учених-істориків у складі наукових співробітників Інституту історії ПАН професорів Л. Гросфельда, О. Гейштора та Ч. Мадайчика ознайомлювалася з дослідженнями колективів Інституту історії АН УРСР, Інституту археології АН УРСР, а також Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові [5, арк. 48–51]. Можемо говорити про добру обізнаність польських істориків з працями українських колег, про що свідчить той факт, що проф. Л. Грос-

фельд висловив думку делегації стосовно того, що в макеті другого тому «Історії Української РСР» необхідно більше уваги приділити історії західноукраїнських земель [6, арк. 387]. У листопаді 1955 р. в Києві побував польський історик проф. В. Куля, який відвідав Інститут історії АН УРСР та Державну публічну бібліотеку (далі – ДПБ) УРСР. Натомість Інститут історії АН УРСР одержав запрошення від ПАН надіслати свого представника для участі в обговоренні двотомної «Історії Польщі» [7, арк. 49]. У лютому 1956 р. канд. іст. наук Ф. П. Шевченко виїздив у Польщу для обговорення макета підручників з польської історії. Цінні архівні матеріали виявили і вивчили наукові співробітники Інституту історії АН УРСР І. Д. Бойко, І. Ф. Євсєєв, О. С. Компан під час роботи в грудні 1957 р. в польських архівних установах [8, арк. 8].

30–31 грудня 1955 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові перебував директор Інституту археології Словацької АН доктор, проф. А. Точік. Завдяки цьому візиту відкрилися нові можливості в спільних з українськими археологами наукових розробках проблем походження і стародавньої історії слов'янських племен Прикарпаття [9, арк. 455–456]. Однією з форм дієвої співпраці польських та українських археологів з 1957 р. стає проведення спільних археологічних експедицій. Особливо цінним був обмін між польськими і українськими археологами в галузі методики розкопок античних міст. Так, співробітники Інституту історії матеріальної культури ПАН разом з ученими Інституту археології АН УРСР брали участь в археологічних розкопках на території античної Ольвії. Натомість українські вчені виїздили до Польщі з метою ознайомлення з археологічними колекціями, науковими дослідженнями польських колег. У 1957 р. до Польщі виїжджали заступник директора з науки Інституту суспільних наук АН УРСР канд. іст. наук Ю. М. Захарук і с. н. с. Інституту археології АН УРСР канд. іст. наук М. Ю. Брайчевський [10, арк. 8]. Під час таких форм співробітництва вдавалося одержати нові матеріали для наступних досліджень зв'язків давнього населення Польщі й України. Подальший розвиток співпраця вчених-археологів отримала в 1959 р., коли польська делегація в складі восьми вчених на чолі з проф. К. Маєвським докладно ознайомила з науковими роботами Інституту археології АН УРСР; у цьому ж році інститут відвідав директор Інституту історії ПАН проф. В. Гензель [11, арк. 5].

У 1958 р. роботу Сектору держави і права АН УРСР вивчала польська делегація вчених-юристів – академік С. Сливинський, професори І. Бардах та І. Березовський [12, арк. 92–93]. Академік АН УРСР В. М. Корецький надавав на прохання Інституту юридичних наук ПАН наукові консультації з питань міжнародного права.

Статистичні дані про книгообмін Державної публічної бібліотеки (ДПБ) УРСР з Польською Народною Республікою виглядають так: у 1956–1957 рр. у ПНР було 86 точок книгообміну; в 1956 р. ДПБ УРСР отримала 2548 найменувань літератури, а за I квартал 1957 р. – 609; до Польщі у 1956 р. було відправлено 1068 одиниць літератури й отримано за I квартал 1957 р. – 735 [13, арк. 5]. У 1960 р. через обмін до ДПБ УРСР надходило 1422 річних комплекти іноземних журналів, з них 229 – з Польщі [14, арк. 16].

Президія АН УРСР прийняла 7 лютого 1956 р. постанову, якою зобов'язала інститути історії, літератури, мовознавства з січня 1956 р. регулярно надсилати до Польсько-Радянського інституту «Наукові записки», збірники статей, документів та кращі праці наукових співробітників, статті для публікації в щоквартальному журналі Польсько-Радянського інституту; спільно з редколегіями «Вісника АН УРСР» та «Наукових записок» цих інститутів вміщувати рецензії на наукові праці польських учених; перекласти українською мовою і надрукувати брошуру З. Млинарського і А. Слиша «Андрій Потебня»; надіслати копії документів про спільну боротьбу українців та поляків у партизанських загонах під час Другої світової війни, фотокопії листів польських діячів культури та українських письменників; підготувати список праць польських істориків, літературо- та мовознавців для перекладу й публікації українською мовою; регулярно обмінюватися з Польсько-Радянським інститутом інформацією про виявлені архівні та рукописні матеріали, що стосуються українсько-польських зв'язків [15, арк. 15–17]. Про вияв справжньої наукової солідарності українських учених з польськими колегами свідчить факт прийняття Президією АН УРСР постанови від 24 лютого 1956 р. про передачу журналу «La Tribune des Peuples» («Трибуна народів») 1849 р. в дар ПАН із залишенням в Україні фотокопії [16, арк. 11]. Це рішення було прийняте з огляду на велику цінність цього видання для польських учених, оскільки його редагував відомий польський поет А. Міцкевич.

Дієвою формою наукової комунікації була участь українських та польських учених у наукових конференціях. Так, у 1957 р. на запрошення Товариства Польсько-радянської дружби в м. Варшаві співробітники Інституту історії АН УРСР І. Д. Бойко, І. Ф. Євсєєв і О. С. Компан брали участь у роботі наукового семінару з проблем історії [17, арк. 8]. Плідною була співпраця польських та українських учених у рамках вивчення спадщини класиків української літератури. В квітні 1957 р. в м. Варшаві відбулася наукова сесія ПАН і Польсько-Радянського інституту, присвячена творчості Івана Франка. В роботі сесії взяли участь чл. -кор. АН УРСР Є. П. Кирилюк, який виступив з доповіддю про значення творчості Івана Франка для слов'янських літератур, і с. н. с. Інституту літератури АН УРСР Г. Д. Вервес, який виголосив доповідь про роль Івана Франка в зближенні української і польської літератур [18, арк. 8]. Українські вчені-історики д. і. н. В. О. Голобуцький та канд. іст. наук П. М. Калениченко брали участь у роботі VIII загального з'їзду польських істориків (1958 р.), на якому виступили з науковими повідомленнями [19, арк. 92]. У 1959 р. відбулася міжнародна наукова конференція в м. Кременці Тернопільської області, присвячена 150-річчю від дня народження польського письменника Ю. Словацького, в роботі якої взяли участь представники ПАН [20, арк. 2]. У цьому ж році к. філол. н. К. К. Цілуйко брав участь у роботі координаційної комісії з питань топоніміки і ономастики [21, арк. 6].

Ще один напрям співпраці полягав у взаємному рецензуванні праць учених двох країн. У 1956 р. в польському журналі «Kwartalnik Historyczny» опубліковано рецензію на перший том «Історії Української РСР». Також були опубліковані дві рецензії на монографію І. П. Крип'якевича «Богдан Хмельницький». Натомість ук-

раїнські історики опублікували рецензії на видання В. Тушинського та працю З. Млинарського і А. Сліща [22, с. 76].

Отже, співпраця вчених-гуманітаріїв двох країн мала виражену обопільну зацікавленість та знаходила практичне вираження в спільних наукових розробках.

Список використаних джерел та літератури

1. *Левтеров С.* Зустрічі з зарубіжними вченими / С. Левтеров // Вісник Академії наук УРСР. – 1956. – № 3. – С. 68–69.

2. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків з зарубіжними організаціями, спр. 10, арк. 340.

3. Там само, спр. 135, арк. 29.

4. Там само, спр. 135, арк. 20.

5. Там само, спр. 9, арк. 48–51.

6. Там само, спр. 10, арк. 387.

7. Там само, спр. 20 (Т. I), арк. 49.

8. Там само, спр. 27, арк. 8.

9. Там само, спр. 10, арк. 455–456.

10. Там само, спр. 27, арк. 8.

11. Там само, спр. 103, арк. 5.

12. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6484, арк. 92–93.

13. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків з зарубіжними організаціями, спр. 19, арк. 5.

14. Там само, спр. 103, арк. 16.

15. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 695, с. 15–17.

16. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків з зарубіжними організаціями, спр. 20 (Т. I), арк. 11.

17. Там само, спр. 27, арк. 8.

18. Там само, спр. 27, арк. 8.

19. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6484, арк. 92.

20. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків з зарубіжними організаціями, спр. 103, арк. 2.

21. Там само, спр. 103, арк. 6.

22. *Калениченко П. М.* Наукові зв'язки польських і українських істориків / П. М. Калениченко // Вісник Академії наук УРСР. – 1957. – № 2. – С. 76.

М. С. Гдакович,

кандидат філологічних наук, доцент

(Україна, м. Львів)

СЛОВ'ЯНОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ «СЛОВО: ЖУРНАЛ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ» (1936–1938 рр.)

У липні 1936 р. світ побачило перше число часопису «Слово: журнал слов'янської філології» – видання семінару слов'янської філології при філософічному факультеті Української Богословської Академії у Львові. Упродовж 1936–1938 рр. вийшло два річники журналу – 4 числа; числа 1 і 2 – обсягом 4,5 друк. арк., числа 3 і 4 – обсягом 5 друк. арк. Редагував журнал К. Чехович – відомий учений-славіст, доцент Українського Вільного Університету в Празі з 1931 р., професор Богословської Академії (з 1931 р.).

У вступній статті редакція зазначає, що «Слово» повинно згуртувати українських славістів, «щоб ми не перестали бути активними учасниками при розбудові світової славістики». Завдання журналу було визначене так: «не тільки побільшувати наукові здобутки в усіх ділянках слов'янської філології, але також оцінювати давні і новіші наукові славістичні праці», бо «пасивне реферування чужих думок та індиферентний об'єктивізм лише присипляє думку і відбирає охоту до самостійного шукання правди» (1936. – Ч. 1). У передмові до другого річного тому видання – «Від редакції» – редактори зазначають, що залучили до співпраці авторитетних учених, також одержали позитивну оцінку в науковому середовищі: «Багато листів зі словами признання, а вже особливо від таких визначних представників наукового світа, як проф. Ст. Смаль-Стоцький, проф. В. Щербаківський, проф. Р. Смаль-Стоцький, проф. З. Кузеля, проф. В. Січинський, проф. Karl H. Meyer, проф. N. Wan Vijk, проф. Jozef Kurz, і оцінки в європейських наукових журналах указують на те, що наш журнал вже своїм першим річником здобув собі належне місце в європейській науці» (Слово – 1937/1938).

Проблематика журналу була дуже різноманітною: в «Слові» знаходимо праці, присвячені історії української та інших слов'янських мов, студії з етимології, історії літератури, фольклористики.

Програмою можна назвати статтю С. Смаль-Стоцького «Найближчі завдання славістики» [1], в якій відомий учений окреслює ряд першочергових завдань славістики як науки. Насамперед славістика повинна давати напрям для наукових студій окремих слов'янських мов. Староцерковнослов'янська мова, на думку вченого, залишиться «і надалі твердою підвалиною і опорою славістики», тому необхідно створити словник цієї мови. С. Смаль-Стоцький вважає за необхідне чітко окреслити предмет славістики як науки: «відділити слов'янську лінгвістику і все, що безпосередньо в'яжеться з культурою слов'янського слова від інших, нехай і дуже споріднених, але не менше обширних завдань... маю на умі літературу,

дослідження її життя і розвитку» [1, с. 76]. Славістика також «як порівняльна слов'янська філологія повинна б ліпше подбати про поширення практичних знань живих слов'янських мов» [1, с. 77]. Для розвитку цієї філологічної галузі необхідне наукове спілкування – з'їзди слов'янських філологів, які б визначали напрями досліджень, а також створення «живого і постійного органу», котрий би скеровував науковців «працювати планово, систематично і концентровано». С. Смаль-Стоцький наголошує на обов'язковості вчених контактів з германістикою, романістикою, лінгвістикою взагалі.

Значну кількість студій до видання подав редактор журналу К. Чехович: це, насамперед, лінгвістичні студії з історії мови – «До проблеми східнослов'янської прамови», «Ана Рѣина (підпис з 1063 р.)», мовознавчо-діалектологічні – «Стріп < стропъ в українській мові», а також літературознавчі праці «О. Огоновський як історик української літератури», «Постать «Івана Вишенського» і «Мойсея» в творчості І. Франка».

Питання походження української мови, таке актуальне й дотепер, вивчає К. Чехович у праці «До проблеми східнослов'янської прамови» [2]. На основі нових досліджень автор робить висновок про безпосередній розвиток окремих слов'янських мов з праслов'янської мови. Теорія про східнослов'янську прамову, znana більше під назвою теорії про т. зв. праруську мову, має «виразний характер фікції, яка зводить дослідження на шлях, шкідливий для наукової правди, здогадів і висновків» [2, с. 5]. Учений розуміє, що утвердження такої концепції – процес дуже складний навіть у науковому середовищі. Адже на боці теорії «праруського» періоду функціонування української мови виступало чимало відомих славістів, зокрема Т. Лер-Сплавінський, Н. Трубецької, О. Шахматов. Проти «праруської» мови раніше виступав С. Смаль-Стоцький, який у науковій граматиці української мови «*Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*» (виданій ще 1913 р. разом з Т. Гартнером) доводив, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської, а ідея прасхіднослов'янської мови позбавлена ґрунту. Найавторитетніші філологи того часу – В. Ягіч, О. Шахматов, Т. Лер-Сплавінський визнавали високий фаховий рівень «Української граматики» в її описовій частині, що на багатому фактичному матеріалі розкривала мовні закони, проте не погоджувалися з міркуваннями авторів щодо походження української мови безпосередньо з праслов'янських діалектів і заперечення «праруської» мови; їх злякали можливі політичні висновки з такої концепції. К. Чехович, слідом за С. Смаль-Стоцьким, у виділенні окремої прасхіднослов'янської мови вбачав радше політичну доцільність, ніж історично обґрунтований факт. К. Чехович порушує також проблему вироблення історико-філологічної термінології, адже часто сам термін ускладнював наукові пошуки; зокрема він говорить про «шкідливість» невизначеності термінів «русь», «руський».

Проблеми історії мови висвітлені в ряді статей, зокрема в дослідженнях С. Грицака «Мова Ол. Духновича», О. Буця «Голос Російської Академії наук про українську мову 1905 року», Т. Пачовського «Клясичні традиції в українському письменстві перед Котляревським», «До джерел «Народовѣщанія»» (1938. – Ч. 8). Зна-

ходимо поодинокі праці з дослідження окремих слов'янських мов, переважно в другому річнику (стаття Д. Джуровича «Сербохорватський Gen. pl. на – â» (1937 – Ч. 3). Очевидно, що якби термін виходу видання був більш тривалий, то таких публікацій було б більше.

У зв'язку зі 100-літнім ювілеєм виходу «Русалки Дністрової» в другому річнику є чимало матеріалів, присвячених цій темі. Так, М. Возняк у статті «До «Русалки Дністрової» пише про редакторську роботу Я. Головацького. В іншій статті «Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій»» М. Возняк досліджує фольклорні тексти та їхнє «походження». К. Чехович подає аналіз технічного боку та редакторства альманаху в публікації «Друкарські помилки в «Русалці Дністровій». Новаторською є праця М. Гнатишака «Ідейні основи творчості М. Шашкевича: Спроба переоцінки поглядів». Відхід від культурно-історичних засад аналізу дозволив авторові заперечити усталені погляди на Шашкевича. Цікавою є коротка, але інформативно насичена публікація Л. Л. (Лука Луців) «М. Шашкевич про українську мову», в якій автор подає свідчення М. Шашкевича, які він дав під час допиту в 1837 р. Шашкевич констатував факт, що українська мова відрізняється від церковнослов'янської і від російської, збирав твори української словесності, щоб «з них докладніше пізнати структуру української мови» [3], він свідомий того, що своєю працею створює основу для подальшого плекання української мови і культури.

Фольклористичні студії та фольклорні матеріали друкувалися в значній за обсягом рубриці «З архіву семінара слов'янської філології: «Матеріали «Краєзнавчого гуртка». Тут були запропоновані квестіонари – питальники, діалектологічні праці. В рубриці «Рецензії і нотатки» друкувалися рецензії на нові книги, статті, що виходили різними європейськими мовами і висвітлювали проблеми слов'янської філології. Як активні оглядачі книжкових видань виступали К. Чехович (К. Ч.), В. Щербаківський (В. Щ.), М. Гнатишак, З. Нарожняк. Головні події в науковому славістичному світі були висвітлені в рубриці «Хроніка».

Отож навіть такий стислий огляд часопису засвідчує, що журнал «Слово» (1936–1938) був потужним науковим органом славістичної науки та й філологічної науки в цілому не лише в Західній Україні, а й на теренах усіх українських земель. Одне з основних наукових завдань сьогодення – повернути здобутки української славістики, зокрема праці українських славістів 30-х років ХХ ст., тим більше, що деякі з них не втратили своєї актуальності й дотепер.

Список використаних джерел та літератури

1. *Смаль-Стоцький С.* Найближчі завдання славістики / С. Смаль-Стоцький // Слово. – Ч. 2. – 1936. – С. 75–80.
2. *Чехович К.* До проблеми східнослов'янської прамови / К. Чехович // Слово. – Ч. 1. – 1936. – С. 5–8.
3. *Л. Л. М. Шашкевич про українську мову* / Л. Л. // Слово. – Ч. 3. – 1937. – С. 26.

С. В. Старовойт,
кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ЗАПОЧАТКУВАННЯ СЛАВІСТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ТА УЧАСТЬ У НЬОМУ ВЧЕНИХ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

П'ятдесяті роки ХХ ст. стали знаменними в житті вчених-славістів: у 1955 р. було започатковано головний координаційний орган світового славістичного руху – Міжнародний комітет славістів. Його створили по довгій перерві після останнього міжнародного зібрання славістів у 1934 р. з метою відновлення і розвитку міжнародних зв'язків у галузі славістики, закладених ще під час першого міжнародного конгресу славістів-філологів 1929 р. в Празі. Своєю появою комітет спричинив виникнення низки національних славістичних комітетів, у тому числі й Радянського славістичного комітету (утворений при АН СРСР у січні 1956 р.) [1, с. 234]. Останній швидко розгорнув свою роботу, що підтверджується інформацією з протоколів засідань Президії АН УРСР про відрядження в квітні – травні 1956 р. українських учених – д. філол. н. І. К. Білодіда та акад. Л. А. Булаховського для участі в роботі комітету [2, арк. 371; 3, арк. 191–192].

Одним з найперших завдань Радянського комітету стала підготовка до проведення чергового міжнародного з'їзду славістів (мав відбутися у вересні 1958 р. в Москві) [4, с. 297]. В Україні ця робота була зосереджена в АН УРСР. На початковому етапі основне навантаження покладалося на директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні акад. Л. А. Булаховського, одного з представників від АН УРСР у складі Радянського славістичного комітету. Влітку 1957 р., щоб надати можливість підготовки матеріалів до з'їзду, його навіть звільнили від оперативного керівництва інститутом [5, арк. 183]. Захід планувався масштабний, тому для вирішення першочергових організаційних питань уже в жовтні було створено спеціальну комісію з представників установ Відділу суспільних наук АН УРСР. До її складу ввійшли виконуючий обов'язки голови Відділу суспільних наук к. е. н. О. С. Короїд, тимчасово виконуючий обов'язки заступника директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні к. філол. н. К. К. Цілуйко, директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії акад. М. Т. Рильський та головний учений секретар Президії АН УРСР чл.-кор. І. М. Федорченко [6, арк. 344].

Дещо пізніше, 22 листопада 1957 р., була прийнята окрема постанова Президії АН УРСР «Про підготовку IV Міжнародного з'їзду славістів у Москві», за якою створювався Український комітет славістів на правах тимчасового координатора підготовчої діяльності установ АН УРСР [7, арк. 94–97]. В його роботі брали участь співробітники установ АН УРСР – провідні фахівці в галузі мови, літератури, етнографії та історії, співробітники вищих навчальних закладів України. Для оперативного організаційного керівництва було затверджено бюро комітету в складі Л. А. Булаховського (голова), І. К. Білодіда, О. С. Короїда, Н. С. Крутікової, К. К. Цілуйка, К. Г. Гуслистого та Г. Д. Вервеса, розроблено і затверджено діловодні бланки комітету.

Цією ж постановою підготовка до з'їзду визнавалася першочерговим завданням Відділу суспільних наук АН УРСР та його інститутів – літератури, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, мовознавства, археології, суспільних наук. У системі АН УРСР комітетові надавалося право залучати до роботи співробітників академічних установ за умови увільнення їх (частково або повністю) від виконання планових завдань (за згодою дирекцій установ). Наприклад, обраного секретарем комітету Г. Д. Вервеса тимчасово, з жовтня 1957 р. до завершення роботи з'їзду, повністю звільнили від виконання його планової наукової роботи в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка. З метою активного залучення до роботи в комітеті працівників університетів та педінститутів України на таких само засадах керівництво Академії підготувало відповідний запит до Міністерства вищої освіти УРСР та Міністерства освіти УРСР.

Вносилися корективи і до видавничих планів Академії наук: керівникові Редакційно-видавничої ради АН акад. М. Ф. Гулому було доручено включити до плану видань на 1958 р. підготовчі матеріали з'їзду: доповіді українських учених – учасників майбутнього з'їзду, що мали публікуватися у вигляді окремих брошур обсягом в 1–3 авторські аркуші; збірник статей обсягом у 30 авторських аркушів та збірник відповідей на запитання, поставлені учасникам з'їзду, обсягом у 10 авторських аркушів. Видавництво АН УРСР зобов'язали забезпечити публікацію згаданих матеріалів накладом по 1000 примірників кожного виду. За розробленим графіком і особистою відповідальністю акад. Л. А. Булаховського доповіді мали бути підготовлені та здані до друку протягом 25 листопада 1957 р. – 1 березня 1958 р., а збірники – один у січні 1958 р., інший до 15 лютого 1958 р. Всі ці роботи рекомендувалося включити до планової тематики установ Відділу суспільних наук АН УРСР на 1957 та 1958 рр.

Крім того, було затверджено додатковий план видань, які мали вийти друком до початку роботи з'їзду [7, арк. 98–99]. Частина з них, наприклад, індивідуальні роботи О. К. Бабишкіна «З історії української критики і журналістики», Л. Л. Гумецької «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.», А. І. Генсьорського «Редакції і редактори галицько-волинського літопису», збірники «Матеріали Всесоюзної наради з питань вивчення епосу східних слов'ян», «Матеріали і дослідження з української мови», «Середньонадніпрянські говори», перший том Польсько-українського словника та другий том Українсько-російського словника тощо, вже були здані авторами і авторськими колективами до Видавництва АН. Низка інших мала надійти не пізніше 15 грудня 1957 р. Спільну відповідальність за виконання даного плану поклали на голову Редакційно-видавничої ради АН УРСР акад. М. Ф. Гулого, директора Видавництва АН УРСР Б. М. Зав'ялова та голову Українського комітету славистів акад. Л. А. Булаховського. Директорів інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка, мовознавства ім. О. О. Потебні, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, суспільних наук зобов'язали присвятити IV Міжнародному з'їзду славистів чергові номери журналів та наукових праць цих установ.

Як один із заходів підготовки до міжнародного з'їзду вирішено було організувати і провести в кінці березня 1958 р. нараду українських славистів за участю філологів з Москви, Ленінграда і Мінська, на якій обговорити доповіді та виступи, підготовлені українськими вченими до IV Міжнародного з'їзду славистів. Вивчалася

також можливість проведення в Києві міжнародного з'їзду україністики. Не пізніше 1 грудня 1957 р. Український комітет славистів мав подати на розгляд і затвердження Президії АН УРСР та Радянського комітету славистів розгорнутий план організації виставок наукової продукції на місцях та участі у виставці в Москві.

IV Міжнародний з'їзд славистів був успішно проведений у запланований термін. Академік Л. А. Булаховський доповідав про результати роботи з'їзду на засіданні Президії АН УРСР у жовтні 1958 р. Серед здобутків ним відзначалася значна організаційна робота, проведена комітетом, результатом якої стали виголошення на з'їзді науковцями та освітянами України 14 доповідей та повідомлень; публікація 20 збірників з різних питань слов'янської філології, 12 з яких було видано установами АН УРСР; широке обговорення виступів вітчизняних і зарубіжних учасників з'їзду, в якому взяли участь 40 українських філологів, при цьому 24 з них були співробітниками установ АН УРСР; ґрунтовне представлення праць українських науковців на виставці славистичної літератури під час проведення з'їзду та організація республіканської виставки зі слов'янської філології. Учасників з'їзду зобов'язали популяризувати питання, які розглядалися на науковому з'їзді шляхом проведення наукових обговорень, виступів у пресі, на радіо. За активну роботу оголосили подяку голові Українського комітету славистів акад. Л. А. Булаховському, членам комітету акад. О. І. Білецькому, акад. М. Т. Рильському, О. С. Короїду, К. К. Цілуйку, Г. Д. Вервесу, головному редактору Видавництва АН УРСР М. Т. Яценку, редакційній колегії «Філологічного збірника» та низки інших видань [8, арк. 51–52].

З огляду на перспективу підготовки до наступного міжнародного з'їзду відбулося остаточне юридичне оформлення Українського комітету славистів. Постановою від 27 лютого 1959 р. комітет було затверджено постійно діючим органом при Президії АН УРСР, а постановою від 7 серпня 1959 р. затверджено перший офіційний склад його членів [9, арк. 282; 10, арк. 189–190]. Як і раніше, кістяк комітету склали наукові співробітники та дійсні члени АН УРСР. Головою призначався акад. Л. А. Булаховський, його заступниками стали акад. І. К. Білодід, виконуючий обов'язки голови Відділу суспільних наук АН УРСР к. е. н. О. С. Короїд, заступник директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні к. філол. н. К. К. Цілуйко, відповідальним секретарем – старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Г. Д. Вервес. Також до складу комітету увійшли академіки М. П. Бажан, О. І. Білецький, О. Є. Корнійчук, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський та акад. М. К. Гудзій, якого постановою Президії АН УРСР від 10 січня 1958 р. було затверджено членом Радянського комітету славистів [11, арк. 264], члени-кореспонденти Є. П. Кирилюк, Н. Є. Крутікова та П. М. Попов, наукові співробітники інститутів – мистецтвознавства, фольклору та етнографії К. Г. Гуслиний та Г. С. Сухобрус, суспільних наук – Л. Л. Гумецька та О. Н. Мороз, мовознавства – В. Т. Коломієць. До складу комітету увійшли й представники вищих навчальних закладів України, зокрема державних університетів: Київського – доцент А. О. Ішук, Харківського – доцент В. П. Неворова-Беседіна, Дніпропетровського – професор В. С. Ващенко, Одеського – доцент І. Є. Грицютенко, Львівського – професор Є. В. Короткевич, Ужгородського – доцент Й. О. Дзензелівський, Чернівецького – доцент О. С. Пулинець, та педагогічних інститутів: Київського – професор П. К. Волинський та Запорізького – доцент

С. П. Самійленко. Після затвердження заходів з подальшого розвитку слов'язознавства в УРСР і підготовки до V Міжнародного з'їзду славистів до складу Українського комітету славистів додатково включили співробітників АН УРСР чл.-кор. Д. Х. Острянина, д. і. н. О. К. Касименка, к. і. н. Ф. П. Шевченка, к. і. н. В. Й. Довженка та к. е. н. В. П. Демченка [12, арк. 133–134].

Мету створення, засади діяльності та формування складу Українського комітету славистів було закріплено відповідним положенням, затвердженим постановою Президії АН УРСР від 30 жовтня 1959 р. [12, арк. 135–136]. Згідно з положенням, комітет був утворений як координаційний орган при Президії АН УРСР, який здійснює свою роботу під керівництвом Радянського комітету славистів та Президії АН УРСР. Його функціями визначено координацію всієї наукової роботи зі слов'язознавства в межах України; здійснення наукових зв'язків у галузі слов'язознавства з науковими установами СРСР, союзних республік, відповідними організаціями зарубіжних країн; організацію підготовки до міжнародних з'їздів і виконання їхніх рекомендацій; усіяке сприяння розвитку слов'язознавства в Україні. Склад комітету мав формуватися з учених науково-дослідних установ АН УРСР, університетів і педагогічних інститутів, окремих діячів науки та культури України, які працюють у галузі слов'язознавства, і затверджуватися Президією АН УРСР. Звітувати про свою наукову та науково-організаційну роботу Український комітет славистів повинен був перед Президією АН УРСР, Радянським комітетом славистів та Об'єднаною науковою радою з координації наукових досліджень у галузі слов'язознавства при Відділах історичних наук, літератури і мови АН СРСР.

Як бачимо, формування українського славистичного руху відбувалося на ґрунті АН УРСР силами її провідних учених. Його координаційний орган – Український славистичний комітет був утворений як самостійна науково-організаційна одиниця в структурі АН УРСР, незважаючи на значне представництво в його складі визначних освітян України. І сьогодні комітет успішно продовжує свою діяльність, визначаючи спрямування славистичних студій на теренах України та узгоджуючи діяльність профільних установ.

Список використаних джерел та літератури

1. Славистів міжнародний комітет // Українська радянська енциклопедія. – Т. 13 : Світлякові-Сподумен. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1963. – С. 234.
2. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1 Секретаріат, спр. 695, 383 арк.
3. Там само, спр. 696, 378 арк.
4. IV международный съезд славистов в Москве // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – 1958. – Т. XVII, вып. 4. – С. 297–392.
5. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1 Секретаріат, спр. 749, 318 арк.
6. Там само, спр. 750, 369 арк.
7. Там само, спр. 751, 338 арк.
8. Там само, спр. 811, 379 арк.
9. Там само, спр. 871, 440 арк.
10. Там само, спр. 875, 319 арк.
11. Там само, спр. 806, 401 арк.
12. Там само, спр. 944, 294 арк.

А. В. Стародуб,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ «KOMISJI DLA PRZEKLADU PISMA ŚWIĘTEGO
I KSIĄG LITURGICZNYCH NA JĘZYK UKRAIŃSKI»
ПРИ МІНІСТЕРСТВІ СПОВІДАнь ТА НАРОДНОЇ ОСВІТИ
МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ (1927–1928 рр.)**

Одним з наслідків загострення протистояння навколо питання українізації церковного життя в Волинській єпархії Польської автокефальної православної церкви (ПАПЦ) влітку 1927 р. стала активізація діяльності священноначалія цієї Церкви, спрямована на організацію роботи над підготовкою видання українських перекладів Св. Письма та літургійних текстів.

Формально «Комісія для перекладу Св. Письма, книг літургійних та навчальних українською мовою, а також відновлення староруських (українських) традицій церковних» існувала при Синоді ПАПЦ ще з квітня 1925 року [2, с. 115]. Однак, як свідчить лист митрополита Варшавського і Волинського Діонісія (Валединського) до Міністерства сповідань та народної освіти (Ministerstwo Wyznań religijnych i Oświecenia publicznego) від 29 вересня 1927 р., вона не працювала, оскільки в митрополії бракувало коштів на її фінансування [1, к. 22–23]. У цьому листі, як і в одному з попередніх (від 13 липня 1927 р.) [1, к. 15], митрополит просив міністерство виділити 3000 злотих щомісячної державної субсидії на те, щоб відновити діяльність комісії, а також профінансувати видання українського перекладу Євангелія накладом у 1000 примірників.

У листуванні цього періоду чітко окреслено коло осіб, які входили до складу створеної в 1925 р. комісії: професор Іван Огієнко, протоієрей Петро Табінський та Йосип Динько-Нікольський, кандидат богослов'я Микола Бичковський та сенатор Михайло Черкавський.

Комісія відновила свою роботу з 1 листопада 1927 р., дообравши до свого складу відомого польського славіста професора Станіслава Слоньського (Słoński Stanisław), а також єпископа Алексія (Громадського) [1, к. 32]. У листопаді–грудні 1927 р. реальну участь у роботі комісії брали митрополит Діонісій, єпископ Алексій, професор Слоньський та сенатор Черкавський.

Працювала вона на підставі Статуту, розробленого в 1925 р. В урядовців виникла низка зауважень до цього документа. Насамперед йшлося про її підпорядкованість: у міністерстві наполягали, що навіть у назві комісії має бути відображено, що вона діє при ньому, а не при Св. Синоді ПАПЦ. Митрополит 21 грудня 1927 р. погодився на пропоновані зміни в Статуті і статусі комісії, 100% фінансування якої брала на себе польська держава. 11 лютого 1928 р. їх затвердив Св. Синод [1, к. 41].

Як впливає з фінансових звітів, що збереглися в архіві Міністерства сповідань,

активну участь у засіданнях (вони відбувалися раз на тиждень) на початку 1928 р. брали тільки дві особи: професор Огієнко та єпископ Алексій. Предметом їхньої спільної роботи було внесення правок до тексту т. зв. «Синодального» українського перекладу Четвероєвангелія (виданого в Москві в 1906–1912 рр.) [1, к. 88–89].

Остаточний склад «Комісії при Міністерстві сповідань та народної освіти для перекладу Св. Письма та книг літургійних українською мовою» («Komisja ustanowiona przez MWRiOP dla przekładu Pisma Świętego i ksiąg liturgicznych na język ukraiński») було затверджено в березні 1928 р. 23 березня 1928 р. митрополит Діонисій дав згоду очолити цю комісію та благословив обрання єпископа Алексія її постійним членом. Окрім того, до складу комісії увійшов Павло Зайцев [1, к. 98].

У той же час виникла суперечка навколо того, чи варто до роботи комісії залучати Миколу Бичковського – колишнього викладача Кам'янець-Подільської семінарії, одного з членів перекладацької комісії 1905–1912 рр., очолюваної владикою Парфенієм (Левицьким). Міністерство сповідань отримало повідомлення від Луцького воєводського правління про те, що на його адресу надійшли листи, в яких Бичковського охарактеризовано як російського монархіста та «ворога української нації» [1, к. 10].

Таким чином, станом на середину 1928 р. комісія складалася з 6-ти осіб: митрополит Діонисій (Валединський), єпископ Алексій (Громадський), професори Іван Огієнко та Станіслав Слоньський, сенатор Михайло Черкавський та Павло Зайцев. Саме вони перераховані в протоколі засідання комісії, яке відбулося 15 червня 1928 р. за участі міністра сповідань та народної освіти Густава Добруцького (Dobrucki Gustaw Karol) [1, к. 68].

На цьому засіданні було окреслено три основних завдання, які ставила перед собою комісія: 1. Підготувати видання українського перекладу Часослова та Псалтиря; 2. Здійснити редагування зрусифікованих літургійних текстів; 3. Розробити програму поширення духовної літератури українською мовою.

Документи з архіву Міністерства сповідань та народної освіти II Речі Посполитої не дають можливості встановити точну дату припинення діяльності комісії. Однак інтенсивність її роботи знизилась після зміни уряду (27 червня 1928 р.). А в 1929 р. вона остаточно стала неможливою через конфлікт, який виник між І. Огієнком (фактичним головою комісії) та митрополитом Діонисієм [3, с. 105–106]. Однією з причин цього конфлікту були, в тому числі, розбіжності щодо того, наскільки діяльність перекладацької комісії мала відбуватися під контролем церковної ієрархії.

Список використаних джерел та літератури

1. Archiwum Akt Nowych. – Zespół «Ministerstwo Wyznań religijnych i Oświecenia publicznego». – Sygn. 1256.

2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – К. : Укр. Православ. Церква Київ. Патріархату, 1998. – Т. 4, ч. 2. – 416 с.

3. Купріянович Г. Варшавський період у житті та діяльності Івана Огієнка (1926–1940 рр.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. : сер. іст. та філол. / [редкол.: О. М. Завальнюк (голов. ред.), Є.І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Поділ. : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. VIII. – С. 92–135.

Л. Г. Мушкетик,
доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

ОСВІТНЯ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА БАЛТІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ БУДАПЕШТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ЛОРАНДА ЕТВЕША

Славістика, становлячи єдиний комплекс дисциплін, водночас проходила різні етапи свого розвитку в різних країнах на різних теренах. Зацікавлення даною проблематикою здавна спостерігається і в неслов'янських країнах і обумовлюється низкою чинників. Однією з таких країн є Угорщина, де слов'янознавство мало свої особливості. У наш час славістика в Угорщині значною мірою інституалізується, зосереджується навколо центрів та осередків, академічних, навчальних закладів, музеїв тощо.

Значний славістичний осередок існує і в найбільшому в країні Будапештському університеті ім. Лоранда ЕТВЕША, де в рамках історико-філологічного факультету створено Інститут слов'янської та балтійської філології, який очолює професор-славіст, балканіст Іштван Лукач. У колі його наукових зацікавлень – хорватсько-словенські, хорватсько-угорські та угорсько-словенські літературні зв'язки, а також міфи, народні пісні та проза південних слов'ян.

Інститут поставив своїм завданням підготовку спеціалістів високого ступеня опанування усною і письмовою формою болгарської, чеської, хорватської, польської, литовської, російської, сербської, словенської, української мов, які володітимуть теоретично обумовленими знаннями в царині даної мови та літератури, широкою орієнтацією в питаннях даної цивілізації, поєднують наукове та культурне життя з педагогічною діяльністю. Окрім цього, є можливість вивчення білоруської, латвійської та македонської мови на рівні лекторату (практичних занять).

В Інституті слов'янської та балтійської філології триває навчальний процес, проводяться наукові та навчально-методичні дослідження. Тут існують кафедри: польської філології (завідувач мовознавець Жужанна Радулі), російської мови і літератури (зав. літературознавець Каталін Кроо), слов'янської філології (зав. лінгвіст Марія Жилак) та української філології (Іштван Лукач).

Наукові дослідження інституту публікують в університетських часописах «*Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*» та «*Studia Russica*».

Давню історію має університетська україністика. Ще в 1919–1924 рр. тут велися спорадичні заняття з русинської (української) мови та літератури. З 1961 р. в університеті в межах кафедри російської філології діє відділення української мови та літератури. До викладання зокрема долучилися закарпатські славісти, одним з них був Еміль Балецький, чие ім'я тісно пов'язане з відкриттям 1961 р. спеціальності «українська мова та література» в університеті, з часом акредитованої за

всіма трьома рівнями підготовки (бакалавр, магістр, доктор філософії). Програму з мови, літератури та культури розробила Віра Шер (Сердюк). 2003 р. першим завідувачем кафедри став Андраш Золтан, який очолював кафедру до 2015 р. Упродовж тривалого часу тут викладаються курси з української мови, літератури, культури. Лектором (фахівцем з практичних занять) з України нині є Мар'яна Лявинець.

Доктор філологічних наук, професор Андраш Золтан є відомим славістом, мовознавцем, педагогом, відповідальним редактором щорічника «*Studia Russica*» (Будапешт). На XV Міжнародному конгресі славістів у Мінську (2013 р.) його було обрано членом Міжнародного комітету славістів. Число його публікацій становить понад 300 позицій, серед них 5 авторських монографій, понад 20 підготовлено в співавторстві чи співредагуванні. Основними теренами досліджень Андраша Золтана є польсько-українсько-білорусько-російські мовні та культурні зв'язки, офіційні мови східних слов'ян у середні віки, питання етимології, словотворення слов'янських мов, слов'янські запозичення в угорській мові, письмова передача слов'янських кириличних назв угорською мовою, слов'янські рукописи Угорщини; бібліографія та історія славістичного напрямку угорського мовознавства. З царини україністики Золтану належить велика заслуга перевидання та редагування (разом з М. Капралем) рідкісної пам'ятки мови та культури закарпатських русинів – Няговського Євангелія, повчань або постилл – на основі петербурзького видання О. Петрова з 1758 р. (2006). У Ніредьгазі за його та Михайла Капраля редакцією вийшла книга до 25-х роковин смерті угорського славіста Еміля Балецького. На кафедрі в Ніредьгазі побачила світ праця (на основі кандидатської дисертації) відомого закарпатського дослідника та перекладача Іштвана Ковтюка (в числі багатьох інших він переклав угорською мовою «Лісову пісню» Лесі Українки) – «Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре» (2007), під редакцією та з передмовою Золтана. За загальною редакцією та вступом А. Золтана та відомого віденського славіста Міхаеля Мозера підготовлено збірку статей українською та німецькою мовами «Українці (рутени, русини) в Австро-Угорській монархії та їх мовне та культурне життя з точки Відня і Будапешта» (2008). До видання ввійшли статті М. Мозера, М. Кочіша, Ш. Шімонька, В. Лебович та ін.

До наукових зацікавлень ще одного викладача кафедри української філології, Голови угорської асоціації україністів Вікторії Лебович належить українська література, перекладознавство, історія науки та ін. В. Лебович разом з І. Осиповою підготувала підручник з української мови (Будапешт, 2006 р.), низку праць з історії україністики та ін. Лінгвістом є інший викладач кафедри – Оксана Ковач, тематика її досліджень – українська та слов'янська фонетика, морфологія, граматики, діалектологія, праслов'янська акцентологія.

3 жовтня 2011 р. на історико-філологічному факультеті Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша відбулося урочисте засідання з нагоди 50-річчя кафедри української філології, яке відкрив Андраш Золтан. Доповідачі засвідчили давність та багатство української мови, літератури, культури, потребу їхнього вивчення в Угорщині, як у минулому, так і в сучасності, наголосили на великому внес-

ку викладачів та студентів кафедри в її розвиток, на важливості українсько-угорських мовно-культурних контактів. Очільники університету заявили про подальшу підтримку та розвиток українознавства в Угорщині й кафедри зокрема. По цьому прозвучали доповіді з історії та сучасного стану університетської україністики Ге-зи Вернке, Іштвана Ньюмаркаї, Вікторії Лебович, Ержебет Бараньне Комаромі, а також з інших теренів науки – Василя Німчука та Лесі Мушкетик з Києва, Міхаеля Мозера з Відня, Мігая Кочіша з Сегеда, Віктора Мойсеєнка з Житомира, Оксани Ковач. Матеріали конференції опубліковано в збірнику «Studia Slavica» за 2012 р., № I.

Підсумовуючи, слід сказати, що Інститут слов'янської та балтійської філології Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша і в наш час продовжує активну діяльність, залучаючи до співпраці спеціалістів з інших країн, розширюючи спектр мов, лекційних курсів, провадячи активну наукову роботу.

О. М. Лісова
(Україна, м. Київ)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ СЛОВАЧЧИНИ В ЗБЕРЕЖЕННІ ТА РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Одними з найважливіших організацій, спрямованих на розвиток культурного співробітництва з українознавства, є закордонні культурно-мистецькі та освітні центри, діяльність яких становить науковий і практичний інтерес, відображаючи актуальні тенденції сучасного культурного співробітництва з Україною. Підвищена увага до роботи цих організацій пояснюється, перш за все, їхньою універсальністю: вони об'єднують багато видів діяльності, зокрема реалізацію культурних проєктів, вивчення мови, підготовку лекцій і семінарів, організацію курсів танців і національних мистецтв, проведення зустрічей з представниками національної культури, надання відвідувачам бібліотечної бази тощо.

Нині в світі склалася велика мережа зарубіжних культурних центрів, які проводять активну роботу з розвитку міжкультурного діалогу та збереження української культури.

Так, сьогодні етнічні українці компактно проживають у східній частині Словаччини, зокрема на Пряшівщині. Цей регіон вважається природним центром культурного, освітнього та релігійного життя українців-русинів на території сучасної Словаччини. На Пряшівщині активно функціонують українські культурні центри й товариства, головним завданням яких є відродження та популяризація української мови, історії та культури, діє греко-католицька і православна єпархії, діють різні культурно-національні установи та організації, працюють школи різних типів для дітей української національності.

Також метою українських культурних осередків регіону є архівне збереження української історичної документальної спадщини, розвиток гармонійних міжетнічних відносин, згуртування представників національних меншин навколо спільних етнічних інтересів, національна ідентифікація на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій і культури, для чого організуються та проводяться конференції, круглі столи, фестивалі, майстер-класи тощо.

Серед основних українських організацій цього європейського регіону – Союз скаутів «Пласт» українсько-русинської молоді Словаччини, Союз русинів-українців Словаччини, Наукове товариство імені Т. Шевченка, Музей української культури в Свиднику, Український Народний Театр, Центр української культури, Словацько-українське товариство тощо.

Пряшів був і є тим містом, де традиційно розмішувалися редакції періодичної преси русинів-українців. У 1948–2003 рр. у Пряшівському регіоні працювала Українська студія Чехословацького радіо, згодом – українсько-русинська редакція Словацького радіо. Сьогодні українською мовою тут виходять газета «Нове жит-

тя», дитячий часопис «Веселка» та літературно-мистецький і публіцистичний журнал «Дукля». Найбільші заслуги в справі видавання й популяризації культури українців Пряшівщини має кооператив «Славкнига» з власною друкарнею та книгарнею української і російської літератури, а також Український Відділ Словацького Педагогічного Видавництва.

У Пряшеві функціонує координаційний комітет реоптантів (переселенців) Словацької Республіки, регіональне телебачення, координуюча державно-освітня установа «Реферат українського шкільництва» («РУШ») при Міністерстві шкільної освіти Словаччини та Спілка українських письменників. В свою чергу, Спілка українських письменників Словаччини – єдина письменницька організація українських письменників за кордоном, яка має офіційний статус.

Таким чином, протягом десятиліть у Словаччині склалася система працюючих українських осередків, центрів, музеїв, бібліотек. Намагання зберегти українську національну ідентичність особливо простежується в діяльності різноманітних культурно-просвітницьких установ. Культурні центри є важливими інструментами просування культури і мови своєї країни за кордоном, формування її позитивного образу та зміцнення авторитету.

Список використаних джерел та літератури

1. *Бача Ю.* З історії української літератури Закарпаття та Чехословаччини. – Пряшів : Філософський факультет Пряшівського ун-ту, 1998. – 279 с.
2. *Гиряк М.* Фольклористичні намагання українців Східної Словаччини за післявоєнний період // Педагогічний збірник. – Пряшів, 1973. – № 3. – С. 77–120.
3. *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923) / Володимир Гнатюк. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1923. – 15 с. ; II видання – У 110-річчя НТШ. З провідним словом Володимира Янева. – Мюнхен–Париж : Український Вільний Університет, 1984. – 176 с.
4. *Зілинський О.* Вибрані праці з фольклористики : у 2 кн. – Кн. 1 / Орест Зілинський ; [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 376 с. : іл. – До 90 річчя з дня народження О. Зілинського.
5. *Зілинський О.* Вибрані праці з фольклористики : у 2 кн. – Кн. 2 / Орест Зілинський ; [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 515 с. : іл. – До 90 річчя з дня народження О. Зілинського.
6. *Мушинка М.* До історії збирання українського фольклору Східної Словаччини / М. Мушинка // Наук. зб. Музею укр. культури в Свиднику. – Пряшів, 1963. – Т. 1.
7. Музей української культури у Свиднику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.snm.sk/?muzeum-ukrajinskej-kultury-uvodna-stranka>.
8. Пласт – Союз скаутів українсько-русинської молоді Словаччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpaty-plast.sk/plast/uk>.
9. Пряшівський університет у Пряшеві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unipo.sk>.
10. Посольство України в Словацькій Республіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovakia.mfa.gov.ua/>.
11. *Рудловчак О.* Біла джерел сучасності : розвідки, ст., нариси / Олена Рудловчак. – Братислава ; Пряшів : Словацьке пед. вид-во : Від. укр. літ., 1981. – 416 с. – Бібліогр. у прим. : с. 360–394.

12. *Сополига М.* Українці Словаччини : матеріальні вияви народної культури та мистецтва / М. Сополига. – К. : Темпора, 2011. – 336 с.
13. Союз русинів-українців Словаччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusini-ukrajinci.tym.sk>.
14. Театр ім. Олександра Духновича в Пряшеві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.divadload.sk>.
15. Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний вид. дім, 2012. – 516 с.
16. Українці-русини : етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [гол. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 750+XXX с.
17. Університет імені Матея Бели в Банській Бистриці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umb.sk/umb/umbbb.nsf>.
18. Фольклористика // Художня культура південних і західних слов'ян (XIX – поч. XX ст.) : енциклопедичний словник. – К., 2006. – С. 7–47.
19. *Чижмарова М.* Розвиток українсько-словацького співробітництва в галузі освіти / М. Чижмарова // Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-словацькому прикордонному регіоні : реалії, проблеми, перспективи. – Ужгород, 2010. – С. 104–112.
20. *Urbancová V.* Počiatky slovenskej etnografie. – Bratislava, 1970. – S. 343–357.

О. Ю. Курганова,
кандидат філологічних наук
(Україна, м. Київ)

БАРОКОВА ЕПІГРАМА ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ ВИДАНЬ КІНЦЯ XVI – I ПОЛОВИНИ XVIII ст.

Епіграма – поетичний жанр, що зародився в давньогрецькій літературі, був популярний у літературі середньовіччя та відродження і зайняв чільне місце у системі поетичних жанрів бароко. Жанрові особливості української барокової епіграми сформульовано у шкільних поетиках XVII–XVIII ст. та докладно висвітлено в роботах літературознавців (Д. Чижевського, Д. Наливайка, В. Кречотня, М. Сорочки та ін.). Важливим і маловивченим аспектом у дослідженні української епіграми залишається розгляд її як структуротвірного елементу кириличної книги. Адже барокова епіграма кінця XVI – I половини XVIII ст., як і загалом барокова поезія, за влучним спостереженням В. Кречотня, публікувалася переважно у формі «прикнижкового реквізиту», тобто посвят, геральдичних епіграм, передмов, післямов тощо, а також «вкраплень» у прозовий текст [1, с. 210].

В українських кириличних стародруках доби Бароко епіграми розміщені зазвичай: 1) на звороті титулів; 2) перед основним текстом видання або його окремим розділом; 3) після заголовків, які розділяють текст на частини; 4) після основного тексту видання або його окремого розділу.

Звороти титулів видань текстів Святого Письма, богослужбових книг, збірок творів Отців церкви та теологічних трактатів, видань проповідей, житій святих, панегіричних промов прикрашають, як правило, епіграми-присвяти. Найчастіше вони реалізуються у формі двох основних різновидів барокової епіграми: геральдичного або дескриптивного. Епіграми-присвяти не пов'язані зі змістом самого видання, а спрямовані на прославлення особи мецената або небесного покровителя. Геральдичні епіграми у виданнях кінця XVI – I половини XVIII ст. описують символіку родових гербів та оспівують чесноти осіб, яким присвячені видання. Наприклад, епіграма «На старожитный клейнот их милостей панов Балабанов», надрукована на звороті титулу «Лексикону» Памви Беринди 1627 р. [2]. Дескриптивні епіграми розкривають символічний зміст гравюру та містять молитовне прохання або славлення зображуваних святих. Зокрема, на звороті титулу Євангелія 1665 р. львівської друкарні Михайла Сльозки гравюра з зображенням Воскресіння Христа «Свѣтом воскресенія твоего из гроба...» супроводжується епіграмою, в якій оспівано Воскресіння і висловлено молитовне прохання за здоров'я та добробут друкаря [3]. В окремих випадках епіграма-присвята тлумачить символічний зміст форти, на звороті якої її розміщено. Наприклад, епіграма «Христос, иже ест Церкви, матки нашей, глава» на звороті титулу «Огородок Марії Богородици» Антонія Радивиловського [4]. Епіграма-присвята на звороті

титулу, як правило, пов'язана з передмовою до тексту. Складна символіка графічних та вербальних образів, утілених у присвяті, зазвичай розкривається в тексті передмови.

У формі дескриптивної епіграми найчастіше відображено поетичний вступ до основного тексту чи окремого розділу видання. На відміну від епіграми-присвяти, епіграма-вступ безпосередньо пов'язана зі змістом видання, розкриваючи та інтерпретуючи основні його частини. Такі епіграми переважають у виданнях проповідей та житій святих, хоч характерні вони також і для богослужбових книг. Зокрема, у виданні Службника 1692 р. дескриптивний вірш до гравюри, на якій зображено Христа біля престолу зі Святими Дарами, розкриває символічний зміст таїнства Євхаристії [5]. У виданні служби святій Варварі дескриптивна епіграма під іконічним зображенням святої вміщена безпосередньо перед текстом служби [6]. У цій епіграмі оспівано чесноти великомучениці та висловлено прохання, які повторюються та деталізуються в тексті служби.

Близькими за функцією до поетичних вступів є епіграми-заголовки. Цей функціональний різновид епіграми стисло викладає зміст або підкреслює основну ідею частини видання. Епіграми-заголовки не завжди супроводжуються зображеннями. У структурі видання вони розміщені під короткими заголовками, що вказують на номер частини: «Чудо первое» у збірці свт. Димитрія Ростовського (Туптала) «Чудеса пресвятої Богородиці» 1677 р. [7], «Глава третяя» у виданні Іоанна Максимовича «Феатрон» 1708 р. [8].

У поетичному підсумку, що міститься наприкінці основного тексту або його окремої частини, реалізовано звернення до читача, подяка небесному покровителю за натхнення і допомогу в написанні твору. Зокрема, подяку Богородиці висловлено в підсумковій епіграмі «Будь слава Маріи за вси труды сіи» в «Огородку Марії Богородици» Антонія Радивиловського [4]. Епіграма-підсумок повчального змісту завершує видання грецько-церковнослов'янської граматики «Адельфотис» 1591 р. [9].

Отож в українських кириличних стародруках кінця XVI – I половини XVIII ст. барокові епіграми є декоративним засобом увиразнення структурнозначущих компонентів видання: присвяти, вступу, заголовку, післямови. Розгляд барокових епіграм з урахуванням їхнього місця в структурі видання відкриває контекст, необхідний для рецепції та інтерпретації барокової поезії.

Список використаних джерел та літератури

1. *Крекотень В. І.* Вибрані праці / В. І. Крекотень. – К. : ТОВ «Вид-во «Обереги», 1999. – 344 с.
2. *Беринда Памво.* Лексикон славенороскій и имен тлъкованіє / Памво Беринда. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1627. (Кир. 9).
3. Євангеліє – Львів : Друкарня М. Сльозки, 1665. (Кир. 2577п).
4. *Радивиловський Антоній.* Огородок Марії Богородици / Антоній Радивиловський. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. (Кир. 46).
5. Службник. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1692. (Кир. 670).

6. [Служба, акафіст і житіє св. великомучениці Варвари]. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1716. (Кир. 2060п(2)).

7. *Димитрій Ростовський*. Чуда пресвятой и преблагословенной Дѣви Маріи / Димитрій Ростовський – Новгород-Сіверський : Друкарня Лазаря Барановича, 1677. (Кол. Попова 41).

8. *Максимович Иоанн*. Феатрон, или позор нравоучительный / Иоанн Максимович. – Чернігів : Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1708.

9. Аделфотис. Грамматіка доброглаголиваго еллиннословенскаго языка. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1591. (Кир. 576).

Н. Л. Зіновченко
(Україна, м. Слов'янськ)

ІНТЕНЦІЇ ДУХОВНОСТІ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СВ. ДИМИТРІЯ (ТУПТАЛА), МИТРОПОЛИТА РОСТОВСЬКОГО, В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО БАРОКО

Український філософ і літературознавець Д. Чижевський у своїх статтях про слов'янське бароко для позначення процесів переходу барокових рис в українську літературу використовував, на нашу думку, дуже влучні назви – «барокові імпульси» та «теорія культурних хвиль» [6, с. 31], які можна розглядати як вектори направлення барокових тенденцій. Власне ці назви Д. Чижевського й настановили нас на те, щоб для їхнього визначення вживалося саме поняття «інтенція», бо інтенція [від лат. *intentio* – «розтягування, напруження, зусилля, загроза», яке походить від *intendo* – «спрямовувати, натягувати, прикрашати»] – це не просто слово, що означає тенденцію, спрямованість ритмів особистості в конкретному напрямі до культурного, духовного «поля епохи», але й імпульсний зв'язок з ним, залежність свідомості всіх членів суспільства, в тому числі й елітарних митців доби, від цього поля – історичного «духу» часу. Як вказує Д. Чижевський, про «дух» часу першим писав не Гегель, це досягнення думки XVIII ст., пригадаймо Вольтера; культурні хвилі часу вловлюють спочатку найбільш готові до їхнього сприйняття «представники радикально-нових думок», тобто елітарні митці, наприклад, барокової доби [6, с. 19]. До них в українській культурі руху Розвиненого бароко (II половина XVII – кінець XVIII ст.) належать письменники і філософи Козацького бароко, які виражали православні ідеали і козацької верхівки, і всього козацького середовища, і народу, – Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Йоанікій Галятівський, св. Димитрій (Туптало), Антоній Радивилівський тощо. Головна мета нашого дослідження – висвітлити барокові інтенції в українській культурі XVII – середини XVIII ст. Вони відрізняються від інтенцій європейського бароко своєю більшою духовною спрямованістю завдяки тому, що всі культурні митці цієї доби були пов'язані з Києво-Могилянським колегіумом, вихованцем якого був і св. Димитрій (Туптало). На це вказували в своїх дослідженнях І. Огієнко (митрополит Іларіон), В. М. Нічик, С. Л. Йосипенко, О. О. Чорний [5; 3; 2].

В усіх працях св. Димитрія (Туптала, Тупталенка, Савича), українського проповідника, агіографа та ігумена, російського митрополита Ростовського, – зокрема як у ранньому творі «Руно Орошенное», так і в проповідях, словах і «Книгах житій святих» (1689–1705), випущених у друкарні Києво-Печерського монастиря, яскраво відчутні десять наведених нижче барокових інтенцій: 1) духовні, віросповідні інтенції любові до Бога, святості (віра виконувала в культурі інтегральну гуманізуючу функцію, бо вона завжди виражає глибинні, архетипові

інтенції в структурі особистості), що яскраво виразив св. Димитрій у «Руні Орошенному», в аксіологічних і антропологічних інтенціях житій святих філософів (св. Климента, папи Римського, мученика Юстина філософа, свмуч. Іриней Ліонського тощо) [1; 5], св. подвижників-ісихастів (преподобних Антонія Великого, Макарія Великого, Марії Єгипетської, Максима Сповідника, блаженного Ієроніма, святителя Григорія Палами тощо) [1]; 2) дуалістичність філософії бароко, діалог, полемізм культур; з одного боку, по вертикалі, ми бачимо в повчаннях св. Димитрія, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича поєднання аксіологічних та антропологічних інтенцій ветхозавітної, ранньовізантійської, давньоруської і барокової культур, а, з іншого боку, по горизонталі, знаходимо діалог і полеміку православної і католицької культур у творчості митців духовного бароко (Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський); 3) антиномічне висвітлення як онтології кризової доби, так і онтології цілісних людей, святих, з їхніми ідеалами святості, милосердя, віри, жертвовності, піднесення до Бога, звідки походить інтертекстуальність, тобто часта цитатація як Святого Письма, так і християнських філософів і подвижників; 4) амбівалентність особистості, розірваність свідомості звичайної барокової людини: з одного боку, репрезентативність її особистості, з іншого, – порушення цілісної єдності її духу, мінливість цінностей, втрата істини, а також символізм і парадоксальність її мислення (епістемології), поєднання в бароковій особистості антиномічних, тобто позитивних і негативних аспектів: високого і низького; духовного і світського; трагічного і комічного; реального і містичного; монументальності і декоративності; вченості і простацтва – все це є як у всій культурі Козацького бароко, так і у св. Димитрія (Туптала); 5) динамічність, мінливість буття (від миру до війни, особливо за часів Руїни), перипетійність життя барокової людини; разом з тим пишність і грандіозність образів, їхня напруженість, експресивність, сприйняття реальності як гри, ілюзії, утопії, що швидко переходить до смерті (в Ранньому бароко); пізніше – життя як шляху, як книги, священного тексту; 6) символічність, емблематика, метафоризм, алегоричність і водночас чуттєвість образів (як глибинних складових барокового світовідчуття українців), а також філософічність, риторичність, тобто насиченість яскравими тропами, ретельно розробленим синтаксисом, композиційною ускладненістю поетичних (кантів і гімнів), проповідницьких і драматургічних жанрів (духовні драми, тобто «комедії», наприклад, «Комедія на Різдво Христове» або «Драма Успенська» св. Димитрія); 7) троїсте розподілення структури Козацького бароко, його напрямів, стилів, тобто існування: а) драматичного за світовідчуттям високого духовного Козацького бароко (переважні творці такої культури – елітарні духовні особи: ієрархи, ігумени тощо, яких поєднували з козацькими духовними цінностями або походження, або наближеність як проповідників і радників до козацької влади): Інокентій Гізель, Лазар Баранович, св. Димитрій Ростовський; б) помірне духовне Козацьке бароко (наше аристократичне світське бароко не набуло розвитку за доби Розвиненого бароко, бо українські магнати зрадили національним народним ідеалам, пішли за ідеєю польського державотворення, як вказують автори підручника з історії України); в) низового

Фольклорно-селянського бароко; також існувало й троїсте розподілення доби Бароко на: 1) Раннє бароко, яке співпало за часом з пізнім маньєризмом (1600–1647); 2) Розвинене бароко (1648–1720); 3) Пізнє бароко (1720–1790), яке співпало з секулярно-просвітительськими інтенціями і змістом барокового класицизму і неокласицизму, тобто просвітительського реалізму, в літературі, при наявності пишної барокової форми, позначеної в малярстві динамізмом, незбагненними поворотами фігур, а в літературі – її риторичністю; 8) енциклопедизм і синкретизм, який мав тенденцію до еkleктизму, компілятивна мозаїчність художніх засобів і прийомів творчості (загальноприйнятими були також факти переписування творів одних авторів іншими, переробка і збирання творів до нових синкретичних художніх систем); 9) концептуалізм, тобто як створення в епоху Бароко нових загострених концепцій світу, наприклад, поєднання православ'я з неоплатонізмом і аристотелізмом, так і наявність ідейно-художніх барокових концептів у творах; 10) ансамблевисті різних видів мистецтва з домінуванням спочатку архітектури, а потім з торжеством філософії, духовної літератури, ікони і музики (співу) над іншими видами мистецтва, їхнє поєднання в жанрах духовної драми (містерії або ауту). Іntenції духовності в українській літературі і філософії доби Розвинутого бароко найбільшого розвою зазнали в жанрах житій святих («Четії-Мінеї, або Книги житій святих» св. Димитрія (Туптала), що були улюбленим читанням слов'ян протягом трьох століть), духовних проповідей і повчань (Інокентій Гізель «Мир з Богом чоловіку», Лазар Баранович «Труби словіс проповідних», Йоаникій Галятовський «Ключ розуміння», а також у численних повчальних творах українського «златоуста» св. Димитрія Ростовського), духовної поезії, розповідей про чуда біля ікон і про страсті Христа. Барокове красномовство розподіляється на жанри ораторської християнської проповіді, повчання, віршової поезії і драматургії: духовних драм, які часто тяжіли до містерій і міраклів.

У XVII–XVIII ст. українська література розвивалася в контексті європейського бароко, здобула самобутність і оригінальність, витончені, ускладнені форми. Домінантними інтенціями цієї барокової літератури були духовність, а також антиномічність, що виявляла себе в авторській репрезентативності і антропоцентричній інтенції, чим барокова культура, головним чином, відрізняється від середньовічної. Авторські репрезентативні тенденції розпочинає в українській культурі ще М. Смотрицький, але більш яскраво вони постали пізніше – в творчості Йоаникія Галятовського («Ключ розуміння») і Антонія Радивиловського («Огородок Марії Богородиці»), які в своїх книгах створюють яскраві зразки помірного українського Козацького бароко, що розвивалося, в основному, за доби Розвинутого бароко. Але найвищого розвитку барокові інтенції духовності набули в творчості представників високого духовного бароко: Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича і святителя Димитрія (Туптала), майбутнього митрополита Ростовського. Твори цих барокових просвітителів складають золотий фонд філософії і літератури високого українського бароко, яке також можна справедливо називати духовним Козацьким бароко.

Список використаних джерел та літератури

1. Димитрий Ростовский, святитель. Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней св. Димитрия Ростовского, с доп., прим. и изображениями святых / Димитрий Ростовский : у 12 кн. – М. : Изд-во Введен. Оптиной Пустыни, 1991–1997. – Препр. : М. : Синодал. тип., 1903–1911.
2. *Йосипенко С. Л.* Етичне вчення Дмитра Туптала (св. Димитрія митрополита Ростовського) в контексті української духовної традиції : дис. (...) канд. філос. наук : 09.00.05 / С. Л. Йосипенко. – К., 1996. – 165 с.
3. *Нічик В. М.* Етичне вчення Димитрія Туптала / В. М. Нічик // Філософська думка. – 1978. – № 3.
4. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Св. Димитрій Туптало. Його життя і праця. Історично-літературна монографія / І. Огієнко. – Вінніпег : Віра і культура, 1960. – 224 с.
5. Туптало Дмитро. Життя святых. (Четїї Мінеї) : в 12 т. / пер. із ц. сл. Д. Сироїд. – Львів : Свічадо, 2011. – Т. 10. – 568 с.
6. Чижевський Дмитро. Філософські твори : в 4 т. / під заг. ред. В. Лісового ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди, НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2. : Між інтелектом та культурою. – 264 с.

Н. П. Бондар,

кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ВЗАЄМОВПЛИВИ КИРИЛИЧНИХ ВИДАНЬ ЄВАНГЕЛІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – СЕРЕДИНИ XVII ст. ВІЛЬНЮСЬКОГО ТА ЛЬВІВСЬКОГО ДРУКУ

Відомості про те, як поставали тексти перших друкованих видань, як створювалися коректурні примірники, проводилася підготовка до друку, можна встановити лише копінтим дослідженням та порівнянням текстів відомих видань. Євангеліє належить до найсакральніших християнських книг, отож вимагало від видавців більш ретельної підготовчої роботи над його текстом, структурою, оформленням та ілюстраціями порівняно з іншими богослужбовими виданнями. Цим, вірогідно, й пояснюється нечасте друкування самостійних видань упродовж XVI–XVII ст. У Львові Євангеліє було видане друком уперше братською друкарнею тільки в 1636 р., пізніше перевидавалося в 1644, 1670 та 1690 рр., у Києві вперше надруковане Києво-Печерською друкарнею лише 1697 р.

Робота над створенням попримірникового каталогу, дослідження та ілюстративного альбому чотирьох Євангелій, що вийшли друком у Вільнюсі впродовж XVI–XVII ст., спонукала нас до порівняльного аналізу цих видань як між собою, так і з іншими українськими та російськими виданнями Євангелія другої половини XVI – середини XVII ст., внаслідок чого були встановлені важливі взаємовпливи цих видань, відомостей про які ми не знайшли в дослідженнях попередників.

Видання Євангелія 1575 р., надруковане впродовж 1574–1575 рр. П. Мстиславцем за участю Зарецьких та Мамоничів, цілком можна вважати «еталонним» завдяки сталості структури, довершеності шрифту та форм оздоблення й ілюстрування не тільки для двох наступних вільнюських видань друкарні Мамоничів 1600 р., а й для всіх пізніших видань Євангелій литовського, українського та московського друку.

Основний євангельський текст складається з чотирьох частин, чим обумовлюється схожість у їхньому оформленні. У вільнюському виданні 1575 р. зміст кожного з Євангелій відкривається чорно-білою контурною вузькою заставкою, передмова Феофілакта Болгарського – червоним ініціалом ломбардного типу із завитком, текст кожного з чотирьох Євангелій – більш пишною заставкою, заголовком у вигляді в'язі та чорним ініціалом типу буквиці.

Обидва наступні вільнюські видання Євангелія друкарні Мамоничів, датовані 1600 р., загалом повторили зазначені особливості Євангелія 1575 р., оскільки доволі близько копіювали це видання, що давало можливість використати його примірники в якості коректурних. Перше з них, так зване без сигнатур, було дійсно видане друкарнею Мамоничів у 1600 р., друге, з сигнатурами, хоча й містило конт-

рафактну дату 1600 р., на нашу думку, було надруковане Мамоничами наприкінці другого – на початку третього десятиліття XVII ст. При цьому обидва Євангелія подібні між собою, тому нерідко не ідентифікуються як два окремі видання.

Для декоративного оформлення вільнюських Євангелій 1600 р. без сигнатур та з сигнатурами виготовлено інші заставки, ініціали, рамки маргіналій та смужки в'язі, однак стилістично вони подібні до тих, що оздоблювали видання 1575 р. В Євангелії 1600 р. без сигнатур вже не бачимо контурних заставок на початку змісту кожного з Євангелій, їх замінено заставками так званого стародрукового стилю.

Окремо варто відмітити, що починаючи з вільнюського Євангелія 1575 р. в наступних виданнях без сигнатур та з сигнатурами активно тривав процес поділу тексту на окремі слова. В усіх трьох виданнях шрифти подібні між собою, хоча друк Євангелія 1575 р. відзначається більшою досконалістю та гармонійністю, друк тексту Євангелія без сигнатур менш стрункий та рівний, в Євангелії з сигнатурами рядки ще більш скривлені, літери виступають з набору вверху та вниз. У вільнюському Євангелії 1644 р. друкарні Святодухівського братства шрифт близький до попередніх, набір також виглядає доволі недбало. Однак варто зважити й на той факт, що в цей час у всіх кириличних друкарнях книговидавничий процес переходив на масове «конвеєрне» виробництво, що суттєво знизило вимоги до якості друку тексту та орнаментики, тому особливості вільнюських видань Євангелій без сигнатур, з сигнатурами та 1644 р. можна вважати доволі типовими.

Відмінністю трьох вільнюських видань 1575 р. та 1600 р. від інших, у тому числі й Євангелія 1644 р., можна також вважати використання літери юс малий. Відзначимо, що цієї літери не було у виданнях І. Федорова, зокрема й надрукованих спільно з П. Мстиславцем, її не використовували в Євангелії 1644 р.

Вільнюське Євангеліє 1644 р. надруковане суттєво більшим порівняно з попередніми виданнями розміром, за рахунок чого скоротилася кількість його аркушів. Малюнок шрифту подібний до попередніх вільнюських видань, однак використання значної кількості великих літер, а не гравірованих ініціалів робить набір дещо менш гармонійним. Інакший вигляд мають і аркуші, оскільки текст обрамлений лінійкою та трьома смужками з виливних прикрас.

Це вільнюське видання 1644 р. відрізняється від трьох попередніх багатьма особливостями, відображаючи тенденції розвитку кириличного книговидавництва другого тридцятиріччя – середини XVII ст. Зокрема, тут з'являється повноцінний титульний аркуш, якого не було в попередніх вільнюських виданнях. Для його оздоблення використано дві форти, розміщені одна в одній, причому обидві скомпоновані з декількох фрагментів та доповнені іншими гравірованими елементами. Більша з форт по зовнішньому периметру обрамлена кількома рядками різних виливних прикрас для збільшення загальних розмірів декоративного оформлення титулу. Малюнок більшої з форт у вигляді двох колон доволі близький до гравірованої рамки, використаної у виданнях І. Федорова та П. Мстиславця. Друк титулу двоколірний, червоною фарбою надруковано не тільки частину тексту, але й меншу з рамок, що не було характерним для кириличного книговидавництва.

Серед особливостей Євангелія 1644 р. відмітимо активне використання прийомів обрамлення тексту кількома рядками виливних прикрас по периметру, комбінування традиційних гравірованих заставок та кінцівок горизонтальними та вертикальними смужками з виливних прикрас, активний двоколірний друк, у тому числі дрібних гравірованих оздоблень. У цей період у кириличній книжності набуло широкого розповсюдження застосування обрамлювальних елементів з виливних прикрас. Ними було зручно користуватися як для збільшення розмірів оздоблювальних елементів, так і для урізноманітнення художнього оформлення тексту.

Порівняльний аналіз литовських, українських та московських кирилических видань Євангелій продемонстрував близькість вільнюського Євангелія 1644 р. до видань Львівської братської друкарні, насамперед до першого з них, що вийшло друком у 1636 р. Львівські братські видання Євангелій 1636 та 1644 рр. та вільнюське 1644 р. практично ідентичні за змістом та складом, окрім початкової молитви та кінцевих виправлень. Безсумнівно, вільнюські братчики скористалися виданням львівських колег. Можемо спостерігати абсолютно однакові тексти короткого вступного слова «Возлюбленный читателю»: у вільнюському Євангелії 1644 р. – арк. [3] зв. I рах., у львівському 1636 р. – арк. [4] зв. I рах., «Пристезенія»: у вільнюському 1644 р. – арк. 286 зв., у львівському 1636 р. – арк. 394 зв.–395.

Якщо ширше розглянути питання про прототипи вільнюських видань Євангелій, можемо зробити загальні висновки про те, що історія друкованого церковнослов'янського Євангелія в Литві тісно пов'язана з українським, зокрема виданнями львівського Братства, оскільки прототипом для видання у Львові в 1636 р. Євангелія стали три попередні вільнюські друки – 1575 р. та 1600 р. без сигнатур та з сигнатурами. Львівське видання 1636 р. повторило текст вільнюських та основні особливості їхнього оформлення, однак було надруковане з деякими відмінностями – мало вже оформлений титульний аркуш з гравюрою Вседержителя на звороті, молитву «К Вседержителю», коротку передмову до читача, в кінці покажчик євангельських читань та «Пристезеніє».

Не викликає жодних сумнівів, що великі цільносторінкові гравюри із зображеннями євангелістів у львівському Євангелії 1636 р. є копіями з вільнюських, вірогідно, вони виготовлялися П. Бериндою ще в першому десятилітті XVII ст. Крім цих фронтиспісних ілюстрацій у львівському Євангелії 1636 р. були використані численні невеликі сюжетні гравюри, вкомпоновані в текст, яких не було у вільнюських виданнях. Однак у загальних рисах – у стилістиці, використанні заставок та кінцівок, типології шрифтів, орнаментики, в'язі, цільносторінкових гравюр із зображеннями євангелістів – воно доволі близько повторило вільнюські видання 1575 та 1600 рр.

До тексту львівського Євангелія 1636 р. порівняно з вільнюськими 1575 та 1600 рр. внесено окремі незначні зміни, зокрема замінено архаїчну літеру «ж» (юс малий) переважно літерою «с». Таким чином, трансформація структури та зовнішнього оформлення Євангелія для потреб православних Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої відбувалася безперечно на зразках вільнюських та львівського видань. Однозначно відповісти на питання, чи використовували для друкування

вільнюського Євангелія 1644 р. тільки львівське видання 1636 р., чи також одне з вільнюських 1575 або 1600 р., ми не можемо. Це питання потребує спеціального дослідження шляхом порівняльного текстологічного аналізу зазначених пам'яток. Однак безперечним є вплив основного тексту львівського видання 1636 р. на вільнюське Євангеліє 1644 р.

До вивчення взаємовпливів структури та особливостей оформлення Євангелій останніх десятиліть XVI–XVII ст. ми залучили й інші самостійні видання цього тексту на східнослов'янських територіях. У Москві Євангеліє видавалося починаючи з так званих анонімних видань – «вузкошрифтного», «середньошрифтного» та «широкошрифтного». Оскільки ми не можемо однозначно стверджувати, що вони всі надруковані раніше від вільнюського 1575 р., не зовсім коректним виглядатиме дослідження ступеню впливу анонімних видань на вільнюське та навпаки. Однак можемо стверджувати, що наступні видання Євангелій у Вільнюсі, Львові, Москві та Києві суттєво ближчі до вільнюського Євангелія П. Мстиславця 1575 р., аніж до трьох анонімних Євангелій нібито московського друку. Пізніші московські видання починаючи з 1606 р. О. Радишевського також ближчі й за зовнішнім виглядом, структурою та оформленням до видання П. Мстиславця, аніж до трьох анонімних видань, при цьому вирізняються значно більшою архаїчністю та консервативністю, аніж вільнюське 1644 р. та львівські. У Києві Євангеліє самостійним виданням вперше було надруковане, як ми вже зазначали, тільки в 1697 р., воно хоча й містить окремі відмінності від попередніх видань, зокрема житійні вставки перед кожним з Євангелій, проте і в цьому виданні цілком видимими є впливи вільнюських друків, більшою мірою видання 1575 р., як і пізніших львівських та московських.

Загалом порівняльний аналіз литовських та українських видань Євангелій яскраво демонструє сталість книжної традиції, особливо коли йдеться про найбільш сакральні тексти, а ще й якісне та добротне виконання, як у П. Мстиславця. При цьому відбувається поступова зміна уподобань видавців та читачів та актуалізація окремих складових книги, що є віддзеркаленням певних тогочасних тенденцій у друкованій продукції. Порівняння структури, текстів, художнього оформлення Євангелій показало існування тісних взаємовпливів його вільнюських та львівських видань другої половини XVI – середини XVII ст.

Н. В. Заболотна,
кандидат філологічних наук
(Україна, м. Київ)

**НЕЛІТУРГІЙНІ КИРИЛИЧНІ ВИДАННЯ
СУПРАСЛЬСЬКОГО БЛАГОВІЩЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ,
ПРЕДСТАВЛЕНІ У ВІДДІЛІ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
(ДО 325-Ї РІЧНИЦІ ЗАСНУВАННЯ СУПРАСЛЬСЬКОЇ ДРУКАРНІ)**

Супрасльський Благовіщенський монастир – відома православна святиня на території сучасної Польщі, заснована 1498 р., у 1631–1839 рр. перебувала в унії. На початку 1690-х років при монастирі була створена друкарня. Цього року відзначається символічна 325-та річниця від заснування Супрасльської друкарні, це є нагодою актуалізувати інформацію про супрасльські видання, зокрема ті, що зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ.

Згідно з даними бібліографії, за період від свого заснування до кінця XVIII ст. друкарня випустила 99 видань кириличним шрифтом [1]; загалом за весь період діяльності від заснування до початку XIX ст. Супрасльська друкарня випустила понад 600 видань, з яких п'яту частину становили кириличні друки, а решту – латиношрифтні польсько- та (значно меншою мірою) латиномовні видання [2, с. 28].

У відділі стародруків представлено понад 20 супрасльських кириличних видань, репрезентованих близько 100 примірниками. Майже всі вони відображені в друкованих каталогах [3; 4].

Заснування й активність Супрасльської друкарні припадає на період унії. З 80-х років XVIII ст. друкарня також випускала книги на замовлення старообрядницьких громад. Користуючись цією обставиною, старообрядницькі друкарні, боячись переслідувань, інколи зазначали Супрасль як одне з фальшивих місць видання своїх книг. Отже, виявлення таких псевдосупрасльських видань є важливою сферою досліджень кириличних друків.

Переважає більшість кириличних видань у всьому світі присвячена духовній тематиці, і спадщина Супрасльської друкарні є ще одним свідченням цього. Найбільшою кількістю видань у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ представлена саме літургійна література. Це кілька видань Служебника (представлені багатьма примірниками), Служебник святительський, Требник (у кількох примірниках), Октоїх (у кількох примірниках), Гебдомадар – книга, що містить пасхальні тексти з Октоїха, Полустав, Мінея святкова й загальна, різноманітні видання окремих служб, що є греко-католицькими богослужбовими книгами. Також у відділі наявні два богослужбові видання для старообрядців – Мінея загальна й Часовник (за браком місця детальна інформація про згадані тут видання не наводиться).

Нелітургійна література умовно поділяється на духовну і світську.

Духовна нелітургійна література для греко-католиків представлена виданнями «Собрание припадков краткое и духовним особом потребное...» – для священників та «Общие и естественные поученія христіанскаго благочестія» – катехізис для навчання школярів, обидва – в кількох примірниках. Остання книжка надрукована паралельно церковнослов'янською та польською мовами.

Кількість жанрів, якими представлена у відділі духовна нелітургійна література для старообрядців, дещо ширша. Це апокрифічна – одне видання поширеного в старообрядницькому середовищі апокрифу «Страсти Христовы» – та житійно-повістева література; останній жанр представляє «История о отцах и страдальцах соловецких».

Завдяки повчанням – тлумаченням євангельських текстів Євангелія учительні можна розглядати як такі, що можуть бути включені як до богослужбової, так і до літератури для особистого читання. Відділ стародруків та рідкісних видань має два різні супрасльські видання Євангелія учительного (кожне – в одному примірнику), обидва випущені для старообрядців.

Світські кириличні книги друкарні Супрасльського Благовіщенського монастиря в фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ представлені двома виданнями. Це, передусім, один словник – церковнослов'янсько-польський «Лексикон сиріч Словесник славенскій», наявний у кількох примірниках, більшість з яких об'єднані у видавничі конволюти з «Собранием припадков...»; очевидно, таке поєднання переслідувало суто практичну мету. Друга світська навчальна книга Супрасльської друкарні – це старообрядницька Азбука. Ця невелика за обсягом книжечка, окрім звичайного змісту азбук, містить важливе джерело з історії вивчення слов'янських мов – сказання чорноризця Храбра «Про письмена», написане в кінці X – на початку XI ст. Автор цього твору оповідає історію створення слов'янської абетки св. Кирилом та обстоює право слов'ян на власну писемність, полемізуючи з прихильниками тримовної єресі. Включення «Сказання про письмена» до Азбуки стало важливим внеском друкарні Супрасльського Благовіщенського монастиря в поширення інформації про історію слов'янського письменства серед учнів з найширших верств.

Порівнюючи наведені дані, можна стверджувати, що, хоча старообрядницькі супрасльські стародруки з фондів відділу охоплюють ширше тематичне коло, беззаперечно першість за кількістю видань і примірників належить греко-католицьким виданням цієї друкарні. Ця ситуація відображає фактичне співвідношення видань Супрасльської друкарні.

Отже, видання друкарні Супрасльського Благовіщенського монастиря є важливою частиною культурної спадщини, створеної на етнічних землях за межами сучасної України. Супрасльські книги несли світло духовності з обителі, де були створені, вони були використовували як греко-католиками, так і православними.

Хоча примірники з фондів відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ часто демонструють не дуже високу якість оригіналів, художнє оздоблення супрасльських кирилических друків – мистецьке виконання заставок, кінцівок,

ініціалів, інших елементів художнього оформлення є безумовно вартим уваги. Так само важливим є виявлення і введення в науковий обіг маргінальних записів та провенієнцій на цих книжках. Детальне дослідження супрасльських кириличних стародруків триватиме й надалі.

Список використаних джерел та літератури

1. Книга Беларусі 1517–1917 : зводны каталог = Книга Белоруссии 1517–1917 : сводный каталог / Г. Я. Галенчанка и др. – Минск, 1986. – 612 с.
2. Супрасльський церковнославяно-польський словарь 1722 г. : [вспом. информ.-библиогр. материалы] / сост. Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская. – Минск, 1995. – 107 с.
3. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. : описание книг, хранящихся в Гос. публ. б-ке УССР / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь ; отв. ред. П. Н. Попов. – К. : Изд-во АН УССР, 1958. – 264 с.
4. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької ; заг. ред. Г. І. Ковальчук. – К., 2008. – 232 с.

О. А. Іванова,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

**СЛОВ'ЯНСЬКІ КИРИЛИЧНІ РУКОПИСИ XVII ст.
У ЗІБРАННІ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО:
ПИТАННЯ КОДИКОЛОГІЧНОГО ОПISУ**

Одним з пріоритетних напрямів діяльності ІР НБУВ є науковий опис слов'янських кириличних рукописів. Такі дослідження проводяться в ІР протягом двох десятиліть; їх результатом було видання кількох наукових каталогів, що містять описання кириличних рукописів ІР НБУВ XII–XVI ст. [1–4].

Нині в ІР здійснюється робота з кодикологічного опису слов'янських рукописів XVII ст., яка розпочалася з виявлення рукописних книг цього періоду, а також з розробки схеми кодикологічного опису.

Описи рукописів XVII ст., укладені наприкінці XIX – на початку XX ст. та опубліковані в дореволюційних каталогах, та реєстраційні описи рукописів, що надійшли до бібліотеки у 20–30-х роках XX ст., не відповідають вимогам сучасної науки, мають узагальнюючий характер. Масив цих книг кодикологічно не опрацьований: не уточнені дати і місце створення, не досліджені репертуар, скрипторії, історична доля рукописів тощо.

У першу чергу це стосується датування рукописів, яке, завдяки накопиченим та узагальненим даним філігранології та паперознавства, відображеним у численних друкованих альбомах водяних знаків, а тепер і в їхніх електронних версіях, отримало можливість його значного уточнення, іноді навіть у межах десятиліття.

Робота з виявлення рукописів XVII ст. розпочалася фактично ще в процесі описування рукописів попереднього періоду, коли значну частину книг, датованих XVI ст. у старих каталогах та інвентарях, було переатрибутовано XVII ст. Попередній перелік рукописів цього часу склав близько 600 од. зб.

За своїм складом рукописна книга XVII ст. репрезентує, передусім, традиційні богослужбові книги, а також богословські збірники, збірники житійної, проповідницької та полемічної літератури. Особливу групу в рукописній спадщині цього періоду складають історичні пам'ятки: кройніки, місцеві літописці, хронографи різних редакцій.

Кодикологічний опис рукописів XVII ст. має усталену структуру, розроблену в ІР НБУВ у процесі дослідження рукописних книг попередніх періодів [5–6], проте порівняно з ними деякі характеристики подаватимуться дещо скорочено.

Структура описової статті складається з таких рубрик: Заголовок, Мова, Кількість аркушів та стан збереження (загальна характеристика, поаркушева формула, стислі відомості про реставрацію), Матеріал письма (крім матеріалу письма вка-

зується формат і розмір у мм), Філіграні, Письмо (тип та кількість почерків, наведення меж між ними, чорнило, кіновар). У рубриці Оздоблення зазначається загальна характеристика прикрас, їхні елементи, кольорова гама; для заставок і мініатюр вказуються аркуші. В рубриці Зміст подається заголовок до тексту (до частин не подається), вказується ступінь повноти з визначенням міста, якщо рукопис без початку та кінця, наводиться загальна характеристика, текстологічна редакція. Для збірників змішаного змісту буде виконано постатейний розпис. У рубриці Оправа подаються стислі відомості про матеріал, датування, оздоблення. Наприкінці наводяться старі шифри, штампи та відомості про надходження книги до Бібліотеки.

У зв'язку з необхідністю забезпечення доступу віддалених користувачів до рукописних фондів, зокрема до наукових описань, передбачається продовження розміщення їх у БД «Кодекс : Рукописні книги» у системі ІРБІС64, яка поєднує облікові та науково-пошукові функції та на базі якої створено бібліотечно-інформаційні сервіси НБУВ [7]. Апробація ефективного пристосування вимог описової статті для рукописних книг до системи ІРБІС64 виконувалася на значному масиві кодикологічних описань рукописів XII–XVI ст., що дозволяє приєднати до неї кодикологічні описи рукописних книг XVII ст. за наведеною вище структурою.

Структура кодикологічного опису рукописів відображає всі етапи кодикологічного дослідження – від ідентифікації і датування рукопису до простеження його історичної долі та закладає основу для її подальшого використання як у друкованих, так і в електронних каталогах слов'янської рукописної книги XVII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. *Іванова О. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альб. / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко; редкол. : Л. А. Дубровина (голова) [та ін.] – К., 2010. – 791 с. : іл.

2. *Гнатенко Л.* Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Кодиколого-орфографічне дослідження : кат. : палеогр. альб. – К., 2012. – 180 с. : іл.

3. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : кат. / Людмила Анатоліївна Гнатенко. – К. : НБУВ, 2003. – 193 с. : 158 іл.

4. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : кат. Кодиколого-орфографічне дослідження : палеогр. альб. / Людмила Анатоліївна Гнатенко. – К. : НБУВ, 2007. – 265 с. : 59 іл.

5. *Іванова О. А.* База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 289–294.

6. *Дубровина Л. А., Іванова О. А.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» / Л. А. Дубровина, О. А. Іванова // Архівознавство, археографія, джерелознавство. – 2002. – Вип. 5. – С. 45–55.

7. *К. В. Лобузїна.* Формування електронних інформаційних ресурсів рукописної та архівної спадщини // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2012. – Вип. 16. – С. 425–438.

С. О. Булатова,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

**РУКОПИС ПРАЦІ СТАНІСЛАВА ДОМІНІКА КЛЕЧЕВСЬКОГО
«LECHUS HISTORIAE POLONAE RESTITUTUS» (1773 р.)
У КОНТЕКСТІ СЛАВІСТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ
ЮЗЕФА ОЛЕКСАНДРА ЯБЛОНОВСЬКОГО**

Одним з пріоритетних напрямів багатогранної наукової діяльності відомого діяча Польського Просвітництва, мецената, бібліофіла, Новогрудського воєводи Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) були студії зі слов'янської історії. Надзвичайний інтерес князя Ю. О. Яблоновського викликала популярна історична гіпотеза про пришествя у праслов'янський період Леха та його брата Чеха до Польських земель та заснування Польщі в околицях Гнезна. Князь, крім власної розвідки – «*Lechi et Czechii adversus scriptorem recentissimum Vindiciae*» (Лейпциг, 1771), полемічної до «*Dissertatio de Lecho*», праці німецького історика Августа Людвіга Шльоцера, намагався підтримувати роботу над цією проблемою інших учених, не шкодуючи зусиль і коштів для її вирішення.

Славістичні студії номінувалися як провідний аспект у діяльності заснованого Ю. О. Яблоновським у Лейпцизі в 1771 р. наукового товариства *Societas Jablonoviana*. Саме до лейпцизького періоду досліджень князя з проблем славістики початку 70-х років XVIII ст. відносяться розробки, до яких він залучив членів Товариства *Societas Jablonoviana*: Карла Андреаса Беля, Теофіля Сігера, Венцеслава Прокопія Духовського та інших. Вивченням цієї проблеми також захопився польський реформат Станіслав Домінік Клечевський (1714–1776), провінціал Руської провінції реформатів, історик, мовознавець, філософ, перекладач. Ученими доби Просвітництва концепція етногенезу давніх слов'ян пов'язувалася з поняттям сарматизму в польській історії. Вперше С. Клечевський як прибічник сарматизму торкнувся цього аспекту в трактаті «*Sarmatia europea mox post diluvium universale inhabitata*» (Львів, 1769). Незабаром, за ініціативою Ю. О. Яблоновського, С. Клечевський висвітлив історичний міф про Леха в праці «*Lechus historiae Polonae restitutus*» (Оломоуц, 1774).

Історичні праці С. Клечевського, незважаючи на енциклопедичну обізнаність автора, не становили високої наукової цінності через брак критичного аналізу історичних міфів про походження слов'ян. Проте нині варто розглядати розвідки С. Клечевського в контексті історії розвитку наукової думки доби Просвітництва в Речі Посполитій. Адже сучасна оцінка славістичних досліджень С. Клечевського, зокрема «*Lechus historiae Polonae restitutus*», спирається власне на специфіку його інтерпретації етногенетичних міфів про Леха, Чеха та Руса.

Оригінал рукопису «*Lechus historiae Polonae restitutus*», що походить із зібран-

ня Яблоновських, нині зберігається в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Coll. Jabl. 746) (ф. XIV, № 7167). Рукописна книга латинською мовою, форматом у 4°, в шкіряній вишневій оправі з витисненою золотою рамкою.

«*Lechus historiae Polonae restitutus*» ґрунтувалася на підтриманій Ю. О. Яблоновським концепції історичної достовірності Леха та заснування ним Польщі в праслов'янську епоху. С. Ключевський, апелюючи до праць давніх істориків, здійснив спробу трактування легендарної особи Леха й довів його автентичність. Утім, у своєму дослідженні С. Ключевський розкритикував систему поглядів Годфріда Ленгніха (1689–1774), гданського історика та правника, який у власних розвідках виступав як противник історичності легенди про Леха. Отож С. Ключевський у результаті аналізу першоджерел дійшов логічного висновку, що поляки за походженням не могли бути пов'язаними з давнім народом лазами, які населяли Колхідське царство.

Дослідження «*Lechus historiae Polonae restitutus*» присвячене князеві Ю. О. Яблоновському. Присвята була написана С. Ключевським 20 лютого 1773 р. в Кременці, в конвенті реформатів Св. Петра з Алькантари, як зафіксовано в тексті. Рукопис має 79 аркушів або 144 сторінки авторської пагінації, з передмовою та покажчиком, та VIII попередніх аркушів на початку, з присвятою та змістом. Також у рукописі розміщено розкладну генеалогічну таблицю – родовід Леха (арк. 18). Праця складається з передмови (в трьох частинах) та трьох частин (Pars I–III), кожна з яких розподіляється на кілька розділів (sectio): ч. I – (розд. I–XII), ч. II – (розд. I–V), ч. III (розд. I–V). Наприкінці рукопису є покажчик до дослідження.

Праця написана брунатним чорнилом, акуратним почерком, що імітує друкований шрифт тогочасних видань. Проте, співставляючи рукопис з оломоуцьким виданням 1774 р., вдалося визначити певні розбіжності. Аналіз обох текстів дав змогу не лише їх зафіксувати, але й простежити генезу тексту дослідження та зміни в ньому.

Обидва тексти «*Lechus historiae Polonae restitutus*» незначною мірою відрізняються за складом, змістом, синтаксисом, лексикою, орфографією тощо. Цілком логічно, що в рукописі відсутні аркуші з дозволом та підтвердженням цензорів на друкування праці, вміщені в оломоуцькому виданні 1774 р. Крім того, в рукописній присвяті Ю. О. Яблоновському не включене власне звернення до князя, наявне в друці. В свою чергу, для тексту оломоуцького видання характерними є морфемо-орфографічні особливості, відсутні в рукопису: в неповноголосних формах властиві чеській мові «*Novogradensium*» замість «*Novogrodensium*» (як у рукопису), заміна в тексті польської літери «*ł*» у прізвищі Яблоновського на латинську «*l*», форма «*Wolhunia*» замість «*Volhunia*» тощо.

Відрізняється також склад передмови: в рукопису вона має чотири розділи замість трьох в оломоуцькому виданні 1774 р. Не включений до видання розділ, присвячений працям з трактування гіпотези про Леха Ю. О. Яблоновського. Далі в I частині рукопису наявні згадки про Ю. О. Яблоновського, що також не ввійшло до тексту друку. Так, у I част. I розд. йдеться про вживання ляхами (поляками) і ру-

сами похідних топонімичних назв, зокрема назви «Ляхівці» – маєтності Ю. О. Яблоновського на Волині. Відповідно, до покажчика наприкінці видання ця назва також не ввійшла.

Втім, окремі доповнення та правки в рукопису автор згодом включив до тексту друку, зокрема правку з посиланням на працю Страбона (с. 118) або вклеєну в рукопис примітку з астеріском, внесenu у видання праці (с. 135). Щоправда, деякі незначні частини тексту чеського видання відсутні в рукопису, що свідчить про наступний копійчий процес редагування первісного тексту рукопису та підготовку його до друку.

Співставлення обох текстів свідчить про наявність певних розбіжностей у змісті, синтаксисі, орфографії тощо, а також ілюструє характер змін та процес удосконалення тексту.

Цілком логічно, що рукопис дослідження, написаного за темою, запропонованою Ю. О. Яблоновським та присвяченого йому, був подарований князеві і згодом зберігався в його власній бібліотеці.

Отже, рукописний оригінал С. Клечевського – первісний варіант праці, цілеспрямовано призначений у дар меценату Ю. О. Яблоновському. Також можемо констатувати, що збережений рукопис «*Lechus historiae Polonae restitutus*» є якщо не прямим протографом тексту дослідження, опублікованого в Оломоуці в 1774 р., то одним з найвірогідніших варіантів цього протографічного джерела.

О. А. Іваненко,
кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ЧЕСЬКІ ШКОЛИ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

Українсько-чеські культурно-освітні зв'язки отримали потужний імпульс завдяки поживленню імміграції чехів на Волинь, що спостерігалось впродовж 60–70-х років XIX ст. Засновуючи в своїх колоніях початкові навчальні заклади, чехи привнесли на українські землі виплекані в Богемії духовні цінності й педагогічну культуру.

Станом на 1879 р. у Дубенському повіті Волинської губернії нараховувалося 10 чеських шкіл; у Луцькому повіті – 4 школи; у Володимирському, Рівненському й Острозькому повітах – відповідно по 2 школи [1]. 1886 року в Рівненському повіті Волинської губернії діяли 3 чеські школи, у Дубенському повіті – 10, в Острозькому повіті – 3. 1888 року чеські школи було відкрито в селищах Луцького повіту Волинської губернії – Теремно, Борятині, Княгининці, Милушах, Копчі, Ниві, Мстишині [2]. Загалом, за даними інспекції народних училищ Південно-Західного краю, на 1888 р. найбільша кількість «іновірських шкіл» знаходилася в Дубенському, Володимирі-Волинському, Рівненському, Новограді-Волинському, Житомирському й Луцькому повітах Волинської губернії [3].

Зазвичай викладачі чеських шкіл мали належний рівень педагогічної освіти. Зокрема, в грудні 1887 р. на прохання жителів чеського поселення с. Квасилова Волинської губернії професор римської словесності Санкт-Петербурзького університету Осип Шебор звернувся до попечителя київського навчального округу з клопотанням залишити на посаді вчителя місцевої школи Франца Шебора, учні якого завжди вирізнялися зразковою поведінкою і високим рівнем знань, а ті з них, які вступили до столичних вищих навчальних закладів, пишалися, що власними успіхами вони завдячували першому вчителю, який «своїм бездоганним життям слугував їм повчальним прикладом» [4].

Під час літніх канікул 1888 р. при Острозькій учительській семінарії було відкрито педагогічні курси для вчителів чеських навчальних закладів з метою їхньої підготовки до викладацької діяльності «в дусі й характері російської школи» [5]. Втім, практика організації літніх педагогічних курсів не набула подальшого розвитку, оскільки 1889 р. Міністерством народної освіти було прийнято рішення про заміну чеських учителів, які здобули освіту за кордоном, випускниками учительських семінарій. Водночас інспекторам народних училищ Волинської губернії надходили вказівки щодо ліквідації чеських класів при закладах початкової освіти та запровадження викладання чеської мови як необов'язкового предмету лише в крайніх випадках [6].

Оскільки чеська школа розглядалася російською владою як «держава в державі», що становила загрозу утвердженню офіційної імперської ідеології, на інспекторів народних училищ Південно-Західного краю Російської імперії покладалося завдання «наполегливо вимагати» від жителів чеських поселень передачі створених ними навчальних закладів під юрисдикцію Міністерства народної освіти, а також дотримання ними положення про народні училища (1869), згідно з яким викладання в школах мало здійснюватися виключно російською мовою, православними вчителями, за програмами, затвердженими міністерством [7].

У звіті щодо огляду чеських шкіл Волинської губернії від 1887 р. інспектор народних училищ Д. Синицький висловив сумніви щодо щирості чехів, які погоджувалися з перетворенням чеських шкіл на російські, підпорядковані Міністерству народної освіти, наголошуючи, що «надія на таку легку перемогу над мислячим чехом була би великою сумнівністю» [8]. Водночас він наполегливо обстоював необхідність якнайшвидшого вирішення цього питання та вбачав небезпеку у впливі польського духівництва на католицькі чеські товариства Дубенського, Острозького та Луцького повітів. Недоречним Синицький уважав прагнення волинських чехів (понад 30 тис. осіб) «відособлюватися в окрему національність і створювати собі особливу чеську літературу», навчати своїх дітей за російсько-чеськими підручниками в той час, коли малороси, поляки та євреї використовували виключно російськомовну навчальну літературу.

Згідно з указом Правительствующого Сенату (1887), усі іновірські школи Південно-Західного краю в обов'язковому порядку мали бути підпорядковані Міністерству народної освіти. Водночас від департаменту в справах початкових училищ Міністерства народної освіти до попечителя Київського навчального округу надходили вказівки щодо необхідності поглиблення вивчення російської мови та основ православ'я в іновірських школах, а також відбору викладацьких кадрів не за критерієм освіченості, а відповідно до їхньої «благонадійності», російського підданства й переважно російського походження [9]. Ініційовані царським урядом нововведення викликали невдоволення чехів, які вбачали в них загрозу для вільного викладання чеської мови.

Загалом поживлення чеської колонізації Волині впродовж 60–70-х років XIX ст., що відбувалося на тлі лібералізації суспільно-політичного життя й економічних перетворень доби Великих реформ у Російській імперії, сприяло вкоріненню на українському ґрунті духовних надбань і, передусім, багатих педагогічних традицій Чехії. Своїм глибоким патріотизмом, дбайливим ставленням до власної культури, історичних традицій і готовністю їх захищати чехи стали прикладом для наслідування і джерелом натхнення для інших слов'янських народів у межах Російської держави, передусім українців, сприяючи пробудженню їхньої національної самосвідомості, осягненню ними необхідності виборювати власну національно-культурну свободу.

Список використаних джерел та літератури

1. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 225, спр. 49, арк. 222–222 зв.
2. Там само, оп. 296, спр. 54, арк. 1–2.
3. Там само, спр. 111, арк. 10.
4. Там само, ф. 707, оп. 207, спр. 154б, арк. 328–328 зв.
5. Там само, оп. 296, спр. 76, арк. 28.
6. Там само, арк. 75.
7. Там само, спр. 55, арк. 6.
8. Там само, оп. 207, спр. 154б, арк. 162.
9. Там само, арк. 289 зв. – 290.

Т. І. Росул,

кандидат мистецтвознавства, доцент
(Україна, м. Ужгород)

РОЛЬ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КІНО В НАЛАГОДЖЕННІ ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Актуальною тенденцією розвитку сучасного суспільства є зростання ролі візуальної, зокрема екранної, культури. Кінокадр – це носій особливої (у порівнянні з нарративними джерелами) інформативності, проте він може слугувати інструментом дослідження візуальної історії. Специфічна мова кіно, зрозуміла мільйонам людей (навіть неписьменним), суттєво розширює сферу впливу екрану, зближує величезні маси народів, сприяє формуванню картини світу, національної пам'яті тощо. Тому кінематограф є одним з ключових сегментів державної культурної політики.

Предметом нашого зацікавлення став образ Закарпаття (Підкарпатської Русі), відображений засобами чеської кінематографії періоду першої Чехословацької республіки. Головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття були втримання та поступова інтеграція краю до суспільно-політичної й соціально-економічної систем республіки. Реалізація даної мети здійснювалася в різноманітних формах: адміністративних та земельних реформах, упорядкуванні системи освіти, мовній політиці, наданні національно-культурних прав етнічним групам і т. ін. Найважливішу роль у суспільно-політичному та національно-культурному житті відігравала преса, проте все більшої ваги стало набувати кіно.

Перші спроби створення кіно на чеських землях були реалізовані Я. Кршиженецьким у другій половині 90-х років XIX ст. у формі репортажів та ігрових комічних сенок. Згодом з'явився ряд приватних кінокомпаній («Kinofa», «Pusion», «ASUM», «Lucernafilm»), продукція яких представляла ширшу жанрову палітру: мелодрами, екранізації класичної літератури, документалістику. Епохальне значення для розвитку чехословацького кінематографу мало відкриття 1921 р. в Празі кіностудії «Barrandov», оснащеної найсучаснішим обладнанням. Тут формуються режисери, які будуть розвивати звуковий чеський кінематограф – К. Ламач, Г. Махатий, М. Фрич, виховуються кращі тогочасні чеські кінозірки В. Буріан, Я. Веріх, Ї. Восковец, А. Мандлова та ін.

У 1935 р. в Чехословаччині було утворено Фільмову консультативну раду (Filmový poradní sbor далі – FPS), яка опікувалася питаннями розвитку, фінансової допомоги і специфіки національної кінематографії, визначенням планів та векторів її розвитку. При цій раді функціонувала спеціалізована комісія культурно-пропагандистської роботи [1, с. 5], яка в рамках першого тематичного плану постановила систематично документувати буття Чехословаччини засобами кіно.

Так, згідно з даною програмою було знято «Безцільну прогулянку» А. Хакеншмідта, «Земля співає» К. Пліцки, «Живемо в Празі» О. Ваври, «Чудотворне око», «Кам'яна слава» Й. Ліговця та інші фільми.

Плани FPS передбачали також створення пропагандистських і рекламних матеріалів, які б сприяли формуванню в населення Чехословаччини нового образу держави. Існувала потреба в поширенні інформації про новостворену автономну частину республіки – Підкарпатську Русь. На даному етапі чехословацька кінопродукція виконувала, насамперед, просвітницьку функцію, але вона служила також засобом ідейно-естетичного впливу та сприяла розвитку туристичної індустрії держави.

Основну частину кіноматеріалів ЧСР представляло документальне кіно, що репрезентувало такі жанри, як хроніка, художня документалістика та публіцистика.

У період з 1918 по 1938 р. чеськими кінематографістами було випущено таку документальну продукцію: «Фотографії з Підкарпатської Русі» (студія «Pronax», 1924 р.), «Відкриття аеропорту і початок авіаперевезень в Ужгороді 05.05.1929» (Празька студія «Anton Film»), «Перший крайовий з'їзд освітніх працівників Підкарпатської Русі в Ужгороді» (Масариковий інститут працівників освіти, 1929 р.), «Весна на Підкарпатській Русі» («Elekta-journal», 1929 р.), «Підкарпатська Русь» (Державний інститут фільмів і діапозитивів, 1930 р.), «Усьому землеробському народу» («Elekta-journal», 1931 р.), «На Підкарпатській Русі» (студія «Rečený», 1932 р.) [2].

Діяльність кінотовиробників була ідеологічно вмотивована. Одним з пріоритетних напрямів роботи стало документування проектів розвитку інфраструктури краю, що допомагало зміцнити імідж влади, яка успішно реалізовувала план відновлення економіки республіки в період кризи 30-х років ХХ ст. Крім того стимулювалося створення пейзажних відеожурналів, що мали б привабити потенційних туристів (не тільки власних, але й з-за кордону) і забезпечити додаткові інвестиції. Для реалізації даних проектів використовувалися фінансові стимули: державні субсидії на виробництво документальних фільмів розподілялися за «тарифними зонами»: зйомки у віддалених районах оплачувалися за вищими розцінками, отже, режисерам було вигідніше працювати на периферії.

Серед названих фільмів, знятих на Закарпатті, переважає пейзажний відеожурнал, який представляє глядачам найбільш привабливі місця «дикой» природи, ідилічні пейзажі, елементи традиційного вбрання і ремесел, особливості місцевої архітектури та «портрети» пересічних краян, рідше – видатних особистостей краю. Наприклад, фільм «Фотографії з Підкарпатської Русі» (1924 р.) представляє панораму найзахідніших районів Закарпаття – Ужгородського, Перечинського і Великоберезнянського. Відео містить види околиць м. Ужгорода, смт В. Березного, сіл Дубриничі, Сіль, Волосянка, дерев'яні церкви сіл Кострино та Ужок, монастир у М. Березному, водяний млин, міст на Ужоцькому перевалі, залізницю, солерудник, р. Уж, наслідки Першої світової війни (військові цвинтарі,

залишки руїн), кордон з Угорщиною, великодні обряди у с. Невицькому, традиційний одяг дітей, молоді і старшого покоління. Даний фільм німий, кадри містять титри чеською мовою, загальна тривалість – 12 хв.

Виробники документальної відеопродукції прагнули ефективно використувати свій капітал, тому часто запозичували кадри, відзняті одним оператором, і, доповнивши новими епізодами, формували з них нову продукцію. Крім того, інформативна частина фільму, доповнена відомостями про площу території Закарпаття, збагачувалася статистикою щодо кількості населення і національного складу тощо, розширювалися географічні рамки зйомок. Приваблювало глядачів і звукове оформлення стрічок на основі оркестрових обробок місцевих народних мелодій. Прикладами такої кінотворчості стали фільми «Підкарпатська Русь» (1930 р.) і «На Підкарпатській Русі» (1932 р.).

Отже, документальна кінопродукція ЧСР міжвоєнного періоду слугувала закріпленню в уявленні глядачів образу закарпатців, сформованого в періодиці та художній літературі: бідні, працелюбні, набожні, віками пригноблені, економічно відсталі, толерантні до будь-яких етносів, такі, що глибоко шанують національні традиції. Проте цей образ став частиною культурної спадщини республіки і сприяв інтенсифікації чесько-українських культурних зв'язків.

Список використаних джерел та літератури

1. *Česálková Lucie. Zeměměřič s kinoaparátém. Role vizuálních médií v utváření povědomí o zeměpisných poměrech v Československu 30. let 20. století / L. Česálková // ILUMINACE: Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu. – R. 23. Č. 4 (80). – Praha, 2010. – S. 5–20.*
2. Národní filmový archiv [Електронний ресурс] – Режим доступу: : <http://www.nfa.cz>.

І. Я. Дзира,

кандидат філологічних наук,
доктор історичних наук, професор
(Україна, м. Київ)

**ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЮ СПАДЩИНОЮ
В УКРАЇНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ СЕРЕДИНИ XVIII ст.
(НА МАТЕРІАЛІ РЕЄСТРУ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 р.)**

Для повного уявлення про еволюцію антропонімної системи на завершальному етапі розвитку староукраїнської мови необхідний детальний аналіз праслов'янської антропонімної спадщини. Він дасть змогу з'ясувати обставини занепаду звичаю вживання слов'янських автохтонних особових власних імен, особливості процесу перетворення їх на прізвищеві назви, а також уточнити критерії розмежування прізвищевих назв, утворених від нехрещених власних імен і отриманих з різних мотивів.

Мета дослідження полягає у вивченні слов'янських особових власних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в офіційному джерелі середини XVIII ст. Автор поставив завдання з'ясувати етимологічний склад, сортимент, частоту вживання та історичну долю праслов'янського антропонімного фонду в українській мові XVIII ст. Предметом дослідження є слов'янські автохтонні особові власні імена та похідні від них прізвищеві назви.

Джерелом фактичного матеріалу послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового (далі РВЗН. – І. Д.), а також додані до нього списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок [1]. Крім політичних мотивів, поява цієї групи взаємопов'язаних між собою документів була викликана потребою виконати повноцінну калькуляцію призначеного Війську Запорозькому грошового й матеріального забезпечення та скасувати митний податок за товари, що ввозилися в Запоріжжя й вивозилися звідти. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими паланками відомостями й описами близько 15000 найменувань запорожців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений багатством антропонімного матеріалу, точністю фіксації та широтою охопленої території.

Усвідомлюючи, що виявлена нами в матеріалах РВЗН кількість не відповідає реальній кількості слов'янських автохтонних імен та утворених від них прізвищевих назв, котрі забезпечували номінативні потреби українського етносу XVIII ст., все ж таки спробуємо зробити деякі висновки.

Найперше впадає в око той факт, що з усієї маси слов'янських автохтонних імен в українській мові XVIII ст. продовжували функціонувати лише ті, які були узаконені церквою й потрапили до святців. Адже на сторінках РВЗН трапляються лише двоє давніх слов'янських особових імен – Борис (5 носіїв) і Володимир (2 носії)

(останнє виступає в різних графічних і фонетичних формах: Володимер і Володимерь). Усі ж інші слов'янські автохтонні імена на той час уже були забуті й не вживалися в ролі особових власних імен. Тому наявні в пам'ятці антропоніми Радко (18 носіїв) та Ярошъ (Яришъ, Ярѣшъ) (13 носіїв) треба розглядати не як свідчення існування залишків праслов'янської антропонімної спадщини (Радко < Радивой, Радиславъ, Радимиръ; Ярошъ < Ярополкъ, Ярославъ та ін.), а як наслідок зміни морфологічної структури хрещених імен Родионъ та Иеремия або Єрофей. Проте, якщо йдеться про словотвірні моделі, то зв'язок згаданих суфіксальних хрещених імен з цією спадщиною очевидний.

Значно більше широкоживаних у минулому слов'янських автохтонних імен збереглося у XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв. На сторінках РВЗН трапляються лише чотири прізвищеві назви, утворені від слов'янських особових імен-композит. Причому антрополексема Богонось має сумнівну етимологію, а в основах антрополексем Станиславъ і Касимѣрь лежать імена, занесені до католицьких святців. Найбільшу групу становлять прізвищеві назви, які беруть початок від слов'янських автохтонних імен відкомпозитного походження. У РВЗН нами зафіксовано 24 найменування цієї групи. Щоправда, серед них є десять таких (Бойко (Боико) (91 носій), Бойкѣв (1 носій), Бойченко (6 носіїв), Бѣланъ (3 носії), Бѣлашъ (1 носій), Гудымъ (1 носій), Рогъ (1 носій), Ступа (2 носії), Ступакъ (13 носіїв) і Ступка (1 носій), основи яких можна витлумачити як назви відапелятивного походження, а одна (Мирко (3 носії) могла виникнути від народної форми церковно-християнського імені Мирон. Враховуючи обставини виникнення й функціонування прізвищевих назв у Новій Січі, а також спираючись на свідчення очевидців щодо мотивів їх вибору й надання, можемо стверджувати про відсутність безпосереднього генетичного зв'язку між запорозькими прізвищами, сформованими з лексики «*nomina impersonalia*», та праслов'янськими іменами чи іменами-прізвищами. Про первісну залежність можна говорити лише стосовно тих прізвищевих назв розряду «*nomina personalia*», в основі яких відображено ставлення батьків до появи дитини (Жаданъ (6 носіїв), Жадко (2 носії), Нечай (2 носії), Нечаянный (1 носій) і патронім Нечаєнко (1 носій), прагнення зберегти їй життя (Найда (19 носіїв), Найдонъ (91 носій), Ненашъ (1 носій), Нетреба (2 носії) та патронім Нетребенко (4 носії) й, можливо, черговість народження (Первакъ (2 носії), Третьякъ (20 носіїв), патроніми Третьяковъ (1 носій) і Третьяченко (2 носії), Четверня (Четвѣрня) (4 носії), Шостакъ (4 носії) і патронім Шостаков (4 носії).

Таким чином, опинившись на межі повного зникнення, праслов'янські особові власні імена продовжили своє існування у вигляді прізвищевих назв як невід'ємна складова української антропонімної системи XVIII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі : корпус документів. 1734–1775 / ред. кол.: П. С. Сохань [та ін.] – К. : Держ. ком. арх. України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М.С. Грушевського, 2008. – Т.5 : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Л.З. Гісцова (ст. упоряд. тому), І.Л. Бутич (наук. ред.). – 528 с.

О. І. Дзира
(Україна, м. Київ)

**ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ XIV – I ПОЛОВИНИ XVII ст.,
УТВОРЕНІ ВІД ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ НОСІЇВ,
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО**

Прізвища належать до сфери вивчення спеціальної історичної дисципліни антропоніміки. Джерелами для їхнього дослідження послуговували як сучасні прізвища українців, так і прізвища, зафіксовані в актових книгах, описах замків та маєтностей, грамотах XIV – I половини XVII ст. тощо. Значна частина прізвищевих назв пов'язана з соціальною приналежністю або з постійним заняттям свого першого носія. Найменування, утворені від назв професій, передавалися нащадкам і ставали спадковими, оскільки й самі професії часто переходили з покоління в покоління. В другій половині XIV ст. почалось відокремлення ремесла від сільського господарства. Збільшується кількість різних ремісничих спеціальностей – шевців, кравців, шаповалів, бондарів, слюсарів, гончарів, кушнірів. У селах, наприклад, Івана знали як гребінника, Левка – як мельника тощо. В процесі спілкування ці назви поступово втрачали категорію означення, функціонально-стилістичні ознаки їх стиралися, слово наближалося до значення особової назви [1, с. 128]. Такий рід прізвищ відображає картину українського суспільства тих часів. Їх можна класифікувати за такими аспектами:

1) промисловість (Пивовар [2, арк. 5], Ткач (Описи королівщини в руських землях XVI в. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 83), Мельник (Описи королівщини в руських землях XVI в. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 45), Винник, Шаповал, Цегельник);

2) ремесло (Бондар (АрхЮЗР, 1/1. – С. 38), Гончар, Коваль (Описание Черкасского замка 1552 г. – АрхЮЗР, 7/1. – С. 88), Kuzniec (Описи королівщини в руських землях XVI в. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 55, 56), Колісник, Кравець [2, арк. 27], Кушнір [2, арк. 2], Котляр, Лимар, Муляр, Пекар, Тесля [2, арк. 10], Швець [2, арк. 4]);

3) торгівля (Купець, Крамар, Шинкар, Мінняло, Прасоль, Чумак);

4) сільське господарство (Кметь, Газда, Гречкосій, Хлібороб, Орач, Косар, Конох, Чередник, Телятник, Чабан, Вівчар, Бортник, Пасічник, Воскодавенко, Різник [2, арк. 30]);

5) мисливство і рибальство (Стрілець, Пташник, Бобровник, Лисобій, Рибак, Рибалка, Лучник [2, арк. 3]);

6) різні заробітки (Возніца [2, арк. 11], Водовіз, Дереворіз, Грабар, Копач, Флисяк, Кірколуп);

7) наука і мистецтво (Книжник, Маляр, Співак, Музики, Скрипиць, Дудар);

8) церковне життя (Владика, Дякон, Дяк, Паламар, Пономаренко, Титар, Ксьондз, Мних, Гумен [3, с. 37–39]).

Утворення значної групи прізвищевих назв пов'язане зі сферою сільського господарства. Про це свідчать прізвища, які походять від назв коней та волів, володіння якими було настільки важливою обставиною селянського побуту, що характерні для тварин найменування за мастю чи іншими ознаками односельці могли перенести на їхнього господаря. Так виникли прізвища Сивокінь, Білокінь, Чорновіл, Рябовіл, Рябокінь, Громак (баский кінь), Чалий, Багрій (сіробурий віл), Смаглій (віл майже чорної масті), Мазій (віл попелястого кольору), Чубрій (віл зі жмутиком вовни між рогами), Гулий (безрогий віл), Гнідий та ін. На кількість коней в селянському господарстві вказували такі прізвища, як Однокінний і Парокінний [4, с. 36].

Багато прізвищевих назв походили від таких видів професій і діяльності, що зараз вже не існують: Бердник (майстер, що робить берда для ткацького верстата), Проскурник, Скоморох, Буртал (з польської ворожбит) [5, с. 28]. Драч – це людина, яка працювала в млині на спеціальній машині, що називалася драчка (для обробки проса, пшона). Також драчами звали тих, хто пиляв дошки. Римар (Лимар) – це був майстер, який виготовляв ремінну кінську упряж, зброю, сідла. Чамарник – майстер, який шив верхній чоловічий одяг (чемари, чамари). Сніцар (Шніцар) – це різьбяр по дереву. Кушнір вичиняв шкіри і шив кожухи. Золотар, Золотаренко – це ювеліри. Прізвища Мірошник, Мірошниченко походять від слова «мірка» (міркою брали плату за зерно). У майстрів були учні, які іменувалися Шевчик, Мулярчик, Кравчик, Ковальчук (це міг бути і син майстра). Прізвище Міняйло утворене від назви мандрівного торговця. Прізвища Прасоль, Прасула походять від слова «прасол», яке означало торговця рибою, сіллю [6, с. 222–223]. Деякі прізвища вказували на матеріальне становище їхнього носія: Безкоровайний, Бідяк, Богач, Босак, Годованець, Голота, Господарисько, Лахмай (обідранець). В основі певних найменувань лежали означення спорідненості та сімейних відносин: Бабонька, Батько, Братусь, Дядько, Копилець (незаконно народжена дитина), Приймак, Сватко, Сваха тощо [7, с. 43–44].

Від прізвища Швець є похідними Шевченко, Шевчук, Шевців, Шевчишин; від прізвища Гончар – Гончаренко, Гончарук; Кравець – Кравченко, Кравчук, Кравців; Мельник – Мельниченко, Мельничук; Ткач – Ткаченко, Ткачук; Колесник, Колісник – Колесниченко, Колісниченко; Скляр, Шкляр – Скляренко, Склярук, Шклярук; Різник – Різниченко, Різничук; Римар – Римаренко, Римарчук, Римарович і т. д. Деякі прізвища походили від жартівливих прізвиськ людей певних професій, ремесел. Просторічними прізвиськами теслярів були первісно прізвища Дубогризенко, Короцюпенко; мельників – Мукосієнко, Крупидеренко, Жорноклевенко; шевців – Тягнишкіра, Тягнишкура; різників – Козоріз, Козолуз; склярів – Шкlobій; кушнірів – Кошкодав [4, с. 29], іконописців – Богомаз (Словарь української мови / упоряд. Б. Д. Грінченко. – К., 1907. – Т. 1. – С. 79), а Коновал – це той, хто, не маючи ветеринарної освіти, лікує коней, домашню худобу [8, с. 212].

Отже, прізвища відображають різні роди занять та професій, які побутували на теренах України в XIV – I половині XVII ст. Вони виступають національним знаком у мові і соціальним – у мовленні. Найменування вказувало на суспільне стано-

вище носія, вид його діяльності. Це його соціальна функція. Прізвищеві назви надають відомості про різні промисли і ремесла в Україні того часу, багатьох з яких вже не існує. Особові іменування, до складу яких входили апелювати на означення професії, роду занять, є цінним матеріалом для істориків-економістів, джерелознавців, лінгвістів. Вони є цікавими і для широкого загалу.

Список використаних джерел та літератури

1. *Сухомлин І. Д.* Українські чоловічі прізвища старої Полтащини з суфіксом -енко (На матеріалі Полтавських актових книг XVII століття) / І. Д. Сухомлин // Питання топоніміки та ономастики : матеріали І Респуб. наради з питань топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 119–131.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 44 «Вінницький городський суд», оп. 1, спр. 1, ч. 1.
3. *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Радянська школа, 1968. – 253 с.
4. *Масенко Л. Т.* Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 46 с.
5. *Керста Р. Й.* Українська антропонімія XVI ст. : чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
6. *Коваль А. П.* Життя і пригоди імен / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1988. – 238 с.
7. *Рульова Н.* Прізвища як один з антропонімних класів / Н. Рульова. – Чернівці : Рута, 2004. – 90 с.
8. *Скорук І. Д.* Прізвища-композиції в антропоніміці м. Луцька / І. Д. Скорук // Актуальні питання антропоніміки : зб. матеріалів наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. – К. : НАНУ, 2005. – С. 207–217.

М. А. Філіпович,
кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

**НАЗВА СОБОРУ СВЯТОЇ СОФІЇ
В ПОЛОЦЬКІЙ АКТОВІЙ МОВІ
(ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ПОЛОЦЬКИХ АКТИВ XIV–XVI ст.)**

Однією з характерних особливостей полоцької актової мови є найменування головного патронального собору Полоцька – Святої Софії – «Святим Софеем» (ім'ям власним чоловічого роду).

У ранніх полоцьких грамотах найменування храму Святої Софії має традиційну форму. Так, у тексті найдавнішої полоцької пергаменної грамоти єпископа Якова (1309 р.) зазначено: «Былъ есмь не дома, во отца своего митрополита, а нынѣ есмь на своемъ мѣстѣ, оу Свѣтоѣ Соѣѣ» [1, с. 37]. У такій формі назва головного собору міста зафіксована також і на полоцькій міській печатці (до початку XV ст. включно). До грамоти полочан лівонському магістру від 7 листопада 1404 р. привішено печатку з написом: «Печать Полоцькаа и Стоѣ Софьи» [1, с. 37; 2, с. 17; 3, с. 141].

Вперше найменування головного покровителя міста, св. Софії, в чоловічому роді зафіксовано в тексті проекту торговельного договору Полоцька та Риги від 21 червня 1405 р., складеного полочанами: «А се мы полочан(е), вси добрии люд(и) и мал(и)и, надѣючес(я) на Б(о)га, Св(я)т(о)го Софеа м(и)л(о)сть и княз(я) великог(о) Витовта здоровье, хотим с тобою, княж местерю, любов держат(и)...» [1, с. 96–98].

У такій формі (Святий Софей) назва храму зустрічається в полоцьких актах протягом XV–XVI ст. (як у грамотах, виданих від імені полочан, так і в грамотах, що походили з великокнязівської канцелярії та були адресовані Полоцьку) [4, с. 177]. Назва полоцького собору «Софей» зустрічається в дипломатичних документах, зокрема у листі («записці») литовських бояр до великого князя московського Івана III (березень 1495 р.) з повідомленням «о путешествіи великой княжны Елены Ивановны отъ Москвы до Вилны, встречахъ ее въ литовскихъ владеніяхъ...»: «А въ Полотьску княжну великую въстрѣтилъ князь Олександръ Отокъста, да панъ Янъ Юрійович Заберезинский. – М. Ф.), да Юрьи Зиновьевъ ()... со всіми Полочяны ... А какъ приѣхала великая княжна къ мосту, и бояры князь Семень и Михайло (Русалки. – М. Ф.) шли у тапканы пѣши и до великого Софѣя» [5, с. 184].

Причини такої зміни традиційної форми найменування соборного храму (та святого покровителя) в науковій літературі спеціально не розглядалися. А. Хорошкевич побіжно зазначила, що перетворення головного покровителя міста

– св. Софії на св. Софея – належить до полонізмів чи білорусизмів полоцького проекту торговельного договору Полоцька та Риги (від 21 червня 1405 р.) [6].

У численних списках другого літописного зводу Великого князівства литовського, написаних старобілоруською мовою, (в «Повісті про Полоцьк» зокрема) зустрічається традиційна форма назви храму. Винятком є польськомовний Ольшевський список, де найменування собору читається у чоловічому роді – «v świętego Zophiego» [7, с. 175]. Проте, на нашу думку, говорити про польські впливи на початку XIV ст. у Полоцьку ще зарано.

Важливо відзначити, що у київських та новгородських актах назва Святої Софії – Київської та Новгородської – зустрічається лише в традиційній формі. Зазначені специфічні особливості полоцької актової мови, а також, імовірно, і щоденного ужитку (побутова мова) можуть бути об'єктом спеціального дослідження (як богословів, так і лінгвістів). Як можна припустити, полочани могли плутати богословське поняття Свята Софія (Премудрість Божа) зі святим (тобто живою людиною) (сфера богословів). Можливе також і інше пояснення (сфера лінгвістів): таке поняття виникло в результаті контамінації – шляхом поєднання двох слів, при якому означення чоловічого роду, при скороченні самого поняття, переносилося на назву (собор – Софей).

Список використаних джерел та літератури

1. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. : в 6 вып. / сост. А. Л. Хорошкевич (далі – ПГ). – М. : Институт истории СССР АН, 1977–1989. – Вып. 1. – М., 1977. – 228 с.
2. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел: в 4 ч. – М., 1813–1828. – Ч. 2: Служащая дополнением к первой. – М. : В тип. Селивановского, 1819. – VIII, [20], 610, [1] с.
3. *Хорошкевич А. Л.* Печати полоцких грамот XIV–XV вв. / А. Л. Хорошкевич // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1972. – Т. 4. – С. 128–146.
4. ПГ. – Вып. 3. – М., 1980. – 214 с.
5. Сборник Императорского Русского исторического общества. – Т. 35 : Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными. – СПб. : Типография Ф. Г. Елконского и Ко, 1882. – 869, [88] с.
6. *Хорошкевич А. Л.* Комментарии / А. Л. Хорошкевич // ПГ. – Вып. 3. – С. 193.
7. Полное собрание русских летописей. – Т. 35. Летописи белорусско-литовские. – М. : Наука, 1980. – 308 с.

О. Ф. Шорсткіна

(Україна, м. Київ)

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ТА ІВАНА ФРАНКА

Взаємозв'язки української та болгарської культур мають багатовікову традицію; їхні витoki сягають киеворуської доби. Період кінця XIX – початку XX ст. став часом помітного пожвавлення та урізноманітнення контактів інтелектуалів обох народів у галузях науки та літератури [3, с. 8–9; 4, с. 110]. Розвиток українсько-болгарських культурних взаємин цього часу тісно пов'язаний зі спільними творчими зусиллями двох визначних постатей нашої історії – Михайла Драгоманова (1841–1895) й Івана Франка (1856–1916).

Починаючи з 1870-х років українські діячі як Наддніпрянщини, так і Галичини з посиленою увагою спостерігали за подіями в південнослов'янських землях. Причиною цього була активізація в регіоні національно-визвольних рухів. Як відомо, антиосманській боротьбі болгар, яка завершилася зрештою створенням власної держави, співчувала наша громадськість та окремі представники інтелігенції, адже й українці, будучи розділеними поміж двома імперіями, перебували в схожих умовах. На цьому ґрунті з боку багатьох письменників і вчених зростає інтерес до болгарської історико-культурної спадщини; в такому контексті сформувалися болгаристичні зацікавлення М. Драгоманова [4, с. 111] та І. Франка [6, с. 103–104]. Останній, зокрема, в одному з листів повідомив М. Драгоманова про свої переклади болгарських гайдуцьких пісень, уміщені 1888 р. в «Зернах» – літературно-науковому додатку до газети «Буковина», яка видавалася в Чернівцях [2, с. 307].

Плідне співробітництво двох особистостей у царині українсько-болгарських зв'язків припадає на останні шість років життя та діяльності М. Драгоманова. В 1889 р. він, прийнявши запрошення болгарського уряду, переїздить з Женеви до Софії, де стає професором новозаснованого університету. Відтоді М. Драгоманов виступає ключовою постаттю в культурних контактах українського та болгарського народів до часу своєї смерті в 1895 р. Софійський період біографії М. Драгоманова дуже насичений: окрім напруженої викладацької роботи та наукових студій власне в Болгарії, триває листування мислителя з галичанами – І. Франком, М. Павликом та ін.

Саме І. Франкові М. Драгоманов наприкінці 1880-х років пише про свій задум заснувати «фольклорний курінь вже під дахом болгарським», натякаючи на відсутність часопису такого спрямування у Львові. Мислитель наголошує на тому, що фахова періодика Болгарії не гірша за польські журнали, що в них друкувався І. Франко [2, с. 325]. Невдовзі М. Драгоманов залучає молодшого колегу до співпраці в софійському виданні «Сборник за народни умотворения, наука и книж-

нина», який спеціалізувався на дослідженнях у галузі етнографії та фольклористики, а також на публікації пам'яток народної творчості. Цей збірник виходив за дієвої участі М. Драгоманова. Він допоміг І. Франкові помістити в одному з випусків видання його працю «Апокрифи і легенди з українських рукописів» [2, с. 407–408]. У ній автор використав і болгарський матеріал, висвітлюючи історію виникнення та поширення богомільського руху. Пізніше, 1894 р., І. Франко надіслав до Софії рукопис ще одного свого дослідження для «Сборника». М. Драгоманов підтримав публікацію [2, с. 421, 475, 478]. «Притча про єдинорога та її болгарський варіант», яка становила частину Франкової дисертації, з'явилася на сторінках часопису 1896 р., тобто вже після смерті М. Драгоманова. Варто зазначити і той факт, що І. Франко відразу високо оцінив видання; в листах до М. Драгоманова він неодноразово просить надсилати йому номери «Сборника» [2, с. 365, 396, 403, 515]. Зацікавлення І. Франка періодикою Болгарії набуло систематичного характеру: 1893 р. він звернувся до більш обізнаного в цій справі товариша підготувати для нього короткий бібліографічний огляд тамтешніх літературно-наукових видань [2, с. 463].

Болгарія привертала увагу І. Франка і в зв'язку з іншими його студіями. Досліджуючи творчу спадщину визначного українського полеміста Івана Вишенського, вчений сподівався виявити важливі джерела з цієї проблематики. «Чи в Софії є у кого наукові зв'язки з Афонською горою і чи можливий там доступ для пошукувань?» – запитував він М. Драгоманова в листопаді 1889 р. [2, с. 329]. Той у своїй відповіді не зазначив нічого щодо таких можливостей, проте дослідники підкреслюють, що М. Драгоманов, співчуваючи слов'янофільським інтересам І. Франка, надав йому чимало цінних відомостей з історії болгарської літератури та фольклористики та надіслав до його бібліотеки низку книжок [6, с. 103–104].

Значною мірою завдяки М. Драгоманову болгари ознайомилися з творчістю І. Франка, а також інших українських письменників – М. Старицького, С. Воробкевича, І. Нечуя-Левицького, Олени Пчілки, Лесі Українки [1, с. 46; 3, с. 110; 4, с. 114]. Відомо, що І. Франко намагався через свого старшого колегу дізнатися, чи можна продати в Болгарії деякі його новели, а натомість придбати збірки болгарських народних пісень та твори З. Стоянова [2, с. 364].

І. Франко постійно цікавився і науковою діяльністю М. Драгоманова болгарського періоду. Це були такі ґрунтовні дослідження, як «Слов'янські оповіді про пожертвування власної дитини» «Слов'янські сказання про народження Костянтина Великого», «Слов'янські варіанти однієї євангельської легенди», «Слов'янські приладки до Едіпової історії», «Замітки про слов'янські релігійно-етичні легенди». Вони були змістовно пов'язані з болгарською культурною історією. В листах до Софії І. Франко висловлював свої ідеї стосовно тієї чи іншої праці [2, с. 368–369, 403, 407]. М. Драгоманов схвалив намір товариша прорецензувати ці його студії; тут він хотів досягти дещо ширшої мети. «Вам, певно, не скоро знайдеться час на докладну рецензію, – писав він І. Франкові. – Я б бажав скорої чисто бібліографічної звітки, щоб на Україні знали, що я не гуляю і не забуваю укр[аїнської] наукової праці» [2, с. 377]. І. Франко підготував розгорнутий критич-

ний огляд, який складався з двох частин та був опублікований у друкованому органі галицьких радикалів «Народ» (1891–1892).

За активного сприяння М. Драгоманова зав'язалися контакти І. Франка та І. Шишманова, видатного вченого, засновника та головного редактора вже згаданого «Сборника за народни умотворения», першого болгарського українця, який був одружений зі старшою дочкою М. Драгоманова Лідією. І. Франко був високої думки про наукові здобутки І. Шишманова та, прислухавшись до рекомендацій старшого колеги, переробив для свого фольклорного журналу «Жите і Слово» статтю І. Шишманова «Значення та завдання нашої етнографії» як дуже вдалу загальну студію з розвитку цієї науки [2, с. 459]. Пізніше, по смерті М. Драгоманова, І. Франко листувався з І. Шишмановим, як також із П. Тодоровим; з обома діячами йому вдалося познайомитися особисто. Він налагодив взаємини і з іншими науковцями та літераторами Болгарії.

У підсумку зазначимо, що фахівці на підставі аналізу епістолярного матеріалу стверджують, що М. Драгоманов відіграв вирішальну роль у формуванні болгаристичних інтересів І. Франка, так само як й іншого свого багаторічного галицького кореспондента М. Павлика [5, с. 45]. Безперечно, це твердження жодним чином не применшує факту самостійного потягу І. Франка до болгарської культурної спадщини. Додамо, що інтенсивне творче співробітництво двох корифеїв нашої культури (кожен з яких зі свого боку виявив бажання та ініціативу до взаємодії) є вагомим внеском у розвиток контактів українців і болгар періоду національного відродження обох цих народів.

Список використаних джерел і літератури

1. *Дмитрук В.* Сторінки вікової дружби : з історії українсько-болгарських зв'язків кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Володимир Дмитрук. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 96 с.
2. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. : І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. / ЛНУ ім. Івана Франка, Наук. б-ка; НАН України, Ін-т українознав. ім. Івана Крип'якевича. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 564 с.
3. *Москаленко В. А.* Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця ХІХ – початку ХХ ст. / В. А. Москаленко. – К. : Наук. думка, 1986. – 215 с.
4. *Піскіжова В.* Роль родини Драгоманових – Шишманових в українсько-болгарських зв'язках (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / Владислава Піскіжова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2012. – Вип. 21. – С. 110–126.
5. *Полещук Т. С., Чорній М. В.* Роль Михайла Драгоманова в українсько-болгарських взаєминах / Т. С. Полещук, М. В. Чорній // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1992. – Вип. 44. – С. 35–46.
6. *Руда Т. П.* Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору / Т. П. Руда. – К. : Наук. думка, 1974. – 156 с.

О. М. Сирцова,
кандидат філософських наук
(Україна, м. Київ)

ЖИТІЄ МЕФОДІЯ В УСПЕНСЬКІЙ ЗБІРЦІ XII–XIII ст. ПИТАННЯ ПРО ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ЗМІСТ ПРОЛОГУ

Список Житія Мефодія в Успенській збірці XII–XIII вв. (ГИМ, Син. 1063/4, лл. 102б–109в) є найдавнішим. На думку дослідників, він був виконаний щонайімовірніше в Києві [1, с. 24, 25]. Появу Житія датують кінцем IX ст. В. Вавжинек аргументував, що Житіє Мефодія було написано після смерті святого в 885 р. одним з його учнів [2, с. 85–113]. Завдяки дослідженню Ф. Гривця було виявлено, що стиль викладу і характер цитування в пролозі до Житія і в інших частинах пам'ятки певною мірою відрізняються. Зокрема, тоді як в пролозі всі цитати збігаються зі старослов'янським перекладом Біблії, в інших частинах твору вони є відмінними і наводяться вірогідно по пам'яті [3, с. 336–351]. Це спостереження дозволило ряду дослідників прийти до висновку, що пролог був написаний як сповідання віри або Костянтином Філософом (Ф. Гривець), або, швидше, Мефодієм (Б. Н. Флоря) [4, с. 212–214]. Підставою для включення цього короткого трактату до Житія Мефодія у формі вступу міг бути саме безсумнівний авторитет його автора.

За змістом трактат складається з трьох частин. Перша присвячена викладу вчення про святу Трійцю та християнської концепції творення світу і людини. В другій частині розповідається про ветхозавітних патріархів і пророків. У третій йдеться про історію християнства і згадуються шість вселенських соборів. За спостереженням коментаторів, такого роду вступ до Житія не має паралелей у пам'ятниках сучасної візантійської агіографії.

Починається пролог до Житія Мефодія з таких слів: «Бог благий і всемогутній, що створив все від небуття в буття (**иже ксть створилъ ѿ небыти въ бытиє вьсачьска**). Зауважимо, що на відміну від латинського виразу (ex nihilo), введеного в символ віри Тертуліаном, і грецького виразу (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος) з помітними коннотаціями в сенсі творення з небуття як з якогось негативного початку і вихідної речовини, яка може бути трансформована в буття, слов'янський вираз швидше позбавлений припущення про можливість створення буття з небуття й існування якогось небуття до буття, наголошуючи, передусім, саме відсторонення, визволення буття від власного неіснування.

Загалом концепція творення світу з нічого, незважаючи на її фактичну інтеграцію християнською доктриною, не знаходить собі підтвердження в Святому Письмі. Вона спирається лише на апокрифічні джерела і Книгу Премудрості Соломона, визнану православними такою, що не увійшла до іудейського канону.

Житіє Мефодія, схоже, зберегло найдавніше слов'янське читання загально-відомої формули саме в значенні «від небуття», а не «з небуття», згідно з більш поширеною латинською версією.

Список використаних джерел та літератури

1. Успенский сборник XII–XIII вв. / изд. подг. О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон под ред. С. И. Коткова. – М. : Наука, 1971. – 754 с.
2. *Vavřínek V.* Staroslovenské Životy Konstantina a Metodeje. – Praha, 1963. – 124 s.
3. *Grivec F.* Viri staroslovenskega Žitija Metodija // Jugoslovenski istoriski časopis. – 1935. – № 1. – S. 336–351.
4. Жития Кирилла и Мефодия. Факсимильное воспроизведение рукописей. – М. : Книга – София: Наука и искусство, 1986. – 267 с.

Г. О. Богданов
(Германия, г. Эрланген)

ОСНОВНЫЕ ВЕХИ ЖИЗНИ МЕФОДИЯ – СОЗДАТЕЛЯ ПЕРВОГО СЛАВЯНСКОГО АЛФАВИТА

«Мы с тобой, как два вола, вели одну борозду. Я изнемог, но ты не подумай оставить труды учительства и снова удалиться на свою гору» – так обратился Константин Философ (Кирилл) в феврале 869 г., за 50 дней до своей смерти, к старшему брату Мефодию (815–885), вместе с которым он в 863 г. прибыл в Моравию по приглашению князя Рагислава в качестве миссионера с целью «[...] обучения на родном языке тех, кто оказался под западным влиянием и был обращен в другую веру [...]» [7, s. 29] и «[...] противодействия баварско-католическим миссиям [...]» [5, s. 21], имея только славянскую азбуку (вероятнее всего, глаголицу) и готовые переводы Евангельских воскресных чтений и литургических текстов.

До начала своей просветительской миссии Мефодий «[...] занимал высокие административные должности и посты [...]» [6: s. 1382 и др.], дослужившись до чина военного наместника. Будучи монахом в монастыре на побережье Мраморного моря, он принял предложение болгарского царя Омуртага (814–831) расписать его лесной дворец для охоты и развлечений [...] изображениями диких животных, собак и сценами охоты [3, s. 30]. Вопреки царской просьбе, Мефодий нарисовал Второе Пришествие Христа, где справа изображены праведники, а слева – грешники и обреченные на вечные муки, а позже убедил царя перейти в христианство [3, s. 31].

По версии древнерусских книжников, в 855 г. Мефодий, будучи епископом русским, отбыл по настоянию Константина в составе хазарской миссии с целью крещения и наставления в вере славян [1, с. 90]. Подтверждением славянской миссии Мефодия служит «Итальянская легенда», повествующая о перенесении братьями мощей святого Климента из Херсонеса в Рим, автором которой, как принято считать, является епископ Веллетрийский и биограф Папы Климента Гавдерик, который, по свидетельству историка и антипапы Анастасия III Библиотекаря, лично встречался с Мефодием – одним из первых иконописцев [1, с. 859].

После смерти Константина в Риме 14 февраля 869 г. и разрешения новым Папой Адрианом II славянских богослужений Мефодий был посвящен в сан архиепископа и занял кафедру в Сирмии, а позже возвратился в свой церковный приход Великая Моравия в Южной Паннонии на Дунае (нынешняя территория Хорватии) [4, s. 165]. Время от времени Мефодий приезжал и в Рим, где Папа рукоположил его в сан моравского архиепископа, что привело к независимости княжества Кохель-ам-Зе (ныне – община в Верхней Баварии) и Великой Моравии от баварского епископата, напряженности в отношениях между баварскими епископами и Мефодием, который был обвинен в филиокве (ереси) и во вмешательстве в дела прихода и, как следствие, приговорен к пожизненному заключению в темнице на юге

Германии – предположительно в Рейхенау, считавшемся в X–XI вв. одним из духовных и культурных центров Священной Римской империи. По другой версии, Мефодий был переведен в Швабию и заточен в монастырь Эльванген [4, s. 165].

Только в 873 г. Мефодий был освобожден благодаря вмешательству Папы Иоанна VIII, проводившего языковую политику приоритетного использования латинского языка, в частности при проведении литургий, – текст должен был читаться сперва на латыни, а потом на славянском языке. Запрет полноправного использования славянского языка действовал до 880 г. Не ранее 883 г. (возможно в 881–882 гг.) Мефодий совершил последнюю поездку в Константинополь, основными причинами которой называют организацию новых миссий переводчиков и передачу реликвий Папы Климента [6, s. 1383].

Список використаних джерел та літератури:

1. *Карташѳев А. В.* Очерки по истории русской церкви : Т.1 / А. В. Карташѳев. – Париж : Умса-Press, 1959. – 685, (1) с.

2. *Шушарина И. А.* Введение в славянскую филологию : учеб. пособие / И. А. Шушарина. – М. : Флинта, 2011. – 302 с.

3. *Chilandar P.* v. Slawobulgarische Geschichte / Aus d. Bulgar. übers., hrsg., komment. und mit e. Nachwort vers. v. N. Randow. – Leipzig : Insel, 1984. – 170 S. – (Insel-Bücherei ; Nr. 683).

4. *Chropovsky B.* Das Großmährische Reich // Welt der Slaven : Geschichte, Gesellschaft, Kultur / Akad. der Wissenschaften der DDR ; Zentral. In-t für Alte Geschichte und Archäologie ; Hrsg. J. Herrmann. – München : Beck, 1986. – S. 161–182.

5. *Graßhoff G.* Die Anfänge der altrussischen Kultur // Geschichte der russischen Literatur von den Anfängen bis 1917 : In 2 Bd. : Bd. 1. Von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts / Red. v. H. Graßhoff. – Berlin ; Weimar : Aufbau-Verl., 1986. – S. 13–24.

6. *Hannik Ch.* Konstantin und Method // Lexikon des Mittelalters : In 9 Bd. u. e. Registerbd / Hrsg. u. Berater R.-H. Bautier. – München ; Zürich : Artemis, 1991. – Spalt. 1382–1385.

7. *Härtel H.-J., Schönefeld R.* Bulgarien : Vom Mittelalter bis zur Gegenwart/ Südosteuropa-Gesellschaft München. – Regensburg : Pustet, 1998. – 319 S. : Phot. – (Ost- und Südosteuropa : Geschichte der Länder und Völker).

8. *Trunte N. S.* Ein prktisches Lehrbuch des Kirchenslavischen in 30 Lektionen : Zugleich einw Einführung in die slavische Philologie : Bd. 1. Altkirchenslavisch. – 5., völl. neu bearb. Aufl. – München : Sagner, 2003. – 317, (XXXIV) S. : Tab., Abb. – (Slavistische Beiträge : Studienhilfen ; Bd. 1).

О. А. Осипенко

(Україна, м. Київ)

РУНИ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ПОХОДЖЕННЯ

Руни – давня германська і нордична абетка. Рунічне письмо частково демонструє вплив латинської абетки, але воно має також і багато відмінностей. Найстарші відомі руни були викарбувані в Данії і походять з близько 200 р.

Традиційне нині тлумачення слова «руна» усталене в науковому середовищі ще наприкінці минулого сторіччя. Цілком справедливо німецьке *runa, rune*, що позначає літеру рунічного письма, зв'язується з готським *runa* – «таємниця» та іншим нім. дієсловом *runen* (суч. нім. *raunen*) у значенні «шепотіти». Певне різноманіття в трактування слова «руна» вніс Найджел Пенник, який вказав на його непівнічноєвропейські паралелі: др.-кельт. *run*, ср.-валл. *rhin* зі значенням «шепіт», «шепотіти»; суч. ірл. *run* – «таємниця»; шотл.-гельськ. *run* – «жероб». Проте практично всі сучасні дослідники беруть до уваги слов'янські мови (до слова, набагато ближчі до скандинавських, ніж ті ж кельтські). Не так ішла справа в кінці XIX – на початку XX ст., під час розквіту досліджень з слов'янським Руніком [1].

Так, свого часу намагався зв'язати слово «руна» з серб. *gornic* «говорити» польський славіст А. Кухарський. Але проти такого тлумачення одностайно виступали В. Цибульський і І. Ягич, знаходячи його «навіженим». А от проти більш пізнього припущення Д. Жунковича жоден дослідник не зміг висунути ніяких контрдоводів. Версію Жунковича просто забули, як це нерідко траплялося в області слов'янської рунології.

Основа *run / ran* зі значенням «різати», «ранити» була відома й древнім германцям, – і дивно, чому на цей факт не звертають увагу дослідники! Так, знаменитий наконечник списа з Дамсдорфа, що датується першою половиною I тис., несе рунічний напис *RANJA*, який перекладають як «пронизуючий», «той, що наносить поранення», «той, що ранить» [2].

Ймовірно, термін *руна* походить все ж від найдавнішої слов'яно-північноєвропейської основи зі значенням «різати» (що виглядає природним) у той само час, як і час появи європейських слів того ж кореня, що вже носять значення «таємниця», «говорити в тиші» і пов'язуються з магічним застосуванням різаних знаків стародавніх рун.

Рунічні написи були також віднайдені й в Україні. Серед них – рунічний напис старшим футарком на наконечнику списа з Волині, датований близько 4 ст. (міграція готів), а також рунічні написи епохи вікінгів (варягів) з острова Березань у гирлі Дніпра.

Руни вживалися як письмо та для ворожінь на германських землях від початку нового літочислення аж до 1800-х років, в останній період лише за особливих потреб. Найстаріший рунічний напис знайдений в Норвегії – це наконечник списа з

села Овре Стабу в Тотені, що датується 200 р. Цей напис звучить норв. «gaupija» – «ранить», «ріже». Збереглося багато рунічних написів, оскільки вони викарбувані на рунічних каменях [4].

Тацит у X розділі «Германії» так писав про германські племена: «Передбаченню і киданню на долю вони приділяють увагу більше за інших. Їхній метод кидання на долю простий: вони зрубують гілку з плодового дерева і ділять її на маленькі шматочки, які маркують певними відмінними знаками і розкидують довільно на білу матерію. Після цього священик громади, якщо з долею радилися привселюдно, або батько сім'ї, якщо це робиться для себе, після закликання богів і з очима, піднятими до небес, витягають три шматки, по одному за раз, і тлумачать їх відповідно до знаків, попередньо на них нанесених» [5].

Список використаних джерел та літератури

1. *Макаев Э. А.* Язык древнейших рунических надписей. – М. : Едиториал УРСС, 2002.
2. *Дирингер Дэвид.* Алфавит. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – С. 579–599.
3. *Истрин В. А.* Развитие письма. – М. : Наука, 1965.
4. *Соловьева Л. Н.* Древние германцы и их языки : введение в германскую филологию. – М., 1980. – С. 7–27.
5. *Викинги.* Набеги с Севера. – М. : Терра, 1996.

Р. П. Панасюк,

кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ЗАРОДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ДОБУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Метою дослідження є спроба на основі залучення літописних джерел здійснити реконструкцію особливостей народного віча на українських теренах як основу парламентаризму.

Як і в інших європейських країнах, інститут вищої представницької влади в Україні має давню, довгу і багато в чому схожу передісторію. Зародження парламентаризму на українських землях дослідники відносять до часів Київської Русі. Мається на увазі існування своєрідного політичного інституту, що згадується в писемних джерелах як народне віче. Давньоруське віче – інститут народовладдя, про який маємо сьогодні достатньо відомостей, отриманих переважно на основі давньоруських переказів та літописних свідчень. Це відображено практично в усіх відомих писемних джерелах доби Київської Русі.

Зі встановленням княжої династії Рюриковичів відбувається становлення одноособної промонархічної форми правління, що спирається на власну дружину і бояр – потенційний апарат визиску й управління. З цього часу літописи фіксують перманентну боротьбу традиційної вічевої форми врядування з княжою одноособною формою правління.

У радянській історичній літературі проблема віча не отримала одностайної оцінки. М. Покровський, наприклад, підкреслюючи демократизм вічевого устрою, впевнено висував думку про повсюдне поширення віча на Русі. Твердження М. Покровського піддав сумніву Б. Греков, вважаючи, що віче було скоріше унікальним, аніж типовим явищем Русі.

Сучасний український дослідник П. Толочко вказує на різницю впливу народовладдя на життя руських земель у залежності від сильної чи слабкої влади князя. На його думку, там де влада була сильною, віче перетворювалося на інструмент політики князя. За слабкої ж влади, навпаки, – князь був залежний від вічевих зборів [4].

Процес становлення державних та самоврядних органів влади розглядав Б. Глотов [1]. В. Шостак аналізує конкретно-історичні умови, за яких відбувався розвиток давньослов'янського суспільства [6]. Загалом, наукове дослідження особливостей народного віча характеризується різноманітністю поглядів та підходів при вивченні цього унікального явища соціально-політичної історії Давньої Русі. Це пояснюється станом джерельної бази, різним трактуванням певних літописних даних. Інформацію, що описує характер вічевих зборів, ми беремо безпосередньо з літописів, де відображені далеко не всі випадки скликання віча.

Склад вічевих зборів був соціально неоднорідний. Тут зустрічалися як прості люди, так і «лучшие», тобто знать. І. Фроянов не погоджується з думкою П. Толоч-

ка про те, що народ на вічі був зручним знаряддям у руках знаті. На думку І. Фроянова, навпаки – голос народу досить сильно і владно звучав на цих зборах. Об'єднані на вічі «люди» являли собою достатньо грізну силу, яка часто навіть могла протистояти князівській дружині [5, с. 57].

Компетенція віча, сукупність його повноважень у системі влади й управління давньоруської держави були досить широкими. По суті, будь-яке питання могло стати предметом розгляду на народних зборах. Перш за все, правом вічових зборів було покликання, затвердження або зміщення князів.

Населення прагнуло до створення сильної і стабільної великокнязівської влади, зважувало на державницькі й особистісні якості кандидатів на київський стіл. Як приклад можна навести записи вічем на княжіння Володимира Мономаха в 1113 р. : «Совет створиша кияне и послаша к Володимеру, глаголюще: «Поиде, княже, на стол отен идеден». Отже, віче було зацікавлене в підтримці династичного й легітимного принципу наслідування влади [2, с. 152].

Літописи містять згадки і про зайняття столів без або й всупереч покликанню, в силу воєнної переваги князя. Але правління нелегітимного князя або ж було нетривалим, або набувало легітимності внаслідок згоди киян чи населення головних міст земель. І з цією волею народу князі вимушені були рахуватися й рахувалися не лише в силу правового звичаю чи укоріненої практики політичного життя, але й для набуття повної законності своєї влади.

Термін перебування на княжому столі далеко не завжди був позитивним, а багато в чому залежав від правильності використання отриманої від народу влади. Різного роду зловживання могли закінчитися вигнанням. Віче мало право не лише просити на княжіння, а й змішувати неугодних правителів. Так, у 1128 р. полочани, які «вигнали Давида (Всеславина) з синами, і, узявши Рогволода, вони пішли до Мстислава (київського князя), просячи його собі за князя, і вчинив волю їх Мстислав» [2, с. 215].

Показово, що в цих випадках ніякої протидії волі половчан з боку київського князя не зафіксовано. Можна припустити, що київський князь не міг проігнорувати рішення віча, порушивши тим самим вікову традицію урядування. Крім того, в літописі зафіксований факт виправдання свого князювання волею громади. У 1155 р. на дорікання Юрія Ізяславу, що той незаконно займає київський стіл, останній виправдовувався тим, що він не сам сів у Києві, а його посадили князувати кияни [2, с. 302].

Звісно, не всіх князів задовольняла така залежність від волі народу. Відомі окремі спроби князів взяти під контроль вічове народоправство. Так, після поразки руських князів від половців на річці Альті в 1068 р. кияни скликали віче на «торговиці» і стали вимагати від князя Ізяслава зброї і коней для організації відсічі ворогові. Відмова князя задовольнити вимоги київського віча призвела до погрому князівського двору і вигнання Ізяслава з міста. Тільки через рік він повернувся до Києва [3, с. 142–144].

Віча мали право знімати і призначати князя, і це право визнавалося самими князями, тому вони постійно боролися за контроль над волостями і шукали

підтримки в населення. За традицією, в народі було сильним переконання, що всі проблеми суспільного життя можуть бути вирішені новим «добрим» князем. Тож місцеві громади шукали гарантій свого благополуччя й ефективного врядування не в законах, а в особі доброго князя. В історії ми знаходимо багато підтверджень цьому: в 1068 р. віче Києва вигнало великого князя Ізяслава і запросило на князювання Всеслава, в 1113 р. покликало на Київський стіл Володимира Мономаха, а в 1146 р. – Ізяслава.

Аналіз літописних джерел засвідчує, що, незважаючи на всю могутність княжої влади, ніщо не могло гарантувати князювання, якщо дії і наміри князя не викликали довіри міської громади, яку важко було заслужити і легко втратити. Причиною вічевого імпічменту з непередбачуваними наслідками могло стати порушення князем, його боярами чи дружиною своїх обов'язків із захисту громади від ворогів, порушення присяги у вигляді цілування хреста, незаконні претензії на престол, розв'язування міжусобної ворожнечі і навіть якісь особисті якості чи методи управління, що не сприймалися конкретно громадою. В такій ситуації для забезпечення свого правління князь змушений був догоджати своїм підданам, а також утримувати дружину і часом наймати іноземних найманців для захисту своєї влади.

Рішення центрального віча були обов'язковими для виконання на окружних землях. Прості люди, об'єднані в народні маси, відігравали значну роль на таких заходах, і без їхньої участі не обходилося прийняття важливих рішень, що стосувалися як внутрішніх, так і зовнішніх аспектів життя Русі. Проте неможливо заперечити факт, що, подібно до того, як у далекі часи народні збори не обходилися без участі племінної знаті, так і в Київській Русі неодмінними їхніми учасниками були представники суспільних верхів: князі, отці церкви, бояри, купці тощо. Однак давньоруська знать не володіла необхідними засобами для підпорядкування віча своїм інтересам, як не могли вони й ігнорувати рішення народних зборів. Таким чином, віче – один з найбільш архаїчних інститутів народовладдя.

Список використаних джерел та літератури

1. *Глотов Б. Б.* Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу / Б. Б. Глотов. – Дніпропетровськ, 2002. – 216 с.
2. *Свердлов М. Б.* Домонгольська Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI–XIII вв. / М. Б. Свердлов. – СПб. : Академпроект, 2003. – 736 с.
3. Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам'ятки / Повість минулих літ. – К. : Грамота, 2005. – 591 с.
4. *Толочко П. П.* Київська Русь // П. П. Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.
5. *Фроянов И. Я.* Киевская Русь : очерки социально-политической истории // И. Я. Фроянов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1980. – 256 с.
6. *Шостак В.* Етико-світоглядні традиції найдавнішої духовної культури на території України / В. Шостак. – Луцьк : Вежа, 1999. – 189 с.

Н. В. Разбегіна
(Україна, м. Харків)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Формування та функціонування правничої термінології невід'ємне від суспільно-політичних обставин і міжнародного статусу країни. Термінологія міжнародного права складається одночасно з розвитком суспільства, обслуговуючи сферу міждержавних відносин. У зв'язку з цим, етапи формування термінології міжнародного права української мови ми розглядаємо на тлі історичного та політичного розвитку України.

Зародки дипломатичної лексики з'являються за часів Київської Русі. Русько-візантійські договори 907, 911, 944 рр. доводять, що на початку X ст. Русь не тільки уклала звичайні для того часу договори «миру і любові», але й досягла високого рівня дипломатії – рівноправних двосторонніх письмових договорів. У документах цього періоду застосовуються питомі слова, що називають поняття правил ведення війни, торгівлі, переговорів: род – народ; удержание – підтвердження; любовь – мирний договір; писанием – письмово; клятва – присяга, закон; проказа – провина, ряд – договір; сли – послі; тяжа – процес; рухло – товар (порівн. сучасне рухомість); обряжение – письмовий заповіт; харатья – хартія; покон – устав, закон, мир; урядимся – домовимося тощо [1, с. 6–9]. Це фактично прототипи термінів міжнародного права. Ми визначаємо цей період як спільнослов'янський, що триває від IX до XII ст.

Наступний етап збігається з утворенням на більшості територій колишньої Київської Русі Галицько-Волинського князівства (XII–XIV ст.). У цей час формується власна школа укладання текстів документів, водночас українська мова відчуває вплив європейських мов. З точки зору формування термінології міжнародного права важливими є зафіксовані в літописах міжкнязівські договори. Саме там використовується питома українська лексика на позначення окремих понять міжнародного права. До таких, зокрема, належать назви окремих видів документів. Так, на позначення документів ординської адміністрації вживається термін «грамота»: «Батиева грамота у мене есть» [2, с. 829], на позначення дипломатичного листа використовується термін «речь»: «Галичаном бо хотящим Данила тоудоу же послаша в речи» [2, с. 750].

Литовсько-польський період починається після розпаду Галицько-Волинського князівства в середині XIV ст. та продовжується до кінця XVI ст. У цей час у дипломатичному користуванні переважає латина, у внутрішньому користуванні завдяки поширенню польського права панівною стає польська мова. Питома лексика в дипломатичних стосунках майже не використовується. Складаються сприятливі умови для поповнення правничої термінології іншомовними елементами.

Наступний період розвитку термінології міжнародного права української мови відповідає історичному періоду «козацької доби», він характеризується піднесенням національної свідомості. Українське козацтво стає учасником міжнародних відносин. Особливо активно розвивається дипломатичний етикет, який активно використовує як національні мовні ресурси, так і запозичені. Лексика документів Богдана Хмельницького насичена запозиченими термінами переважно латинського походження (це наслідки попереднього періоду): артикули (статті, статут), асекурація (забезпечення), асигнація (визначення, постанова), вікторія (перемога), декларація (заява), декрет (постанова), депутований (висланий, посланий), диспозиція (розпорядження), диспонувати (розпоряджатися), документ (доказ, свідчення), інстанція (клопотання), інтенція (намір), клеменція (ласкавість), комплянація (переговори), композиція (згода, домовленість), кондиція (стан, умова), конклюдія (заключення), конкурс (з'їзд), консенс (дозвіл), контракт (угода), контроверсія (суперечка), конференція (зв'язок, зносини), конфірмація (затвердження), медіація (посередництво), пакти (переговори, угода), посесор (власник), прерогатива (виключне право, привілей), пролонгація (продовження), резидент (посланник при чужоземному дворі), ремісія (послаблення), ресольвувати (визволити), респект (увага), респонс (відповідь), трактати (переговори), трансакція воєнна (воєнні дії), турбація (турбота, непокоєння), фундація (установа загального користування) [3, с. 683–687].

Період XVIII–XIX ст. визначаємо як несприятливий для розвитку термінології міжнародного права. Україна не має самостійності, розподілена між іншими державами, українська мова майже заборонена.

Утворення Української Народної Республіки (1917–1920 рр.) дає новий поштовх розвитку міжнародного права. У цей період надзвичайно активно розвиваються дипломатичні стосунки України з іншими країнами, це сприяє розвитку науки міжнародного права. Її термінологія поповнюється національною лексикою та запозиченнями. Іноді це призводить до хаотичного вживання термінів, синонімії, існування значної кількості паралельних терміноформ. Для періоду УНР характерні такі ознаки розвитку семантики лексики міжнародного права: афіксне творення, звуження або термінологізація семантики слів, розширення семантичних меж. З'являються метафоризовані терміносполучення – відкрите небо, вічний мир, залізна стіна, залізна завіса, нота Керзона.

Входження нашої країни до складу СРСР (30-ті роки XX ст. – 1991 р.) знов фактично зупиняє розвиток міжнародного права в Україні, оскільки самостійної міжнародної діяльності наша держава у цей час не проводить, українська мова також не має можливості для повноцінного функціонування.

Від 1991 р. починається новий етап розвитку міжнародного права в суверенній Україні, відроджується національна термінологія, активно розвивається наукова теорія, здійснюється науково-дослідницька робота. Галузь міжнародного права відчуває гострі термінологічні проблеми, пов'язані з періодами застою загального розвитку української мови і відсутністю повноцінних дипломатичних стосунків України з іншими державами. Сучасні інтеграційні процеси – глобалізація та

інтернаціоналізація, що активно впливають на усі сфери людського життя, впливають також і на розвиток терміносистеми міжнародного права. Зростає роль англійської мови, збільшується кількість запозичених термінів. Першочерговим завданням науковців на сьогодні є упорядкування термінів міжнародного права, узгодження їх з міжнародною термінологією, видання фахових словників.

Список використаних джерел та літератури

1. *Зимин А. А.* Памятники русского права / А. А. Зимин. – М., 1952. – 288 с.
2. *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей, изданное... императорскою археографическою комиссиею.* – СПб., 1908. – Т. 2.
3. *Документи Богдана Хмельницького / упоряд. І. Крип'якевич.* – К., 1961. – 745 с.

М. С. Мацюк
(Україна, м. Київ)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВБИВСТВО, ТРАВМИ ТА ПОГРОЗИ В «РУСЬКІЙ ПРАВДІ» ТА «САЛІЧНІЙ ПРАВДІ»

Право завжди пов'язане з суспільним життям людини, і це є беззаперечним фактом, саме тому наука про право має велике значення. Її витoki сягають сивої давнини. Правознавство розвивалося поступово, шляхом започаткування нових та вдосконалення старих норм. Кожна держава мала власну історію, отож на становлення права впливала надзвичайно велика кількість факторів. Але в деяких питаннях у різних країн можна простежити певну схожість, хоча вони й розташовані на різних кінцях європейського континенту. Цілком можливо, що вона навіяна часом та є певним етапом розвою держав, через який всі вони проходили.

Для кращого розуміння норм, відображених у правовому документі, спробуємо порівняти відмінності або схожості через аналіз відповідальності за вбивство, травми та погрози в «Руській правді» та «Салічній правді».

«Салічна правда» не містить систематичного викладу правових норм, які б стосувалися всіх сторін життя франкського суспільства. Вона відрізняється фрагментацією та казуїстичністю. Списки «Салічної правди» окрім самого тексту законів включають Меровінгські капітулярії (доповнення франкських королів – нащадків Хлодвіга), а також пізніше написані Пролог та Епілог (кожний у декількох варіантах) [1, с. 88–89].

Вінцем давньоруського права є кодифікований юридичний збірник «Руська правда» (термін «правда» тут означає закон). Оригінал «Руської правди» не зберігся. Вона дійшла до нас у 106 списках (дехто з дослідників називає іншу кількість списків – близько 300) у літописах та юридичних збірниках XIII–XVII ст. Ці списки поділяють на три редакції – коротку, поширену та скорочену [2, с. 61].

Особиста безпека в законах «Руської правди» оцінювалася дуже високо. Тому в одній з перших статей закону так і йдеться: «Хто вб'є людину, тому родичі вбитого мстяться за смерть смертю» [3, с. 63–68]. У тому випадку, якщо в убитого не виявиться месників, то з убивці стягують до скарбниці гроші в таких розмірах: за голову боярина князівського або громадянина іменитого, або наближеного до князівського двору – 80 гривень, тобто подвійну виру; за князівського отрока, кухаря, конюха, купця та інших, тобто за будь-яку вільну людину (варязького племені або слов'янина) – 40 гривень, тобто одну виру; за вбивство дружини – 20 гривень, тобто піввири; за вбивство сільського старости, ремісника і за годувальницю – 12 гривень; за простого холопа боярського і людського – 5 гривень і, нарешті, за раба – 6 гривень і понад те до скарбниці 12 гривень данини або пені [4, с. 59–63]. При цьому слід зазначити, що 1 гривня тоді цінилася дуже високо: за неї можна було купити 20 баранів або одного робочого вола.

Під покаранням у «Салічній правді» розумілося відшкодування образи або завданої шкоди. Серед покарань виділялися штрафи, смертна кара, тілесні покарання. В «Салічній правді» штрафи майже повністю витісняють всі інші покарання. Головна мета штрафів – недопущення кровної помсти, самосуду. В давній громаді життя людини оцінювалося з точки зору її ролі в добуванні матеріальних засобів, тому вже при родовому укладі кровна помста часто замінювалася композицією – матеріальним відшкодуванням. Відповідно до «Салічної правди», вільний франк за вбивство сплачував особливий штраф родичам загиблого – вергельд. Покарання залежало від соціального статусу злочинця і потерпілого: більш високий статус останнього посилював покарання. Наприклад, вергельд за вбивство вільного франка становив 200 солідів, за вбивство королівського дружинника – 600 солідів, за вбивство напіввільного літа – 100 солідів [5, с. 184]. Убивство раба розцінювалося як майновий збиток: вергельд не сплачувався, відшкодовувалася лише вартість раба його господареві. Розмір штрафів залежав також від ступеня заподіяння збитків (оцінювався збиток родини та працездатної людини). Наприклад, штраф за вбивство вагітної жінки був вищим за вбивство жінки похилого віку. Диференціювалися штрафи за тілесні ушкодження: вказівний палець руки, яким натягувався лук, оцінювався «дорожче» за інші. Смертна кара і тілесні покарання застосовувалися в основному стосовно рабів. Вільний франк відповідав своїм життям, коли не міг виплатити вергельд.

На Русі також існували люди, наближені до князя. Поширена редакція згадує про тіуна (князівського чи боярського прикажчика, управителя), тіуна огнищого (домоправителя), конюшинного; за вбивство одного з них потрібно було виплатити 80 гривень. За вбивство княжого отрока або кухаря плата була 40 гривень. А вбивство ремісника, смерда-общинника, годувальника обійшлося б у 12 гривень. Отож актуалізуються соціальні відмінності між цими людьми. Основна маса населення поділялася на вільних і залежних. Вільними були смерди-общинники. Смерд володів правом власності. Він міг наслідувати своє майно своїм дітям. Хлоп був безправним членом суспільства. І «Руська правда», і «Салічна правда» вказують на те, що холоп і раб були речами і не мали майна.

Обидві «правди» переслідували кілька цілей, призначаючи покарання за злочини. По-перше, покарання повинно було спокутувати провину. По-друге, покарання злочинця було задоволенням для родичів. По-третє, вироки виносилися від імені володаря, тим самим зміцнюючи його владу. Основною мірою покарання було стягнення штрафу. За «Руською правдою» – вира, за «Салічною правдою» – солід. У «правдах» передбачалася допомога громади з виплати штрафу. Штраф залежав від того, хто вбив і хто був убитий. За холопа і раба відповідальність ніс господар: він міг або заплатити штраф, або видати вбивцю.

«Салічна правда» виділяє форми вини: умисне і необережне посягання, співучасть, підбурювання, обставини, які пом'якшують та посилюють вину. Необережність розглядалася як пом'якшуюча обставина і передбачала просте відшкодування збитків. Наявність злого умислу, навпаки, посилювала вину. Колективне вбивство також виступало обставиною, що посилює вину. В цьому разі призначався максимальний розмір відшкодування родині вбитого [6, с. 294–298].

У кримінальних законах «Руської правди» враховувалися й умови, за яких було скоєно вбивство або замах на нього, із завданням погроз або травм. Так, наприклад, за вбивство людини під час суперечки або в нетверезому вигляді, якщо при цьому вбивці вдалося сховатися, то округа (гілка), де було скоєно вбивство, сплачує за нього штраф – дику виру, але в різні терміни і за кілька років. У тому разі, якщо вбивця не сховався, то стягується з округи або волості половина вири – 20 гривень, а решта з самого вбивці. Якщо ж убивство сталося без будь якої сварки, то волость не платить за вбивцю, але видає його «на потік» – або в руки государя – «з дружиною, дітьми і маєтком» [4, с. 59–63].

Це останнє положення кримінального закону для нашого часу виглядає дуже жорстоко й несправедливо, однак тоді вважалося, що дружина й діти є відповідальними за провину чоловіка й батька, оскільки були його власністю.

У «Салічній правді» дуже детально описувалися всілякі способи вбивства та умови їхнього здійснення. «Руська правда» менш детально описувала всі ці випадки. «Салічна правда» виділяє груповий злочин, який строго карався.

Особливо захищала «Руська правда» людей багатих та заможних. Так, наприклад, той, хто самовільно покарає іменитого громадянина (огнищанина) або землероба (смерда), мусить сплатити пеню до скарбниці в 12 гривень за першого і 3 гривні за другого, а кожному битому по 1 гривні. У тому разі, якщо холоп або раб ударить вільну людину і сховається, а хазяїн не видасть його, то стягували 12 гривень з хазяїна. Рабу, який образив свого хазяїна, можна було навіть укоротити віку за цю образу, – так свідчив закон.

Підводячи підсумок роботи, варто підкреслити, що збірки законів стали лише початком розвитку письмового права і заклали основний фундамент для вдосконалення права. Також варто відзначити, що залежно від стану особи в суспільстві покарання було різним: заможний та впливовий член тодішнього суспільства міг відкупитися майже від будь-чого, а особа, яка не мала такої можливості або займала найнижчу сходинку, могла поплатитися життям за свій вчинок. Про це свідчить як одна, так і інша «правда».

Список використаних джерел та літератури

1. Історія держави та права зарубіжних країн : навчально-методичний збірник / відп. ред. проф. Н. А. Крашеникова. – М. : Издательство Норма, 2003. – 320 с.
2. Іванов В.М. Історія держави і права України : навчальний посібник / В.М. Іванов. – К. : Атіка, 2007. – 780 с.
3. Сила м'якого знака, або Повернення Руської Правди. – Вид. 3 / за ред. Л. Іванової. – К., 2012.
4. Історія України : джерельний літопис. – К. : КВІЦ, 2012. – 832 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – Том I : Навч. посіб. для юр. вищ. навч. закл. і фак.: у 2 т. / за ред. чл.-кор. Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1998. – 504 с.
6. Історія держави і права зарубіжних країн : для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов, Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін, С.І.Власенко ; за ред. Л.М. Маймескулова. – Х. : Право, 2011. – 520 с.

**СЛАВІСТИКА
В ОСОБАХ**

С. Я. Єрмоленко,

доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
(Україна, м. Київ)

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ КУЛЬТУРИ В ОРИГІНАЛЬНІЙ І ПЕРЕКЛАДНІЙ ПОЕЗІЇ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Поняття мовно-естетичні знаки культури співвідносно з термінами сучасної когнітивістики: прецедентні тексти, національні символи, логоепістеми. З погляду структури – це різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, словосполучення, загальномовні та поетичні фразеологізми, висловлювання, що набувають у художньому тексті афористичного звучання, міні-тексти, тексти. Різнорівневі мовні одиниці акумулюють певні «кванти» знання культури, їм властива інформаційна спадковість (історична наступність). Невіддільним компонентом їхньої семантики виступає оцінний компонент, обтяжений знаннями про естетичні цінності національної культури. Матеріальні оболонки мовно-естетичних знаків у момент їхнього «вторинного» використання фіксують духовний досвід людини в культурному середовищі.

Оригінальна й перекладна поезія М. Рильського багата на «кванти культури»: вона задіяла значний шар лексики – власних назв – імен письменників, композиторів, художників, акторів, чималу кількість топонімів, за якими постають історичні зрізи культури, побутові й пейзажні картини рідної землі, а також близькі й далекі світи, що завжди вабили поета і в конкретних реальних мандрівках, і в світі поетичної уяви. В поезії М. Рильського власні назви введено в емоційно-образні контексти індивідуального мовомислення поета. Вони функціонують і в назвах окремих поезій (Афродіта, Бетховен, Берджіх Сметана, Лисенко, Левко Ревуцький, Шевченко, Франко, Леся Українка, Микола Лисенко, Міцкевич, Янка Купала, Марко Лукич Кропивницький...), і в численних епіграфах до оригінальних творів поета (Тарас Шевченко, Іван Франко, А. Кримський, Вольтер, П. Тичина, Олесь Гончар, Я.І. Щоголів, О. Пушкін, М.Ю. Лермонтов, О. Толстой, А. Фет, І. Анненський...). У поезії Максима Рильського реалізується справжня, за словами В. Панченка, «драматургія епіграфів» [2, с. 52]. Перегуки з мотивами інших поетів набувають асоціативно-образного змісту і втілюються в досконалу мовну форму.

Власні назви в оригінальній поезії М. Рильського виконують передусім функцію мовних знаків з культурно-інформаційним змістом. Проте, як своєрідні слова-стимули для поетичної уяви автора, вони розгортаються в тексти, що збагачують українську літературну мову мовно-естетичними знаками. До них, зокрема, зараховуємо текст поезії «Шопен», в якій виявляється майстерність автора у відтворенні синтаксично-лексичними засобами української мови музичних ритмів, інтонаційної динаміки вальсу, створеного польським композитором. Не тільки названий текст, але й інші твори М. Рильського свідчать про його глибоке знання музичної культури і про талант відчуття музики в жанрових різновидах словесного мистецтва. Пор.: «Максим Тадейович Рильський був одним із наймузикальніших поетів сучасності» [1, с. 14]. В його мовомисленні можна спостерігати два

взаємопов'язані процеси: від настрою музичного твору до його словесного втілення і народження музичних інтонацій, музичної настроєвості в словоладі поетичного тексту

Ліричні твори різної тональності репрезентують улюблені мотиви поезії М. Рильського – словесні картини осені, надвечір'я, літнього дощу, зимового пейзажу, тиші, мовчання, співу тощо, які функціонують як мовно-естетичні знаки української культури. Вони органічно поєднують національне, загальнолюдське й індивідуально-авторське сприймання барв, звуків, запахів навколишньої природи.

Особливість ідіостилю поета – стрункий синтаксис ліричної медитації з характерними періодами, початковими, кінцевими та кільцевими повторами, стилістично маркованими словами хто, коли. Філософські роздуми поета часто завершуються висловлюванням афористичного змісту і форми, пор.: На концерт глухих не варто кликати, А сліпим байдуже до картин («Ми сиділи в Гданську...»); По-простому: в минулім є терни. Але є також і вінки тернові (поема «Чумаки»). Мовно-естетичний знак культури втілено в поетичному образку з подвійною назвою «Тиша. Рондо»: Немає слів! Повіяв над полями / Вечірній подих. Світиться залив З далекими, як мрії, кораблями... Немає слів. Хто висловить небесного порив, Святу хвилину творчої нестями, Коли душа виходить з берегів? Але чи й треба вимовлять словами, Чи, може, грішним буде навіть спів У час, коли ні в нас, ні понад нами немає слів?.

Поет знаходить найточніші слова для поєднання «високого» і «приземлено-побутового» у вірші «Коли копають картоплю...». Картина осіннього диму, що стелиться над землею, перерахування інших зорових і дактильних ознак осені завершується своєрідним узагальненням, висновком уважного природознавця, який ніби окреслив значення слова-поняття «осінь». Натураліст і художник, філолог і музикознавець, М. Рильський зворушливо просто характеризує уявні предмети та поняття, пор.: Як колись І. Франко, Рильський викарбував свою формулу сонета – формула варта того, щоб потрапити до літературознавчих словників : «...Сувора простота, Що слова зайвого в свої рядки не прийме, Струнка гармонія, що з думки вироста...» [2, с. 52].

Відкритість М. Рильського до сприймання культур інших народів (переклади творів А. Міцкевича, О. Пушкіна, Ю. Тувіма, Беранже, Вольтера, Гейне, Гете, Верлена, Гюго, Малларме...) дослідники називають «естетичною жагою» [3, с. 19]. Звертаючись до іноземних джерел, М. Рильський розширює тематичні обрії української поезії, актуалізує книжні й народно-розмовні ресурси української літературної мови. Його поетичні знахідки в текстах перекладів поповнюють скарби мовно-естетичних знаків української культури, а практика відтворення в мові перекладів національного колориту оригіналів є взірцем для перекладачів.

Список використаних джерел та літератури

1. *Шеффер Т.* Музичні образи в поезії: Рильський і музика / М. Боровик, Т. Булат, Т. Шеффер / відп. ред. М. Гордійчук. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 13–18.
2. *Панченко В.* Максим Рильський, Поета Maximus // Рильський М.Т. Вибрані твори : у 2 т. (Бібліотека Української Літературної Енциклопедії : вершини письменства). – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2005. – Т. 1: Вірші. Поєми. – С. 5–53.
3. *Вервес Г. Д.* Максим Рильський в колі слов'янських поетів. – К. : Наук. думка, 1972. – 311 с.

О. А. Долотова
(Россия, г. Москва)

СИМОН ПЕТЛЮРА – ИСТОРИК И ЛИТЕРАТОР (ПО МАТЕРИАЛАМ ЖУРНАЛА «УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ»)

Многие политические деятели, творцы истории, в особом понимании этого выражения, начинали свой путь совсем в другой ипостаси. И, может быть, если бы события складывались по-другому, иной след оставили бы они в жизни.

Так и о Симоне Петлюре из курса истории мы знаем как о политическом деятеле, считавшем главным в своей жизни становление Украины как самостоятельного государства, в котором все социальные группы будут равно пользоваться социальными правами. Юрий Финкельштейн в своей работе «Загадка Симона Петлюры, или парадокс антисемитизма» писал о нем как о политике-романтике.

Первоначально Симон Петлюра избирает для себя стезю литератора и историка: изучает творчество Тараса Шевченко, интересуется религиозными вопросами.

В 1902 г. во Львове в «Літературно-художньому вістнику» выходит его первая статья, посвященная положению народного образования и медицины на Полтавщине, а затем там же – о народном образовании в России.

Публицистика увлекает Петлюру. Его работы появляются во львовских изданиях «Добра новина», «Праця», «Гасло», в киевском журнале «Киевская старина». Он – автор статей в «Літературно-науковому вістнику», «Записках Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка». Общение с Иваном Франко и Михаилом Грушевским обогащает его духовно. Они помогают ему в поиске тем.

Петлюра уделяет большое внимание театральной и литературной критике. Работая в «Раде», одновременно становится заведующим театральным отделом в журнале «Украина», который сформировался на основе журнала «Киевская старина».

В статьях, посвященных украинскому театру, он акцентирует внимание драматургов на том, что в данный исторический период им необходимо заниматься изобращением «борьбы, социальных катастроф, революционных конфликтов».

В 1908–1911 гг. Петлюра сотрудничает с киевским «Словом» и такими столичными (СПб.) изданиями, как «Торгово-промышленная газета», «Обозрение». В общественно-политическом журнале «Мир» ему предложено вести украинский отдел и освещать актуальный на тот момент «галицийский вопрос».

Его работы выходят в историко-публицистическом издании «Голос минувшего» и пользуются большим успехом у прогрессивной части общества.

Царское правительство Российской империи всячески сдерживало развитие национальных периодических изданий (не только украинских), и к 1912 г. это приводит к тому, что в Украине практически не остается изданий украинского направления, но стараниями украинцев, живущих в центральных городах, а также мецена-

тов Петербурга, Москвы и Киева был создан журнал «Украинская жизнь», который Симон Петлюра и Александр Соликовский редактировали совместно.

На страницах этого журнала Петлюра выступает не только в роли редактора, он активный и талантливый публицист, которого волнует судьба, развитие и становление украинского народа как нации.

В ряде материалов он излагает путь становления Украинского государства и нации, проявляя себя грамотным стратегом. Свои позиции он обосновывает в первом номере за 1914 г., в статье «К практическим задачам украинства». Петлюра прекрасно понимает, что только через периодику, выходящую постоянно, не от случая к случаю, с ярким по содержанию, но небольшим по размеру материалом можно донести свои взгляды до большого числа людей. Поэтому одной из главных задач для расширения влияния украинства он считает использование местной русскоязычной прессы, так как, по мнению автора, идет период роста украинского движения, которое становится значимой общественной силой, реальным фактором имперской жизни. Для того, чтобы привлечь новых сторонников, необходимы были разные способы воздействия, и один из них – местная пресса на русском языке, так как для части украинского общества периодика на родном языке пока еще не стала повседневной необходимостью. Возрождение украинского самосознания «не совпадало» с развитием украинской прессы – этой легальной формы работы с населением. Глубокий анализ русскоязычной и украинской периодики приводит автора к мысли, что ее развитие постепенно активизирует и интерес к ней и к темам, которые она затрагивает.

Отстаивать свои воззрения Петлюра продолжает в статье «К практическим задачам украинства (Об отношении к Украинскому научному обществу)» и в полемическом ответе профессору Погодину («Случайные заметки», 1914, № 4, с. 79–83), занимавшему двойственную позицию по отношению к украинскому вопросу, особенно в области прав и свобод.

1914 год – переломный в жизни Российской империи – становится началом конца. В седьмом номере «Украинской жизни» выходит одна из самых значимых публицистических работ Петлюры «Война и украинцы», в которой он призывает осмыслить происходящее и сделать правильный выбор. Украинский народ раздроблен: одна его часть живет на территории Австро-Венгрии, другая – в России. Страны враждуют, но народ должен думать о своем единстве. Подобная двойственность позволяла некоторым слоям российского общества предполагать ориентированность украинцев на Австро-Венгрию, что, естественно, не было правдой. И упрекать украинский народ в антипатриотизме было, по меньшей мере, кощунственно. Петлюра утверждал (и был в этом абсолютно прав), что осознание национального единства не приравнивается к сепаратизму. Украинское сообщество ставило на первое место защиту государства и его разноплеменное население, а имперские чиновники, негативно настроенные к нетитульным нациям, иронизировали по поводу их патриотических настроений. Украинское общество чувствовало себя несправедливо отринутым от решения общих для всех военных задач.

В работах, вышедших в 1915 г., – «Год молчания» и «Докладная записка о зада-

чах внутренней политики в отношении к украинскому населению» – он отмечал, что исторические и бытовые условия привели к осознанию украинцами своей национальной идентификации. Наиболее ярко это проявилось не в политике, а в развитии литературы, как некой специфической возможности выразить собственные взгляды, в культмассовой и общественной работе. Правительство империи относилось к этим проявлениям с глубоким предубеждением, и тогда украинская интеллигенция (и не только она, но и рабочие и крестьянство) стала отдавать предпочтение прессе и литературе, издававшейся в Галиции, где украинский язык пользовался правом титульного. Для Галиции участие «русских украинцев» в литературной и научной жизни стало очень важным и весьма благоприятным моментом, а «русская» Украина лишилась части научных сил.

В работах этого периода Петлюра отстаивает право каждого народа, входящего в состав Империи, на самоопределение, на возможность самостоятельного развития. Это наиболее яркие и политически зрелые работы.

К 1917 г. у него (и он пишет об этом) появилась надежда на перемены, которые могут привести к обретению Украиной самостоятельности. Революция в этом контексте была именно тем мостиком, который предоставлял возможность подобного шага. Симон Петлюра переходит к политике. Начинается новая страница его жизни.

Список использованных источников и литературы

1. Симон Петлюра. Статьи, письма, документы. Н-й : Украинская Свободная Академия наук в США, 1956.
2. Украинская жизнь. – Москва, 1912–1917. По страницам журнала.

Ю. А. Лабынцев,

доктор филологических наук, профессор,
академик Государственной академии славянской культуры
(Россия, г. Москва)

НЕИЗВЕСТНАЯ РУКОПИСНАЯ ШЕВЧЕНКИАНА И. А. БЕЛОУСОВА – ПЕРЕВОДЧИКА И ПОПУЛЯРИЗАТОРА Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Иван Алексеевич Белоусов (1863–1930), коренной москвич, выходец из просто-народной городской среды, опубликовавший более десяти книг своих переводов из Т.Г. Шевченко, а также несколько биографических изданий о нем, в том числе переведенных на украинский язык, несомненно является не только самым активным, но и самым значительным в мире популяризатором творчества Кобзаря [1].

К сожалению, представить более или менее полно масштаб шевченкианы Белоусова исследователям до сих пор не удавалось, что нашло свое отражение и в новейшей «Шевченківській енциклопедії», в которой не использован огромный пласт разнообразных неопубликованных рукописных материалов Ивана Алексеевича [2, с. 383–384].

Необходимо отметить, что благодаря Белоусову тема украинской культуры в общественной жизни Москвы конца XIX – первой трети XX в. стала звучать с еще большей силой. Он был и одним из инициаторов и организаторов всевозможных шевченковских торжеств, а в самом начале XX в. ему «пришла мысль демонстративно отслужить панихиду» по Шевченко. Белоусов «оповестил о своем намерении отслужить панихиду кое-кого из писателей и артистов» и о том, «что панихида по Шевченке будет отслужена в церкви Большого Вознесения на Никитской, так как эта церковь считалась литературной – в ней венчался А.С. Пушкин... И панихида была отслужена более или менее торжественно, так как духовенство заметило, что публики было много, да и публика была какая-то особенная, необычная. После панихиды большинство присутствующих на ней собрались в ресторане «Континенталь» на углу Театральной площади и Охотного ряда и за дружеской беседой-обедом помянули батьку Тараса «не злым, тихим словом» [1, с. 27–28].

Последнее отдельное печатное шевченковское издание И.А. Белоусова – перевод поэмы «Наймичка» – было опубликовано в московском издательстве «Красная Новь» в 1923 г. [3]. Оно готовилось уже на новом месте жительства Ивана Алексеевича, высленного в 1921 г. из самого центра столицы на ее восточную окраину, где в одноэтажном домике на Соколиной улице в последние годы жизни он работал над целым комплексом своей неопубликованной шевченкианы, в числе которой были романы и повести, написанные на основе оригинальных источниковых материалов, собиравшихся Белоусовым в течение десятилетий. Среди его информантов в разные годы были очень близкие к Шевченко лица, например, «Лукерья Ивановна Яковлева, бывшая невеста Шевченко, в девичестве носившая фамилию Полусмакова» [4, с. 242].

В настоящее время собственноручные рукописные материалы И.А. Белоусова хранятся в нескольких архивных собраниях, преимущественно московских и Санкт-петербургских. Общее их число превышает две тысячи единиц хранения, среди которых представляющие его шевченкиану насчитывают несколько десятков. Классифицировать этот весьма значительный архивный массив можно примерно так: различные переводы из Шевченко, объединенные порой в достаточно объемные рукописные сборники; различного рода записки, связанные с жизнью и творчеством Кобзаря, в том числе переписка о нем с разными лицами; рецензии на работы о Шевченко; тексты докладов, лекций и торжественных речей о Шевченко и его творчестве; статьи и очерки о Шевченко; художественные произведения Белоусова о Шевченко (стихотворения, повести, романы) и материалы к ним.

Особого внимания заслуживает личный архивный фонд И.А. Белоусова, сберегающийся в Российском государственном архиве литературы и искусства (РГАЛИ) в Москве [5]. В нем насчитывается около полусотни отдельных единиц хранения, представляющих его шевченкиану. Шевченковская тема так глубоко вошла в жизнь самого Ивана Алексеевича, что он в 1920е годы пишет роман «Борец за свободу», посвященный Шевченко [6], а за несколько лет до смерти приступает к работе над прозаическими произведениями о неудачных сватовствах Кобзаря, в том числе над повестью «Невеста Т.Г. Шевченко» [7].

Список использованных источников и литературы

1. *Лабынцев Ю. А., Шавинская Л. Л.* Москвич Иван Белоусов – крупнейший популяризатор творчества Тараса Шевченко. – М. : БУЛ, 2014. – 84 с.
2. *Павлюк М.* Белоусов Иван Олексійович // Шевченківська енциклопедія в 6 томах. – К. : Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 1 : А–Б. – 744 с.
3. *Шевченко Т. Г.* Батрачка : рассказ в стихах / пер. и предисл. И. А. Белоусова. – М. : Красная Новь, 1923. – 32 с.
4. *Белоусов И. А.* Литературная среда : воспоминания. 1880–1928. – М. : Никитинские субботники, 1928. – 278 с.
5. РГАЛИ, ф. 66, оп. 1–2.
6. РГАЛИ, ф. 66, оп. 1, ед. хр. 180.
7. РГАЛИ, ф. 66, оп. 1, ед. хр. 179.

Л. Л. Щавинская,
кандидат филологических наук, доцент
(Россия, г. Москва)

РУКОПИСНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ О. А. ЛЕПКО – ПЕРЕВОДЧИЦЫ Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Ольге Александровне Лепко (1837–1905), начавшей свою литературную деятельность переводами из Т. Г. Шевченко, в общем-то не повезло в шевченковедении. Более того, о ней, чей перевод «Чигиринского торбаниста-певца Тар. Григ. Шевченка» вышел в 1867 г. в свет отдельной книгой [1], никаких сведений мы не найдем даже в «Шевченківському словнику» [2]. А новейшая «Шевченківська енциклопедія» практически дословно дублирует очень краткую заметку о Лепко [3, с. 736], помещенную в «Українській Літературній Енциклопедії» [4, с. 164].

Обремененная многочисленным семейством, постоянно испытывающим нужду, О. А. Лепко оставила свой достаточно заметный след в литературе, прежде всего как умеренно успешная поэтесса и переводчица с западноевропейских и восточнославянских языков. Ее прозаические произведения, в том числе сказки для детей, оказались менее удачными. Уроженка г. Измаила, выпускница Киевского института благородных девиц, Ольга Александровна после замужества оказалась в Санкт-Петербурге, где и начала свою литературную карьеру, находясь в кругу нескольких писательских партий, в том числе так называемых искровцев, одним из идейных вдохновителей которых был ее дядя Н. А. Степанов. Переезд Лепко в Петербург совпал с активизацией здесь украинского движения, одним из давних адептов его являлся книгопродавец и издатель И. Т. Лысенков, оказавшийся инициатором издания ряда книг Т. Г. Шевченко, к переводам которых была привлечена Ольга Александровна. Довольно значительные архивные материалы, в том числе личные архивные фонды самого Лысенкова, хранящиеся в основном в Санкт-Петербурге и отчасти в Москве, практически не использованные шевченковедами [5, с. 754–755], позволяют конкретизировать многие обстоятельства появления его изданий, в том числе и тех, над переводами которых трудилась О. А. Лепко.

Архивные материалы самой Лепко, разбросанные в массе своей преимущественно в нескольких санкт-петербургских документальных собраниях, представляют нам ее как весьма душевного и отзывчивого человека. Ольга Александровна окончила свой земной путь в семье сына, М. И. Лепко, инженера на белорусской станции Барановичи, где она незадолго до смерти инициировала создание амбулатории для местных крестьян [6]. В рукописной автобиографии 1887 г. Лепко так описывает свое вступление на литературное поприще: «Родилась... от инженера Алекс. Игнатьев. Соколовского и жены его Надежды Алекс. урожденной Степано-

вой. Веры православной... Вышла замуж в 1861 г. за Ив. Т. Лепко. Писала во многих журналах. Начала с перевода «Кобзаря» Шевченко и «Гайдамаки» книгопродавцу Лысенкову» [7, л. 1–1 об.].

Список использованных источников и литературы

1. Чигиринский торбанист-певец Тар. Григ. Шевченка / пер. О. А. Лепко. – Санкт-Петербург: Тип. Ю. Штауфа, 1867. – 140 с.
2. Шевченківський словник. – К. : Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, Голов. ред. УРЕ, 1976–1977. – Т. 1–2.
3. *Зленко Г.* Лепко Ольга Олександрівна // Шевченківська енциклопедія в 6 томах. – К. : Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3 : І–Л. – 888 с.
4. *Зленко Г. Д.* Лепко Ольга Олександрівна // Українська літературна енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 1995. – Т. 3: К–Н. – 496 с.
5. *Бородін В.* Лисенков Іван Тимофійович // Шевченківська енциклопедія в 6 томах. – К. : Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3 : І–Л. – 888 с.
6. Отдел рукописей Российской национальной библиотеки, ф. 118, ед. хр. 534.
7. Отдел рукописей Института русской литературы РАН, ф. 377, оп. 7, ед. хр. 2137.

Л. П. Козар,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Київ)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ДОСЛІДЖЕННІ ФЕДОРА ВОВКА

Федір Кіндратович Вовк (Волков) увійшов в історію національної та європейської науки як етнограф, фольклорист, антрополог, археолог, музеєзнавець, публіцист, громадський діяч, видавець, один з основоположників української археології, етнології та антропології. Європейську наукову методику він застосував на українському ґрунті, репрезентуючи Україну та її наукові досягнення в Європі і світі. Перебуваючи за межами України понад 40 років, Ф. Вовк усе своє життя присвятив саме Україні. Його наукова праця тісно переплітається з громадською діяльністю і займає вагомe місце в історії українського національного відродження.

Під час навчання в Київському університеті св. Володимира (1866–1871) Ф. Вовк перебував під впливом Володимира Антоновича, Павла Чубинського та Михайла Драгоманова. 1872 р. він був офіційно прийнятий до Київської громади. За дорученням В. Антоновича Ф. Вовк підготував до видання «Кобзар» Т. Шевченка із забороненими цензурою творами. Вперше він був виданий у Празі в 1876 р. У цьому ж році Ф. Вовка було відраджено громадівцями за кордон, щоб допомогти М. Драгоманову налагодити видання журналу «Громада» в Женеві. У 1878 р. побачило світ женецьке видання «Захалявного Кобзарика», до якого ввійшли тільки заборонені цензурою поезії Т. Шевченка. А в 1879 р. в «Громаді» (т. 4, Женева, 1879, с. 39–95) була вперше опублікована розвідка Ф. Вовка «Т.Г. Шевченко і його думки про громадське життя». З її приводу М. Драгоманов написав свою відому статтю «Шевченко, українофіли, соціалізм» («Громада», т. 4, Женева, 1879, с. 102–231). У 1906 р. праця Ф. Вовка була перевидана у Львові за редакцією В. Гнатюка. Проте дослідники постаті відомого вченого тільки побіжно згадували цю розвідку серед інших його наукових здобутків. Отож спробуємо детальніше зупинитися на зазначеній праці Ф. Вовка, що, на думку О. Франко, заслуговує на особливу увагу [2, с. 64].

У своїй статті «Т.Г. Шевченко і його думки про громадське життя» Ф. Вовк вирішив показати Шевченка з того боку, «з якого його найменше відомо, установити настоящий, такий як слід, погляд на його, як на писателя народного, як на писателя соціально-демократичного, громадського» [1, с. 40]. Він пише про те, що Шевченко не належав до тих письменників, що «передражнявали мужицьку мову або підлагоджувалися під склад творів народних: думок, пісень, казок і іншого, як то робили в московській літературі Пушкін, Лермонтов, Гоголь, Кольцов, а в українській – Котляревський, навіть Основ'яненко» [1, с. 40]. Дослідник відносить Шевченка до тих письменників, що «були справді настоящим виразом народного життя, чіми устами говорить сам народ» [1, с. 41].

Розглянувши поетичні твори Шевченка у зв'язку з його життєвим шляхом, Ф. Вовк робить висновок про те, що «Шевченко перш над усього був громадським чоловіком і до того більш громадським чоловіком, ніж поетом» [1, с. 53], що він «просто дивився на свою роботу, як на пропаганду своїх ідей про громадське життя, як на соціально-революційну пропаганду» [1, с. 57].

Далі Ф. Вовк аналізує погляди Шевченка на національне питання, зокрема, погляди на народну індивідуальність, на право кожного народу розвиватися відповідно до природи своєї «рідної сторони», без насильного порушення мови й інших етнографічних відмін. Тут дослідник зупиняється на розгляді поем Т. Шевченка «Послання до земляків», «Сон» та «Кавказ». Говорячи про мову українського народу, Ф. Вовк пише, що «все, що коли-небудь робило зраду проти своїх, усе, що виділялося з народу чи в панство, чи в уряд, чи в баришування й здирство – усе зараз же міняло свою рідну мову на мову завоювателів, ворогів України – ляхів або москалів», що «українська мова була, єсть і буде мовою мужицькою, а пани й усе інше її цурались і цураються» [1, с. 83].

Ф. Вовк також відзначив те, що «найбільша й найширша частина літературної праці Шевченкової була присвячена громадсько-економічному життю народу українського» [1, с. 83]. Це був найголовніший бік, як наголошував Ф. Вовк, з якого дивився Шевченко на Україну. «Само собою, розуміється, що найбільше лихо, проти котрого прийшлося боротися Шевченкові, – писав Ф. Вовк, – було кріпосне право. Увесь «Кобзар» єсть один великий обвинительний акт проти панства, й свого українського, й ляхського, й московського» [1, с. 85]. На його думку, Шевченко «зробив почин новому, щиро радикальному, демократичному напрямкові української національної ідеї» [1, с. 88].

Таким чином, Ф. Вовк подав цілісну картину творення народної й літературної словесності, які є засобами відображення громадського життя. Тарас Шевченко тут виступає як достойний громадянин і співець своєї епохи, в якому знайшла продовження усна народна творчість. Ф. Вовк одним з перших здійснив спробу проаналізувати життєвий і творчий шлях Кобзаря, і ця його наукова розвідка заслуговує на велику увагу, потребує нового перевидання і вивчення як у школах, так і у вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел та літератури

1. *Вовк Ф.* Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя // Громада. – Т. 4. – Женева, 1879. – С. 39–95.
2. *Франко О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч / Оксана Омелянівна Франко / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 378 с.

І. М. Петренко,

доктор історичних наук, професор
(Україна, м. Полтава)

ВІРА ЖУК (1928–2008) – ВІДОМА ВЧЕНА-БОЛГАРИСТ

Науковий доробок відомої в Україні та за кордоном ученої-історика, архівіста, фахівця в сфері славістики, зокрема болгаристики, автора понад 400 наукових праць, кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України Віри Никанорівни Жук не втрачає актуальності й нині. Аналіз творчого спадку вченої становить інтерес з точки зору з'ясування внутрішньої логіки розвитку вітчизняних болгаристичних досліджень.

Основні напрями наукової діяльності Віри Жук у галузі болгаристики – економічні, культурні та інші зв'язки України і Болгарії, Полтавщини та Болгарії. Наслідком цього багаторічного дослідження і копіткої роботи стала книга «Із сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н. е. – XVI ст. н. е.)» (книга витримала 3 видання) [1]. Студії присвячені тривалому процесові формування української народності, маловідомим сторінкам вітчизняної історії, особливо періоду до Київської Русі. У монографії В.Н. Жук розкрила особливості перебування українських земель, у тому числі й території Полтавщини, в сиву давнину в складі Великої Скіфії, Сарматії, під владою готів, гуннів, Аварського каганату, Великої та Чорної Булгарії, під ігом Золотої Орди, в складі Великого князівства Литовського. Вчена показала роль протоболгар, торків, половців та інших етносів у процесі формування українського етносу та державотворчих процесів в українських землях. В.Н. Жук дослідила історичні корені різних племен, народів, які переходили через наші землі або осідали на них, про їхні взаємозв'язки. Окремі нариси присвячено питанням про час заснування та перші згадки про Полтаву, про Кия і Київ та іншим. На підставі аналізу багатьох історичних джерел ряд трактовок, міркувань у книзі висловлено вперше. Віра Жук правдиво і науково достовірно інтерпретувала низку недостатньо або зовсім недосліджених так званих «білих плям» в історії не тільки українського, але й болгарського, угорського, польського і ряду інших народів, започаткованих «у сивій давнині».

Грунтовно вивчаючи давню історію України, В.Н. Жук пов'язала її історичний розвиток з давніми булгарами, Великою Булгарією, акцентувала увагу на зв'язках України та Болгарії. Вчена досліджувала життя і діяльність Булюмара-Шеке (Щека), Кубрата (Хорива), Шамбата (Кия), участь народних мас України у визволенні Болгарії від п'ятивікового османського іґа та ін. Велику роль у цьому відіграла співпраця з відомим істориком з м. Казані (Татарстан) Фаргатом Габдул Хамітовичем Нурутдіновим. Їх пов'язувало тривале листування, обмін думками, поглядами, новинками в розвитку історичної науки, зокрема збережені і залучені до наукового обігу Фаргатом Нурутдіновим унікальні пам'ятки – перш за все звід давньобул-

гарських літописів «Джагфар Тарихы» та карачаєво-булгарські літописи. Ці унікальні джерела дають можливість по-новому поглянути на нашу давню історію і на роль у ній давніх болгар.

В одному зі своїх останніх листів до Віри Никанорівні, де Ф. Нурутдінов вітає її з ювілеєм, він так характеризував учену: «Вот и в современной Украине единственный профессиональный историк, не предающий свой народ, – это Вы, женщина. Поистине Украина была и осталась страной бесстрашных амазонок, но при этом надо сказать, что Ваш отец, от которого Вы, несомненно, получили дар историка, был одним из немногих настоящих мужчин. Все таки настоящие амазонки рождаются настоящими мужчинами <...> Вы состоялись как правдивый, честный историк (усі підкреслення Ф. Нурутдінова), а таких по пальцам пересчитать можно. Но, кроме того, что Вы – честный историк, Вы еще и умный историк. У Вас настолько развит талант историка, что его можно назвать необыкновенным чутьем. Именно это чутье отделяет толпу обычных, серых людей, числящихся историками, от историков-гениев. Я счастлив, что мы с Вами работаем вместе, я многому у Вас научился» [1, арк. 1–1 зв.].

Булгарські літописи офіційно визнані не всіма сучасними істориками. Дехто з них намагається їх заперечувати і критикувати, однак, з іншого боку, немало дослідників їх використовують. До їхнього кола належала й Віра Жук. Вона звернула увагу на той факт, що відомості, які містяться в цих джерелах, у дореволюційний період і пізніше по крупинках вишукували окремі учені в матеріалах арабських, візантійських, українських, персидських (іранських) китайських авторів. Зокрема, американський учений-славіст, син відомого радянського академіка В.І. Вернадського, автора теорії ноосфери, Г.В. Вернадський, який не був знайомим зі давньобулгарськими літописами, а використовував інші джерела, писав у своїй праці з історії Давньої Русі про події, які сталися після смерті володаря Великої Булгарії Кубрата.

В. Жук також апелювала до досліджень академіка НАН України, історика діаспори О. Прицака, який не читав літописів давніх болгар, але за іншими джерелами писав, що князь Володимир спочатку прийняв мусульманство, а потім християнство. Мимоволі згадується розповідь давньої літописної традиції, в якій розповідається, як Володимир приймав послів з різних держав, кожен з яких вихваляв власну релігію. В. Жук небезпідставно вважала, що саме болгарські літописи можуть пояснити причини вибору Володимира. У зміненому вигляді легенда про прихід послів з пропозиціями прийняти ту або іншу релігію вміщена в літописі в VII ст., коли володар Великої Булгарії Кубрат (який у першій чверті VII ст. прийняв хрещення у Візантії) в 642 р. обрав мусульманство. Саме тоді арабський халіфат почав наступати на Велику Булгарію. Щоб уникнути кровопролитної війни і врятувати багатоплемінну ранньофеодальну державу від розпаду, Кубрат прийняв іслам і уклав угоду з арабами. Отож як історичне джерело болгарські літописи є достатньо достовірними для ідентифікації давніх подій.

Наукова і практична цінність студій В. Жук неспростовна, адже сприяє адекватному відтворенню минулого. Незважаючи на ту обставину, що за межами Болгарії

теорія східноіранського походження предків болгар не отримала загального визнання, наукова спадщина дослідника об'єктивно сприяє розширенню джерельної бази для вирішення питання про історичне коріння одного з найдавніших етносів Європи. З іншого боку, аналіз спадщини Віри Жук допомагає позбавитися від стереотипів відносно рівня і характеру розвитку українського слов'янознавства і ставить на порядок денний завдання комплексного підходу на основі різних наукових дисциплін вивчення історії праболгар як перспективного напряму дослідження вітчизняного ранньосередньовічного періоду [3, с. 39].

Отже, історична болгаристика в творчому спадку Віри Жук була різноманітною як тематично, так і хронологічно. Апеляція до широкого кола історичних джерел, у тому числі відомих вузькому колу науковців, їхній ретельний аналіз, копітке вивчення факту, широкий науковий погляд були типовими для її розвідок. Опосередковано це сприяло руйнації кон'юнктурних нашарувань та неадекватних уявлень стосовно не тільки історії Болгарії у вітчизняному її варіанті (етнічна еволюція протоболгар, зв'язки українського та болгарського народів на регіональному рівні на різних етапах їхнього історичного розвитку та механізми їх збереження), але й національної історії дослов'янського періоду.

Список використаних джерел та літератури

1. Жук В. Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н. е. – XIV ст. н. е. / В. Н. Жук. – Полтава : Вид-во «Полтава», 1998. – 213 с.; Жук В. Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н. е. – XIV ст. н. е. / В. Н. Жук. – Полтава-Кобеляки: Вид-во «Кобеляки», 2003. – 410 с.; Жук В. Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н. е. – XIV ст. н. е. / В. Н. Жук. – Полтава : АСМІ, 2005. – 384 с.

2. Лист Ф. Нурутдінова до В.Н. Жук, 2008 р. // Особистий архів І. М. Петренко. – Арк. 1–1 зв.

3. Самойленко Н. И. Праболгары в исследовании полтавского краеведа / Н. И. Самойленко // Дуслык. – 2012. – С. 38–40.

Л. А. Павленко,

кандидат історичних наук, доцент
(Україна, м. Чернігів)

СЛАВІСТИЧНИЙ ДОРОБОК ЄВГЕНА РИХЛІКА

Євген Антонович Рихлік (1888–1937) – український учений-славіст, філолог, краєзнавець, етнолог, педагог та громадський діяч чеського походження, який належав до репресованих у 1930-х роках представників вітчизняної наукової інтелігенції. Випускник відділення слов'янської філології історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира 1913 р., учень Т. Флоринського, А. Степовича, О. Лук'яненка [1, арк. 1, 2], він здобув золоту медаль за конкурсний твір «Поетична діяльність Франца Ладислава Челяковського (з історії чеського літературного відродження)», який був опублікований 1914 р. в «Киевских университетских известиях» [2] та 1915 р. окремою монографією [3].

Упродовж 1914–1916 рр. Є. Рихлік навчався в магістеріумі своєї альма-матер, працюючи над дисертацією «Україно-польські літературні взаємини I половини XIX ст.» [4, арк. 24 зв.], рукопис якої було втрачено після арешту вченого в 1931 р. Він володів 11 мовами, в тому числі й слов'янськими. За роки своєї педагогічної діяльності Є. Рихлік здобув величезний досвід викладання славістичних дисциплін (слов'янської філології, російської, української, польської, чеської мов та письменництва, курсів «Вступ до мовознавства», «Живі слов'янські мови» тощо) у Вільшанській чеській школі на Житомирщині, Київській чеській трудовій № 105, 4-й Київській гімназії, жіночих гімназіях Києво-Подільській, Євсеевої, Жеребцової, Вечірніх вищих жіночих курсах, Педагогічному інституті Самарського губернського земства в Пам'ять 19 лютого 1861 р., Київському університеті, Київському українському народному університеті, Київському російському державному університеті, Київському першому українському університеті та Ніжинському інституті народної освіти (далі – НІНО) [1, с. 6–8, 15–17, 21–24, 34, 38, 43 зв.; 4, с. 43 зв.]. Він керував науковою роботою аспірантів НІНО І. Павловського та П. Одарченка, майбутніх відомих філологів та літературознавців [5; 6].

Працюючи над славістичною проблематикою, Є. Рихлік брав участь у роботі багатьох наукових товариств та установ, а саме: Історичного товариства Нестора літописця, Історико-літературного гуртка філологічного семінарію академіка В. Перетца, Історико-літературного товариства при Київському університеті св. Володимира, Етнографічної комісії Українського наукового товариства, Етнографічному товаристві Києва, секції української мови та письменництва науково-дослідної кафедри НІНО, а також наукових складових ВУАН – Етнографічної комісії, Музичного товариства імені Леонтовича, Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, НДК мовознавства тощо [1, с. 5, 19, 20, 28, 29, 35; 7].

У 1929 р. Є. Рихлік очолив створений за його ініціативи Кабінет для вивчення

національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН, до завдань якого входило ґрунтовне всебічне вивчення історії, етнографії та культури представників усіх народів, які проживали на українських теренах, зокрема і слов'янських [8, с. 18]. За короткий термін своєї «нацменознавчої» діяльності вчений опрацював статистичні, картографічні, лінгвістичні, фольклорні і фотоматеріали, архівні джерела, бібліографію, документи, епістолярій, мемуари з життя чеської, болгарської, польської, білоруської, російської та інших слов'янських національних меншин України [9].

Він зробив суттєвий внесок у розвиток вітчизняної богемістики, досліджуючи чеське літературне відродження XIX ст., питання музичного життя, художньої літератури та етнографії Чехословаччини 1920-х років. Багато років учений працював над комплексною монографією, присвяченою вивченню українських чехів від початку чеської колонізації українських земель до кінця 1920-х років, деякі фрагменти якої він устиг опублікувати. Основний рукопис, на жаль, безслідно зник після обшуку та арешту Є. Рихліка [10].

На особливу увагу заслуговують і полонознавчі студії вченого. Йому належать праці, в яких вивчається «українська школа» в польському літературному русі першої половини XIX ст. Високу оцінку здобули дослідження творчості К. Згерського, А. Міцкевича, Ю. Словацького, А. Мальчевського, Б. Залеського, С. Гощинського та ін. [11].

Значну наукову цінність мають праці Є. Рихліка, які торкаються проблеми розуміння понять «слов'янський світ» та «ідея слов'янської єдності» і висвітлюють слов'янофільські настрої та особливості суспільно-політичного руху на українських теренах Російської імперії XIX – початку XX ст. [12].

Видачне значення Є. Рихліка як «одного з рідкісних спеціалістів» – дослідників історії, мови, літератури й етнографії слов'янських народів було високо поціноване колегами-науковцями – академіком Академії наук СРСР і Всеукраїнської академії наук В. Перетцом та директором Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР Н. Державіним [4, арк. 169]. Сучасні українські вчені, повертаючи до наукового обігу славістичну спадщину Є. Рихліка, відзначили важливість доробку в галузі богемістики та полоністики цього талановитого дослідника, «фахівця слов'янського світу» [13], «одного з найбільших знавців «української школи» в польській романтичній літературі першої половини XIX ст.» [14].

Список використаних джерел та літератури

1. НВ ДАЧО, ф. Р–6121, оп. 2, спр. 3301.
2. *Рыхлик Е.* Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского (Из истории чешского литературного возрождения) / Е. Рыхлик // Киевские университетские известия. – 1914. – № 5. – С. 1–79; № 9. – С. 81–127.
3. *Рыхлик Е.* Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского (Из истории чешского литературного возрождения) / Е. Рыхлик. – К. : Типография Императорского университета св. Владимира, Акционерное Общество печатного и издательского дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1915. – 330 с.

4. ДАЧО, ф. Р-8840, оп. 3, спр. 7753.
5. НВ ДАЧО, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3330.
6. Там само, спр. 3253.
7. ІР НБУВ, ф. Х, од. зб. 6345.
8. До історії архівного фонду Національної академії наук України (1918–1933) : формування, склад, зміст // Історія Національної академії наук України (1918–1933) : Науково-довідковий апарат / відп. ред. О. С. Онищенко. – К. : НБУВ, 2002. – С. 7–53.
9. НА ІМФЕ НАНУ, ф. 7.
10. *Павленко Л.* Українсько-чеські науково-культурні взаємини 1920-х рр. / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2006. – Вип. 34. – Серія : Історичні науки. – № 4. – С. 108–112.
11. *Павленко Л.* Українсько-польські взаємини першої половини ХІХ ст. в творчості Є. Рихліка / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2002. – Вип. 15. – Серія : Історичні науки. – № 1. – С. 74–79.
12. *Павленко Л.* Поняття «слов'янський світ» та ідея слов'янської єдності у науковій спадщині Є. Рихліка / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – Вип. 52. – Серія : Історичні науки. – № 5. – С. 247–252.
13. *Скрипник П.* Рихлік Євген Антонович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : біографічний довідник. – К., 2005. – С. 185.
14. *Рихлік Є.* Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького // Хроніка–2000. – К., 1999. – Вип. 29–30. – С. 89.

Н. М. Черніговець,
кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ ПІЧЕТА: УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ

Володимир Пічета (1878–1947) – всесвітньо відомий історик і славіст. Наукова спадщина вченого становить понад п'ятсот праць з історії східних, західних та південних слов'ян. Виходець з України, з чийм ім'ям пов'язують створення Білоруського державного університету в 1920-ті роки та організацію Інституту слов'янознавства АН СРСР в 1940-ві роки, донині залишається маловідомою особистістю на своїй Батьківщині. Впродовж життя славіст ніби знаходився на перетині трьох культур – української, російської та білоруської. Своєрідне «роздоріжжя» обумовлене непротими обставинами життя В. Пічета, яке мало стосуюнок до України, Росії та Білорусі.

Творчий доробок та постать дослідника особливо активно досліджують білоруські та російські вчені, які залишають поза увагою український період у житті вченого. В Україні з'являються лише поодинокі наукові розвідки, і це при тому, що, як неодноразово зазначав Володимир Пічета, саме в український період життя у нього виник інтерес до історії та окреслилося коло наукових інтересів – слов'янська історія [5]. Науковий доробок Володимира Івановича, присвячений вивченню історії України, складає близько 70-ти праць.

Народився В. І. Пічета 9 жовтня 1878 р. в Полтаві, в родині ректора Полтавської духовної семінарії. Батько його був сербом, мати – україною. Зусиллями матері в повсякденне життя родини проникали українські традиції. Через все життя В. Пічета проніс любов до України, про яку з ніжністю згадував у своїх спогадах, написаних під час перебування в Ленінградському будинку попереднього ув'язнення в 1931 р. : «...при всій моїй страсній любові до України, мені так і не вдалось попрацювати на Батьківщині. Але і на чужині... я залишився вірним землі, яка мене вигодувала, і народу, який мене виховав» [2, с. 310].

У батьківському домі частими гостями були серби і поляки, – звідси паростки дитячої цікавості до слов'янства, яка в зрілі роки переросла в наукову зацікавленість. У 1898 р., закінчивши Полтавську класичну гімназію, за наполяганням батька, який категорично виступив проти навчання сина в Києві, вступив на історико-філологічний факультет Московського університету, який закінчив у 1901 р. з дипломом першого ступеня.

У 1902 р. Володимир Пічета повертається в Україну. З квітня 1902-го по вересень 1903-го працює викладачем російської мови і граматики, а також методики початкового навчання в Коростишівській вчительській семінарії Київської губернії. Втім, окрім викладацької діяльності, наставники були зобов'язані стежити за своїми вихованцями. Начальник семінарії Ніколайчук вимагав, «щоб нагляд не-

сив поліцейський характер». Це призводило до постійних конфліктів між дирекцією та В. Пічею [5]. Врешті, не в силах побороти систему, Володимир Іванович звільняється і влітку 1903 р. разом з сім'єю, за сприяння університетського товариша Івана Михайловича Соловйова, переїздить до Катеринослава (нині Дніпропетровськ).

У вересні 1903 р. починається катеринославський період, який триває до вересня 1905 р. Впродовж двох років Володимир Іванович викладає історію та словесність у Комерційному училищі, чоловічій та жіночій гімназіях. Окрім викладацької діяльності В. Пічета починає цікавитись наукою і робить перші кроки на цьому поприщі. Помітний вплив на становлення молодого викладача як науковця здійснила губернська Вчена архівна комісія Катеринослава, яка займалася виявленням та систематизацією архівного матеріалу для створення центрального губернського архіву. Володимир Пічета став її активним співробітником. За дорученням комісії він обстежив архів Катеринославського нижчого земського суду. Результати роботи у вигляді публікацій документів з архіву систематично з'являлися на шпальгах «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии». Матеріали висвітлювали історію Катеринославщини першої чверті XIX ст. [1, с. 38].

Паралельно вчений заглибився в дослідження поглядів Юрія Крижанича, постаттю якого цікавився ще з університетських років. Результатом копіткої праці став вихід у 1903 р. першої друкованої праці В. І. Пічети – «Юрій Крижанич – перший провісник ідей панславізму» [3, с. 6].

Уже в 1904 р. виходить ряд його праць та публікацій з питань освіти, історії України і місцевого краю. В цьому ж році в катеринославській друкарні вийшла книга Пічети – «Падіння кріпосного права в Росії». Активна видавнича діяльність дала підставу історикові В. Д. Королюку зробити висновок, що «саме в Катеринославі Володимир Іванович почав займатися напруженою пошуковою роботою, саме тут починався його великий шлях історика-дослідника» [3, с. 5].

Прийнято вважати, що переїзд Володимира Івановича до Москви зумовлювався науковою діяльністю, перспективи якої він пов'язував з імперською столицею [5]. Втім, дане трактування виглядає доволі непереконливо і викликає ряд запитань. Щоб зрозуміти реальні мотиви, які керували вченим, у першу чергу варто взяти до уваги історичне тло. 1905 рік – початок визрівання революційної кризи, коли відбувався процес ідейного розмежування істориків. Про позицію вченого свідчить його неповажливе висловлювання з приводу вбивства великого князя Сергія Олександровича й публічна відмова прийняти участь у понахиді по вбитому [6, с. 72]. Як пише Ксенія Володимирівна Пічета (донька В. І. Пічети), посиляючись на спогади своєї матері, «...це викликало в учительській цілковитий переполох. Як і треба було чекати, зробили донос. Володимир Іванович був викликаний для пояснення до директора гімназії. Відбулася серйозна розмова. Потім донос дійшов до попечителя Одеського учбового округу. Становище було настільки серйозним, що треба було терміново виїхати з Катеринослава» [4, с. 111].

Незабаром свою громадянську позицію дослідник продемонстрував ще раз. Коли в Катеринославі відбувся мітинг молоді в знак протесту проти злочинних дій

поліції м. Курська відносно учнів навчальних закладів, які брали участь у мітингах, то В. І. Пічета, єдиний з викладачів училищ, приєднався до них [6, с. 72]. Враховуючи наведені факти, можна дійти висновку, що Володимир Пічета вимушений був полишити Україну за свої висловлювання й участь у мітингах.

Вїздом до Москви у вересні 1905 р. закінчується українській період життя вченого світового масштабу. За три роки перебування на Батьківщині відбулося становлення Володимира Івановича Пічети як науковця з власними життєвими цінностями.

Список використаних джерел та літератури

1. *Журба О. І., Авросимова С. В.* Археографічна діяльність Катеринославської ученої Архівної комісії / О. І. Журба, С. В. Авросимова // Український археографічний щорічник. Вип. І. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 34–43.

2. Из мемуаров В. И. Пичеты «Моя жизнь до 1905 года» / Л. И. Уткина (сост., предисл., науч. коммент.) // Российские и славянские исследования. – Минск : БГУ, 2009. – Вып. 4. – С. 301–332.

3. *Королюк В. Д.* Владимир Иванович Пичета / В. Д. Королюк // Славяне в эпоху феодализма: к столетию академика В. И. Пичеты / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; [редкол. : акад. Л. В. Черепнин (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1978. – С. 5–25.

4. *Пичета К. В.* Владимир Иванович Пичета: из воспоминаний дочери / К. В. Пичета // Славяне в эпоху феодализма: к столетию академика В. И. Пичеты. – М. : Наука, 1978. – С. 106–119.

5. *Хададова М.* Українські сторінки біографії академіка В. І. Пічети [Електронний ресурс] / М. Хададова // Матеріали V Волин. Міжнар. Іст.-краєзн. конференції : зб. наук. пр. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2012. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8261>

6. *Швидько Г. К.* Наукова та культурно-освітня діяльність В. І. Пічети в Катеринославі (1903–1905) / Г. К. Швидько // Історичні дослідження : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1988. – Вип. 14. – С. 71–72.

С. В. Сохань,

кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

МИКОЛА ПЕТРОВ – ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОЇ ПАМ'ЯТКИ «ПРОЛОГ»

Збирання, дослідження та публікацію писемних пам'яток минулого відомий історик, археограф, музеєзнавець та літературознавець, професор Київської духовної академії Микола Петров (1840–1921) вважав своїм найважливішим завданням як ученого. Він розшукав, зібрав та залучив до наукового обігу значну кількість маловідомих або й зовсім невідомих рукописних пам'яток, розширюючи таким чином джерельну базу для наступних досліджень.

Так, його праця «О происхождении и составе славяно-русского печатного Пролога (иноземные источники)» [1], представлена на ступінь доктора богослов'я, була присвячена одній з найдавніших пам'яток ранньохристиянської агіографії – Прологу. Пролог – збірник скорочених варіантів житій святих, розрахований на обрядовий ужиток – це слов'янський прототип грецького Синаксаря чи Мінології, а його назва стала результатом помилкового перекладу вступу, який був сприйнятий перекладачем за назву книги. На сьогодні в науці є класифікація списків Прологу, відповідно до якої вони поділяються на Стішні та Нестішні, а останні, в свою чергу, на дві редакції – I (скорочену) та II (поширену). В першому друкованому виданні 1641 р. були використані списки I ред. XII ст., списки II ред. XIII ст. та списки Стішного Пролога XVI ст. У своєму дослідженні Петров спирався на праці вчених XIX ст., що містили описання невідомих списків рукописних Прологів, виявлених при складанні описів рукописних колекційних зібрань [2]. Оприлюднення цих рукописних Прологів дало змогу Петрову ґрунтовно дослідити походження та склад друкованих Прологів видань 1642–1643 рр. та 1817 р. як особливих об'єктів дослідження з розширеним пошуком відмінностей текстів проложних статей з різних рукописних списків XV–XVII ст., зокрема і з київських зібрань – бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря та колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії [3].

Для фахівців зі слов'янського давнього письменства робота Петрова мала велике значення, адже в науковій літературі кінця XIX ст. не було дослідження, яке б представляло загальний аналіз походження текстів Прологу з використанням історико-порівняльного методу за іноземними джерелами. За висновками М. Петрова, Пролог ніколи не залишався незмінним. Протягом багатьох століть його зміст і тексти поширювалися та перероблювалися. Вже в XIV ст. він у три рази був більший за грецький оригінал. У своєму дослідженні Петров застосував загальноприйнятну класифікацію поділу джерел на писемні та неписемні, перекладні й оригінальні. Він доводить, що Пролог не тільки містить відомості про святих Все-

ленської Церкви з класичних агіографічних першоджерел, але й використовує компілятивні збірники про святих слов'янського походження. Аналіз перекладних візантійських агіографічних джерел, які мали відношення до першого відділу Прологу (життя святих, панеґірики у вигляді похвальних слів, послання та вчення святих, біографічні збірки про святих тощо), засвідчив те, що перекладачі скрупульозно зберігали автентичні тексти. Місяцеслови, мартирологи, синаксарі, минології, які були відповідно представлені та описані в дослідженні Петрова, різнилися у версіях та редакціях. На відміну від перекладних, в основі оригінальних джерел були слов'янські святі. Передусім автор висвітлює, як поступово візантійські та римські місяцеслови та календарі доповнюються календарями слов'янського характеру або календарними замітками про місцевих святих (ігуменів конкретної місцевої церкви, мучеників, які жили або почили в тій чи іншій країні, місті, храмі). У своїй роботі Петров стверджував доцільність назви «проложна стаття» і вказував на розкриття відмінностей типів житійної літератури в рукописних Прологах, цікавих більше для літературознавців та істориків. Адже духовні вчені звертали більш уваги на друкований Пролог як на перекладний пам'ятник візантійської церковної літератури і при дослідженні візантійської церковної та літературної історії довіряли йому як першоджерелу.

Порівнюючи проложні статті з різних рукописних та друкованих джерел, Петров робить висновок, що в основу першої частини Прологу покладені вторинні джерела і лише в незначній кількості він містить відомості з першоджерел. Отже, друкований Пролог представляє собою подальший розвиток агіографії, починаючи з першоджерел і закінчуючи компілятивними збірками, але користується цими джерелами у зворотному порядку, тобто за основу бере компілятивні збірки і доповнює їх відомостями з першоджерел. Петров одним з перших практиків в галузі історії писемної спадщини, які прагнули розглядати пам'ятку в контексті її історії, підійшов до розуміння введення рукописних Прологів до наукового обігу у таких складових, як: походження, датування, склад, історія побутування. Він зробив вагомий внесок не лише в атрибуцію проложних статей рукописних Прологів XVII–XVIII ст., з'ясувавши їхнє походження й джерела, але й обґрунтував значення цієї пам'ятки для всього слов'янського джерелознавства.

Список використаних джерел та літератури

1. *Петров Н. И.* О происхождении и составе славяно-русского печатного Пролога (иноземные источники) // Труды Киевской духовной академии. – К., 1875. – № 4–5. – (Окремий відбиток: К., 1875. – 334 с.)

2. *Востоков А. Х.* Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума. – СПб., 1842; *Строев П. М.* Рукописи славянские и российские, принадлежащие... И. Н. Царскому. – М., 1848; *Срезневский И. И.* Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). – СПб., 1866; *Попов А. Н.* Описание рукописей библиотеки Хлудова. – М., 1872.

3. ІР НБУВ, ф. 307, № 529, № 530, № 531; ф. 302, № 178.

Т. С. Горбач,

кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

СЛАВІСТИКА В НАУКОВИХ ПОШУКАХ АНДРІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА БІЛЕЦЬКОГО

Професор Андрій Олександрович Білецький (1911–1995) належить до плеяди видатних українських філологів-мовознавців, чия наукова й педагогічна спадщина вражає своєю багатогранністю. Спектр фахових інтересів ученого охоплював загальнотеоретичні проблеми та методологію мовознавства, теорію загальної та історичної лексикології, мовні контакти, основи семіотичної лінгвістики, ономастику, топоніміку тощо. Головне місце в наукових пошуках Білецького завжди посідали мова, культура та історія греків, а отже ми знаємо його як видатного еллініста. А чи відомий нам Білецький-славіст? Так, адже славістика, хоча й поступалася обсягам інших дисциплін у творчому доробку вченого, однак завжди перебувала в його полі зору.

Славістичні зацікавлення Андрія Білецького знайшли відображення в декількох публікаціях – «Слов'янська топонімія Греції» [1], «Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах» [2] та в доповідях, виголошених ним на наукових конференціях. Зокрема, в статті «Адаптація давньогрецького ономастикону...» (1971) Білецький розглянув низку проблем перекладацької практики, пов'язаних з транскрипцією, транслітерацією, фонологічною та морфологічною адаптацією давньогрецьких власних імен у слов'янських (передусім в українській та російській) мовах. У 1962 р. відбулася Друга республіканська ономастична нарада, на якій Андрій Білецький виступив з доповіддю «Проект унікальної передачі на письмі східнослов'янських географічних назв» [3]. На Міжнародній славістичній конференції, яка проходила в Києві в 1979 р., Білецький підготував доповідь «Культурологические циклы в древнейшей лексике славянских языков».

Завжди охоче Андрій Білецький брався за написання передмов до перекладів з грецької на українську пам'яток античної літератури. Варто згадати передмову до перекладу «Іліади», виконаного Борисом Теном (1978). Вагомий перекладацький доробок належить і самому Білецькому. Чого лише вартий його переклад епохальної Геродотової «Історії» в 9-ти книгах (1993).

На особливу увагу заслуговують неопубліковані праці з особистого архіву Андрія Білецького, який зберігається в фондах Інституту рукопису НБУВ (ф. 364). З-поміж них можна виокремити написані в 1950–70-х роках студії з лексикології, антропоніміки та ономастології «Греко-русские языковые связи» [3], «Наши собственные имена» [4], «Гиппофорные имена», [5], «Ономастика й топонімія» [6] тощо.

Знання й авторитет Андрія Білецького як славіста високо цінувалися його колегами-науковцями, що знайшло свій відбиток у рецензуванні ним їхніх дисер-

таційних робіт. Так, 1966 р. Білецького запросили написати відзив на докторську дисертацію вже знаного на той час філолога-славіста з Алма-Атинського інституту іноземних мов Мойсея Копиленка – «Исследование в области славянской фразеологии древнейшей поры», яка була позитивно оцінена київським ученим [7]. Того ж року Андрій Білецький написав у цілому схвальний відзив на сукупність робіт Віктора Петрова, українського вченого в галузі мовознавства, літературознавства, географії, історії та соціальної антропології [8].

Отже, славістика, без перебільшення, відіграла значну роль у наукових пошуках Андрія Олександровича Білецького, а його внесок у розвиток цієї дисципліни є доволі суттєвим і потребує подальшого висвітлення.

Список використаних джерел та літератури

1. *Білецький А. О.* Слов'янська топонімія Греції / А. О. Білецький // Повідомлення української ономастичної комісії. – 1966. – № 1. – С. 13–24.
2. *Білецький А. О.* Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах / А. О. Білецький // Питання класичної філології. – 1971. – № 9. – С. 17–24.
3. *Білецький А. О.* Проект унікальної передачі на письмі східнослов'янських географічних назв / А. О. Білецький // Друга республіканська ономастична нарада : тези. – К., 1962. – С. 206–208.
4. ІР НБУВ, ф. 364, од. зб. 45.
5. Там само, од. зб. 66.
6. Там само, од. зб. 21.
7. Там само, од. зб. 29.
8. Там само, од. зб. 162.
9. Там само, од. зб. 160.

В. В. Горєва,

кандидат історичних наук
(Україна, м. Київ)

ГРИГОРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ЛИТВАК – ПОЕТ, ФОЛЬКЛОРИСТ, ПЕРЕКЛАДАЧ

Творчий доробок українського літератора, перекладача, фольклориста Г. М. Литвака (1911–1961) є вагомим внеском у вітчизняну літературу. Проте вірші, оповідання, статті, збірки казок, історичні пісні, думи, складені та перекладені ним, на сьогоднішній день недостатньо досліджені та висвітлені в наукових розвідках.

Хронологічні межі перекладацької та літературної діяльності Г. М. Литвака охоплюють 1930–1950-ті роки [1]. Його поетичний доробок включає в себе вірші, написані на військову тематику («Антифашистская тетрадь. Песни, стихи, плакаты, переводы ...»), «Вента», «После боя за переправу», «Впереди нас много ждет дорог», «За голубыми окнами дивизиона», «Письмо» та ін.), та ліричну поезію («Горнист играет зорю», «Думы», «Песни Валентины», «Город институтов и заводов», «Весны и счастья год», «Освобождение Львова») тощо. На особливу увагу заслуговує оповідь «Клятва». Ці літературні праці схвально оцінювали колеги поета, відзначаючи в них високе художнє наповнення. Так, збірка віршів «Дума о весне» одержала позитивну оцінку від відомого українського поета, перекладача, літературознавця Л. М. Вишеславського [2]. М. Т. Рильський, який черпав своє натхнення в праці й творчості народу, високо оцінив книгу поезій «Повесть о герое, его подруге, его друзьях» [3] та видання «Украинские думы». Інший відомий поет, теоретик літератури, перекладач та фольклорист С. А. Крижанівський охарактеризував останню книгу як високоякісний переклад «шедевальних» дум, що висвітлюють історичну боротьбу українського народу проти іноземних загарбників [4].

Уродженець Донбасу, Г. М. Литвак з великою любов'ю ставився до української народної творчості. Під час подорожі Закарпаттям та іншими місцями України він записував зі слів місцевих жителів різноманіття пісенних народних жанрів: героїчні думи, бойківські жартівливі коломийки, ліричні, сатиричні, хороводні народні пісні, прислів'я, приказки, вислови тощо. Зокрема, в особистому архіві Григорія Литвака, який зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ (ф. XXV), містяться авторські опрацювання народних пісень «Воли мої половії ...», «Гей, на високій полонині», «Мій льон», «Ой вербо, вербо ...», «Збирається козак...», «Ой, Гандзю мила ...», «Зашуміли лози ...» та ін. [5]. На особливу увагу заслуговують історичні народні пісні «Козак Голота», «Пісня про Бидана», «Пісня про Лукіяна Кобилицю», «Пісня про Кішку Самійла» [6].

Захоплюючись народною епічною поезією, Григорій Миколайович перекладав твори народного фольклору з української на російську мову та навпаки, а також з

білоруської, угорської, сербської, польської і чеської мов. Ці переклади були здійснені для доступності та пропаганди епосу східних слов'ян для різних народів світу. Найбільшої популярності набула збірка «Песни и думы Советской Украины», видана масовим тиражем в 1940 р.

Окрім творів українського фольклору, Г. М. Литвак перекладав вірші класиків української літератури (Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, П. А. Грабовського) та своїх сучасників (П. Г. Тичини, Л. Д. Дмитерка, Л. В. Забашти, Л. І. Глібова, П. А. Грабовського, Олександра Олеся, М. Т. Рильського, А. С. Малишка, П. Ю. Амбросій та ін.). Відшукуючи головне у віршах, він за допомогою різної інтонації, збереженості переносів, пауз, чергування римування надавав поезіям той живий відтінок змісту, який хотів виразити автор. Інтонацію Григорій Миколайович передавав шляхом своєрідної синтаксичної побудови мови, розміщення слів у реченні, підкресленні окремих слів паузами, уповільненим чи навпаки прискореним темпом [7]. Ставлячись до перекладацької праці вимогливо та добросовісно, Г. М. Литвак навіть запропонував створити щось на зразок антології існуючих в Україні перекладів, щоб за наявності хорошого перекладу не створювати ще один, який може виявитися гіршим за попередній [8].

Вірші та переклади Г. М. Литвак друкував у журналах «Новый мир», «Молодая гвардия», «Прожектор», «Народное творчество», «Крестьянка», «Огонек», в газетах «Правда», «Известия», «Комсомольская правда» та в іншій періодиці.

Отже, творча діяльність Григорія Миколайовича Литвака відіграла значну роль у розвитку та становленні української літератури, а його поетична спадщина є суттєвою і потребує подальшого наукового студювання.

Список використаних джерел та літератури

1. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.), Г. В. Боряк, С. Г. Даневич (відп. секр.), Л. А. Дубровіна (заст. відп. ред.), Н. М. Зубкова, Т. І. Ківшар, С. Г. Кулешов, В. Ю. Омельчук, Ю. А. Пінчук, П. Т. Тронько / Нац. акад. наук України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 2002. – С. 319–324.

2. IP НБУВ, ф. XXV, од. зб. 891.
3. Там само, од. зб. 900.
4. Там само, од. зб. 896.
5. Там само, од. зб. 934.
6. Там само, од. зб. 940–942.
7. Там само, од. зб. 255–263.
8. Там само, од. зб. 387.

Н. В. Осіння

(Україна, м. Дніпропетровськ)

ПИТАННЯ ЕТНОГРАФІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА МОВИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ П. А. ТУТКОВСЬКОГО (ІСТОРІОГРАФІЯ ТА БІБЛІОГРАФІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ)

У вітчизняній історії науки і культури постає Павла Аполлоновича Тутковського – видатного геолога, географа та громадського діяча – відома багатогранністю зацікавлень та високим рівнем досягнень у різних напрямках його діяльності. Зробив внесок учений і у вивчення етнографії, етнології та мовознавства України. Ці аспекти науково-публіцистичної діяльності П. А. Тутковського досі вивчені недостатньо.

Дослідження етнографічного аспекту діяльності вченого було проведене на основі аналізу його наукових праць та світоглядних уявлень.

У величезній науковій спадщині П. А. Тутковського питанням етнографії, етнології та мови України присвячена низка наукових досліджень, статей, публіцистичних нарисів, довідкових видань та публічних лекцій. Матеріали вирізнялися певною бібліографічною культурою: внутрітекстові та підрядкові посилання на літературу, списки використаних джерел, примітки та коментарі, передмови, відсилання.

У вченого був талант популяризатора науки й культури, який поєднувався з величезною працелюбністю й широким науковим світоглядом, зі знанням української народної мови та літературним даром. Невтомний мандрівник-дослідник, він багато подорожував Україною й здобув значний досвід і знання народного побуту та української мови.

У кінці XIX ст. в періодичному виданні «Киевское слово» П. А. Тутковський публікував етнографічні, краєзнавчі та популярні нариси й статті, які згодом були надруковані в двотомнику «Юго-Западный край». Це видання й досі становить чималий інтерес для сучасного читача. Як приклад можна привести нариси «Из поездок по Вольни. Кременецкие горы», «Трактемировские тайны» [1]. Крім того, в багатьох нарисах учений наводить цікаві відомості з історико-культурного розвитку Києва. В часопису «Киевская старина» П. А. Тутковський надрукував статтю про озеро Світязь, де подано геологічний нарис та 9 народних легенд про озеро. Зокрема, він пише, що легенди про Світязь записані зі слів місцевих селян мало-російською мовою [2]. Стаття мала бібліографічний супровід – примітки та підрядкові посилання. Результатом проведених досліджень у Поліссі стала праця «Поліські вікна», де автор описує побут та умови життя поліщуків. Учений значну частину матеріалів з краєзнавства та етнографії України, Білорусі та Молдови опублікував в «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона».

Деякі питання етнографії та етнології Волині П. А. Тутковський подав у наукових розвідках, надрукованих на початку XX ст. в «Трудах Общества Исследовате-

лей Волини». У дослідженні «Зональності ландшафтов и почв Волинской губернии», що підсумовувало й висвітлювало значний фактичний матеріал типів географічних ландшафтів Волині, автор писав, що фізико-географічні особливості помітно вплинули на культуру і діяльність населення, на його історію та побут [3]. Далі він припускав, що особливості різних ландшафтних зон повинні відобразитися в фольклорі та етносі населення. Згодом передбачення П. А. Тутковського підтвердилися в дослідженнях Волині відомого етнографа В. Камінського. В науковій праці «Антропогеографические этюды по Волини» представлено етнологічні дані та розрахунки щільності населення, розмірів поселень та ін. Крім того, публікація має детальне бібліографічне оснащення: значне внутрітекстове посилання на зарубіжних та вітчизняних авторів, примітки, аналіз таблиць.

На початку ХХ ст. П. А. Тутковський став автором першого українського словника з геологічної термінології, що нині є раритетом. У передмові (Матеріали до української термінології мінералогічної та геологічної) вчений пише про величезну могутність слова як знаряддя людської думки. Він не погоджується з тогочасним висновком про те, що не існує української природничої термінології й тому потрібно кувати нові терміни. П. А. Тутковський підкреслює, що мова – це організм, який має своє власне життя і тому не треба ігнорувати мовних скарбів, існуючих у народній мові. Учений закликає ознайомитися з тими багатствами, розшукати й критично вивчити їх [4]. Далі автор детально аналізує спадщину українських учених, які зробили вагомий внесок у створення природничої термінології, зокрема праці І. Верхратського та С. Рудницького. Деяка природнича термінологія подана в дисертації О. Гурова, в роботах А. Гурт, Я. Новицького, П. Тутковського, Г. Танфильєва.

Для складання словника П. А. Тутковський використав 77 джерел, які об'єднав у шість груп: спеціальні словники з природознавства; загальні великі словники української мови; менші словники української мови; низка наукових праць природничої тематики; низка підручників з природознавства; низка популярних природничих книжок. Автор виконав величезну роботу – опрацював усі джерела, виписав терміни на окремі картки (понад 35000), але обмежився термінологією в галузі мінералогії, петрографії, геології, геоморфології, палеонтології, ґрунтознавства. Упорядковано матеріал було в два розділи. Перший розділ (російсько-український словник термінів геологічних та споріднених) складений за російською абеткою. Кожний російський термін мав відповідні українські синоніми, що надають відтінків значення терміну. Ухвалені терміни, як найпридатніші, надруковано курсивом. Терміни, що їх додала Геологічна секція (голова – П. А. Тутковський), поставлені в дужках. Другий розділ (українсько-російський словник) упорядковано за українською абеткою. Всі терміни подаються з російським перекладом і з посиланнями на джерела інформації та на їхні сторінки. Це дає можливість читачеві побачити картину різноманітності правопису й уявити шляхи знаходження потрібних термінів. П. А. Тутковський зазначав, що цей словник він вважає лише першою спробою складання геологічної термінології [4]. Привертає увагу бездоганне бібліографічне оснащення словни-

ка: передмова з оглядом літератури, значний список використаних джерел, розширена система посилань і відсилань.

«Словник геологічної термінології» в радянські часи було заборонено та вилучено з ужитку. Сьогодні Інститут енциклопедичних досліджень НАН України працює над створенням книжкової серії «Із словникової спадщини». В 2008 р. було перевидане знакове видання П. А. Тутковського «Словник геологічної термінології», який і донині має велике наукове та практичне значення, незважаючи на низку фундаментальних словників у галузі наук про Землю.

Отже, у величезній науковій спадщині П. А. Тутковського є й дослідження з питань етнографії, етнології, мовознавства України, які склали вагомий внесок у славістику та популяризацію української історико-культурної спадщини та були представлені в статтях, нарисах, довідкових виданнях і часто мали бібліографічне оснащення у вигляді списків використаних джерел, посилань, приміток, передмов, відсилань, коментарів.

Список використаних джерел та літератури

1. *Тутковский П. А.* Юго-Западный край. Популярные естественно-исторические и географические очерки / П. А. Тутковский. – К., 1893. – Вып. 1. – 178 с. : ил.
2. *Тутковский П. А.* Озеро Свитязь и народные предания о нем / П. А. Тутковский // Киев. старина. – 1901. – Т. 72. – № 3. – С. 144–150.
3. *Тутковский П. А.* Зональность ландшафтов и почв в Волынской губернии / П. А. Тутковский // Труды о-ва исследователей Волыни. – 1910. – Т. 2. – С. 143–163.
4. *Тутковський П. А.* Словник геологічної термінології / П. А. Тутковський. – К. : ДВУ, 1923. – 211 с. (Всеукр. Акад. наук. Ін-т наукової мови. Природничий відділ. Матеріали до укр. природничої термінології та номенклатури. Т. 2).

А. М. Климчук
(Україна, м. Рівне)

МИКОЛА МИХАЛЕВИЧ – ПЕРШИЙ ПРОФЕСОР КАФЕДРИ ПОЛОНІСТИКИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Про Миколу Михалевича в сучасній дослідницькій літературі згадки є вкрай поодинокими. І це при тому, що він був першим професором кафедри полоністики Львівського університету, першим кустошем Оссолінеуму й одним з перших редакторів «Газети Львівської» і «Розмаїтостей». Юрій Прохасько назвав його людиною «великих чеснот, зате значно скромніших здібностей» [1]. Однак Микола Михалевич не міг не бути здібним, просто він був першим, першим українцем на кафедрі полоністики, а першопрохідцям завжди важко.

Біографічні дані про Миколу Михалевича аж надто скупі. Знаємо, що народився він 3 травня 1792 р. в містечку Копичинці на Тернопільському Поділлі. Початкову і гімназійну освіту здобував у бучацьких отців василіан. Надалі студіював на філософському відділі Львівського університету. Напевно, що для Миколи Михалевича доленосним стало знайомство з князем Генриком Любомирським, який для нього став патроном на майбутні роки. Саме завдяки протекції князя він, напевно, в 1825 р. опинився знову у Львові [2, s. 1].

Як відомо, рішення про створення на філософському факультеті Львівського університету кафедри історії польської мови та літератури імператор Австрії Франц I підписав ще 4 листопада 1817 р.

Уже за місяць, у грудні 1817 р., Ю. М. Оссолінський підготував проект інструкції для майбутнього професора кафедри. Ця інструкція була написана німецькою мовою і зберігалася в збірці рукописів закладу ім. Оссолінських [3, s. 108]. Вона досить стисла і лаконічна, містить всього 13 параграфів (приписів). Поруч з інструкцією зберігся також проект (в Ягеллонській бібліотеці), що складався з 46 параграфів (приписів) у чотирьох розділах, деякі з них були досить значними: а) вступ або загальні зауваги; б) приписи, що стосувалися мови, зокрема граматики та філології (тут мова йде про походження слів, мовознавство); в) приписи, що стосувалися історії польської мови та літератури; г) прикінцеві зауваги [3, s. 109].

За міркуваннями Оссолінського, кафедра полоністики при Львівському університеті була архіважлива, її професор мав володіти ґрунтовними знаннями, які повинен був повсякчас поглиблювати як у граматиці і мові, так і в літературі, знайомитися з усіма новинками наукових праць [3, s. 113].

У наступні роки було оголошено кілька конкурсів на заміщення вакантної посади професора кафедри, однак ніхто не виявив бажання її очолити. У 1822 р. для вирішення питання з кафедрою було створено спеціальну екзаменаційну комісію на чолі з директором філософського відділення Юліусом Гюттером фон Гюттершталем. До складу комісії входили священники Францішек Ксавери Захаріяевич та

Модест Гриневецький, а також Ян Добжанський і Миколай Нападівич. Письмовий іспит, на участь в якому зголосилося 8 кандидатів на посаду професора, відбувся в березні 1822 р. В результаті підведення підсумків іспиту думки членів комісії розділилися: троє підтримали кандидатуру Миколи Михалевича, а двоє інших, у тому числі Ю. Гюттер, – Яна Камінського. М. Михалевича підтримували Ю. М. Осолінський та князь Генрик Любомирський. В кінці-кінців саме Микола Михалевич став професором кафедри.

У своїй праці, присвяченій історії Львівського університету, Людвік Фінкель позитивно оцінює М. Михалевича: «тихий, спокійний, лагідний, працював над своїми викладами дуже ретельно, прагнув дати учням ґрунтовні знання рідної мови, щоб ті її в чистоті передали наступним поколінням, на літературні плоди менше звертав уваги» [4, s. 243]. В цьому був професійний промах М. Михалевича, – тодішнє суспільство захоплювалося поезією. Тому з кожним роком слухачів викладів Миколи Михалевича все меншало і меншало, деякі їх відвідували, напевно, з почуття патріотизму. Так, у 1827 р. на польську граматику записалося 60 учнів, а на літературу – 11; в 1833 – 85 і 15; в 1834 – 81 і 18; в 1837 – 108 і 7; в 1838 – 35 і 15; в 1842 – 31 і 5; нарешті, в 1843 р. – 36 і 1 [4, s. 244].

Щоб оцінити наукову вартість викладів Миколи Михалевича, слід було б звернутися до текстів його лекцій, але такі, на жаль, не збереглися. Курс з історії польської мови М. Михалевич викладав на основі підручника з польської граматики Максиміліана Якубовича, особливо звертаючи увагу на питання етимології, а історію літератури – на основі праці Фелікса Бентковського. Стилiстику та риторику професор викладав, використовуючи роботи Еузебіуша Словацького. Відомо також, що він працював над підручником польської мови, закінчити який йому вже не судилося [2, s. 4].

Найкраще ж характеризують виклади М. Михалевича згадки в мемуарах його учнів. Серед найвідоміших студентів професора були: Август Більовський (1831–1832), Зигмунт Качковський (1842–1844) та Вінцентій Поль (1832–1834). «Був на викладі польської літератури, спосіб викладу п. Михалевича в цілому мені подобався. Саме в той час розповідав про часи, писав на дошці, перейшовши на умовний майбутній час написав: «*Wodajbym był*». Я сидів біля дошки, шепнув до Білотницького, актора, який сидів поруч: «То він пише через «*j*»?». Михалевич це почув і одразу ж дав розлогу лекцію з вживання того «*j*», запровадженого до нашого правопису Фелінським...», писав Незабитовський [2, s. 5]. Пізніше, за 3 роки, він уже змінює свою думку. Його захоплення змінюється деяким розчаруванням [2, s. 5].

Хороші відгуки про Миколу Михалевича попервах мав і Костянтин Вужбах, який також ходив на лекції. З його спогадів дізнаємося, що викладач охоче ділився зі своїми студентами записами лекцій [2, s. 5].

Проте все ж було більше невдоволених лекціями Миколи Михалевича. Кароль Естрейхер, пишучи біографію Вінцента Поля, зазначав, що М. Михалевич виклади літератури вів за книжкою Бентковського, яка була добре відома учням: «...В цей час лекції Михалевича подобалися лише одному студенту. Ним був майже п'ятдесятилітній Труховський, власник пансіонату» [5, s. 54].

Виклади Миколи Михалевича протривали до 1844 р. В листопаді цього ж року він важко захворів і вже більше до викладацької праці не повернувся. Його наступником став Ян Шляхтовський.

Нарешті, варто кількома словами згадати про інші напрями діяльності першого професора полоністики. Призначення Миколи Михалевича на посаду першого кустоша Оссолінеуму було не випадковим. Справа в тому, що, на думку Ю. М. Оссолінського, саме професор кафедри полоністики міг бути найкращим керівником бібліотеки майбутнього наукового закладу. Навесні 1826 р. Микола Михалевич взявся за організацію бібліотеки. Працювати на цій стежі доводилося багато і важко. Тим не менше, саме Микола Михалевич здійснив найскладнішу організаційну працю із заснування Оссолінеуму. Від своїх обов'язків у закладі він остаточно відійшов, коли обійняв редакторство «Газети Львівської» і «Розмаїтостей». Редакторською працею Микола Михалевич займався в 1840–1845 рр. Окрім того, він був дописувачем «Львів'янина». На шпальтах цього часопису за 1841 р. Микола Михалевич надрукував свою статтю «Про слов'янські переклади Святого письма».

Список використаних джерел та літератури

1. *Прохасько Ю.* «Галицький граф» [Електронний ресурс] / Ю. Прохасько // Л. – 2006. – Ч. 46. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/fredro.htm>. – Назва з екрана.
2. Stulecie «Gazety Lwowskiej», 1811–1911. – Lwów : nakł. Redakcyi Gazety Lwowskiej, 1911. – Т. I, cz. 2. – 109 s.
3. *Czarnik B.* Ossoliński i Katedra Języka i Literatury Polskiej na Uniwersytecie Lwowskim / B. Czarnik // Pamiętnik Literacki (Lwów). – 1902. – № 3. – S. 108–119.
4. *Finkel L., Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów : nakł. Senatu akad. C. K. Uniwersytetu Lwowskiego, 1894. – Т. 1. – XVI, 351 s.
5. *Estreicher K.* Wincent Pol : jego młodość i jego otoczenie / K. Estreicher. – Lwów : Gubrynowicz & Schmidt, 1882. – 206 s.

**ПЕРШИЙ ПЕРЕКЛАД
НОВОГО ЗАВІТУ ТА ПСАЛТИРЯ
УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ
ПИЛИПА МОРАЧЕВСЬКОГО:
ДО 150-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПРАЦІ**

Г. В. Самойленко,

доктор філологічних наук, професор
(Україна, м. Ніжин)

ПЕРЕКЛАД СВЯТОГО ПИСЬМА П. МОРACHEВСЬКИМ І ДИСКУСІЯ 60-х РОКІВ ХІХ ст. ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Восени 1860 р. інспектор Юридичного ліцею кн. Безбородька в Ніжині, письменник П. Морачевський завершив переклад Євангелія українською мовою і надіслав до Академії наук Росії з метою оцінити його і дозволити опублікувати [1]. Академіки І. Срезневський, О. Востоков та О. Никитенко дали перекладові позитивний відгук і просили в Священного Синоду дозволу на його видання [2, с. 16–18].

На додаткове рецензування рукопис П. Морачевського відправили калузькому єпископові Якову, який був за походженням українцем, шефові жандармів Долгорукову та київському генерал-губернатору Анненкову. Після цього з Києва 2 березня 1863 р. надійшов донос на ім'я князя Долгорукова, в якому зазначалося, що в друкуванні перекладу П. Морачевського дуже зацікавлені «українофіли», які мовби сподіваються, що якщо їм вдасться опублікувати Євангеліє, то вони «к этому крепкому камню... пристроят обособление языка, потом жизни, потом национальности... Мы считаем, – говорилось далі в доносі, – излишним доказывать, что перевод Слова Божия на жалкое малорусское наречие есть затея политическая». І доноситель звертався до шефа жандармів захистити святиню від «поругания, а отечество от растления и опасного раскола» [3, с. 8].

Справу про переклад передали вирішувати міністру внутрішніх справ Валуєву та обер-прокурору Синоду Ахметову. Розгніваний міністр категорично заявив: «Малороссийского языка не было, нет и никогда быть не может». А 8 липня 1863 р. постав сумнозвісний секретний валуєвський циркуляр про заборону друкування книжок українською мовою, окрім творів, «принадлежащих к области изящной литературы».

У цей же час у газеті «Московские ведомости» (1863, № 124) був надрукований лист старшого вчителя російської словесності Ніжинської гімназії Добротворського, в якому він різко виступив проти тих, хто пропонував вивчення української мови, яку він назвав «решительно никому ненужною». Цей збіг подій був зовсім не випадковим.

Ніжинський «доброзичливець» з'явився на сторінках московського видання з певною метою. Його лист був спрямований не лише проти П. Морачевського і його праць, бо інспектор гімназії, окрім перекладу Святого Письма, займався укладанням «Словаря малороссийского языка по полтавскому наречию», а й на підтримку царської політики, спрямованої на заборону української мови.

Цього ж таки 1863 р. проти української мови виступив ще один ніжинець, колишній викладач латинської мови Гімназії вищих наук кн. Безбородька, а згодом

інспектор Юридичного ліцею, письменник І. Г. Кулжинський, який надрукував статті «Несколько слов о хохломании», «Письмо к издателю львовского журнала «Мета» [4] та брошуру «О зарождающейся так называемой малороссийской литературе» (Київ, 1863), в яких, як і попередній автор, виступив проти вивчення української мови в школах, назвавши її «испорченным русским».

Нам здається, що стаття вчителя Добротворського і публікація Кулжинського були написані на замовлення. І Ніжин тут обраний не випадково: це була буцімто реакція ніжинців на намагання теж ніжинця П. Морачевського здійснити переклад та видання Святого Письма «багатою мовою великого народу». Замовні автори ж намагалися принизити мову 12-мільйонного українського народу, який на той час ще «не заслужив» на спілкування з Богом своєю рідною мовою, хоча інші народи світу тоді вже мали таку можливість.

Виступи Добротворського і Кулжинського не залишилися непоміченими. Відомий історик Олександр Лазаревський, який у цей час проживав у Чернігові, надрукував у газеті «Черниговский листок», яку видавав письменник Леонід Глібов, «Заметку на письмо Добротворского», написану 23 червня 1863 р. (1863, № 9). Автор, проаналізувавши «докази» Добротворського, показав незнання ним предмету дискусії, нерозуміння того, що «малоросійською мовою» говорить цілий народ. «Этот живой малороссийский язык, как видно, вовсе неизвестен г. Добротворскому (вероятно за недостатком времени от классных и кабинетных занятий), и мы рекомендуем для знакомства с ним прочесть, на первый раз, хоть три книги: «Кобзарь» Шевченко, «Записки о южной Руси» Кулиша и «Сборник песен» Метлинского. Мы смеем надеяться, что по прочтении этих книг г. Добротворский перестанет тревожиться превратно им понятиями «затеями» [5, с. 461]. Вчений доводив, що багатою українською мовою можна писати не лише художні твори, але й наукові.

Публікуючи цю статтю О. Лазаревського у своїй газеті, Л. Глібов тим самим демонстрував і відстоював також і власну позицію по відношенню до рідної української мови, якою писав свої байки. Крім того, Л. Глібов навчався в Юридичному ліцеї кн. Безбородька, коли П. Морачевський працював там інспектором, займаючись у вільний час перекладами Святого Письма, писав і друкував вірші українською мовою, зокрема поему «До Чумака», або Война ягло-хранцуро-турецька у 1853 і 54 роках» про героїзм і мужність севастопольців під час Кримської війни.

Студент Л. Глібов також писав вірші, наприклад, вірш «Остапова правда» (1855) він присвятив переходу загонів Московського, Нижньогородського та Володимирського ополчення через Ніжин. Спільність тематики обох письменників засвідчує, що вони могли творчо перетинатися. Викладачі ліцею знали про захоплення Л. Глібова написанням байок українською мовою, а проф. М. Тулов навіть допомагав їх друкувати в «Черниговских губернских ведомостях». Ці байки міг читати й П. Морачевський.

Таким чином, публікація статті О. Лазаревського на захист української мови в «Черниговском листке» мала соціально-громадське спрямування і виражала думку прогресивних діячів культури Чернігівщини П. Куліша, О. Марковича, М. Номиса (Симонова) та інших, які теж друкували тут свої розвідки про українську мову.

Така позиція Л. Глібова як редактора «Черниговского листка» відповідала передовим настроям стосовно боротьби на захист рідної мови, які вирували серед української громади, зокрема й чернігівської.

Список використаних джерел та літератури

1. *Самойленко Г. В.* Пилип Морачевський-поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин : ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 84 с.
2. *Самойленко Г. В.* Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника) / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2006. – 95 с.
3. Цит. за ст. : Стріха Максим. Біблія по-нашому / Максим Стріха // Україна молода. – 2006. – 1 вересня. – С. 8.
4. *Кулжинский И. Г.* Несколько слов о хохломании / И. Г. Кулжинский // Вестник Юго-Западной и Западной России. – 1863. – Т. 1. – Кн. 2. – Август; Кулжинский И. Г. Письмо к издателю львовского журнала «Мета» г. Ксенофонту Климковичу / И. Г. Кулжинский // Там само. – Т. 2. – Кн. 5. – Ноябрь.
5. Цит. за ст. : Шевелів Б. Тижневик «Черниговский листок» за редакцією Л. І. Глібова (1861–1863) / Б. Шевелів // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К. : Держвидав, 1928. – С. 444–458.

І. Р. Процик,

кандидат філологічних наук, доцент
(Україна, м. Львів)

**ВІД «МОЛИТВОСЛОВА» ДО СВЯТОГО ПИСЬМА:
ПРАЦЯ ІВАНА ПУЛЮЯ
НАД ПЕРЕКЛАДАМИ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ
ТА ВИРОБЛЕННЯМ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Видатний український фізик, електротехнік, винахідник, громадський діяч, першовідкривач катодних променів Іван Пулюй мав також безпосереднє відношення й до вироблення конфесійного стилю української мови – упродовж усього життя він працював над тим, щоб зробити доступними широкому загалові українців сакральні тексти рідною мовою, зокрема майже п'ятдесят років перекладав українською Святе Письмо та вдосконалював перший повний текст цього перекладу. На жаль, титанічна праця великого українця в такій важливій для національної культури сфері й досі належно не оцінена та не пошанована.

За першою освітою «найвидатніший електротехнік Австро-Угорщини», як називали Івана Пулюя, був богословом. Упродовж 1865–1869 рр. він навчався в духовній семінарії для греко-католиків Австрійської монархії – Барбареумі та на теологічному факультеті Віденського університету. На останньому році богословських студій І. Пулюй підготував до друку «Молитвослов» – уклав молитовник «руською мовою» для українських вояків, які служили в австрійському війську. Видання, доповнене короткою наукою про християнську католицьку віру, вийшло у Відні 1869 р. й дістало схвальну оцінку громадськості як «хосенне для нашого народу діло» [2].

Мрією Пулюя було опублікувати молитовник фонетичним правописом, над чим він розпочав працю одразу ж після виходу в світ «Молитвослова», готуючи наступне видання, і вже 1870 р. подав на розгляд митрополита львівського Йосифа Сембратовича рукопис другого видання. Несподівано для І. Пулюя зі Львова надійшла негативна рецензія на рукопис молитовника, ба більше, рецензент – отець Михайло Малиновський – заборонив друкувати «Молитвослов», а його упорядника звинуватив у відступництві від церковнослов'янської мови та в агітації за «кулішівку й українщину». Іван Пулюй відважно вступив у публічну дискусію з рецензентом, опублікувавши «Лист без коверти яко відповідь Впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника» [5], в якому подав свої контраргументи на закиди, вміщені в рецензії, зокрема звинуватив тодішню церковну владу в консервативності й недалекоглядності. Відстоюючи право використовувати живу народну мову та фонетичний правопис, І. Пулюй говорив про те, що надважливою є «річ, щоб народові не отяжати приступу до письменства і просвіти» [4, с. 572], а мова, «що жие в народі, єсть йому тайним ключом, котрим може вітворити ро-

зміни церковної, як і кожної чужої мови, тай розуміння всякої науки» [2, с. 569–570]. Незважаючи на заборону церковних очільників, у 1872 р. Іван Пулюй опублікував «Молитовник для руського народу. Друге побільшене видання» і знову отримав схвальні відгуки на свою працю, котра «вдоволила всім потребам мирянина руського» [3], адже дозволить «Русинові ... помолитися по руськи так, щоб він молитву розумів (підкреслення наше. – І. П.)» [3].

Можна припустити, що неприхильна рецензія о. Малиновського і доволі консервативна позиція Церкви щодо запровадження живої народної мови та фонетичного правопису в богословсько-літургійну практику серйозно розчарували Івана Пулюя, і це вплинуло на його рішення не пов'язувати своє майбутнє зі священничою діяльністю і не приймати свячень (це стало причиною конфлікту Пулюя з батьком, який хотів бачити сина працівником у «Божому винограднику»). Отож він записався на філософський факультет, щоб студіювати природничі науки, до яких виявляв неабияке зацікавлення.

Відмовившись від богословської кар'єри, І. Пулюй, проте, не полишив праці над донесенням сакральних текстів рідною мовою до широкого загалу українців. На думку Кирила Студинського, «своїми молитовниками поклав Іван Пулюй почин до дальших перекладів» [6, с. XXII]. Саме вихід у світ збірників молитов, як уважав К. Студинський, став приводом до знайомства Івана Пулюя з Пантелеймоном Кулішем, який у цей час активно працював у сфері сакральних перекладів. Пантелеймон Куліш запропонував Іванові Пулюєві спільну працю над перекладом Святого Письма, сподіваючись на його допомогу як високоосвіченого богослова та доброго знавця давніх мов – грецької та старожидівської. Ось які спогади про співпрацю з П. Кулішем наприкінці зими – навесні 1871 р. залишив І. Пулюй: «Зараз другого дня після приїзду Кулішів почали ми перекладати «Новий Завіт» (тут і далі підкреслення наші. – І. П.). Великий стіл перед нами увесь був обложений усілякими Бібліями і лексіконами чужих мов. Яко першовзір служило нам грецьке видання лондонського біблійного Товариства. ... ми допевнялись одної цілі: якою має бути фотографія св. Письма, щоби була вірна із грецьким першовзором і не сповірялася духові рідного слова. Поділили ми роботу між себе так, що Куліш наперед списував усе, що я перекладав із грецької мови, дбаючи більше про докладність, як про красу слова. Навпослі порівнювали ми цей переклад з церковнослов'янським, російським, польським, сербським, німецьким, латинським, англійським і французьким. Впевнивши себе таким чином у вірності нашого перекладу, робили ми послідню редакцію красомовну» [Цит. за 6, с. XXVIII]. Наприкінці травня в авторів «була вже готова добре обдуманна норма, по котрій треба було дальше робити переклад» [Цит. за 6, с. XXIX]. Результат понад семимісячної спільної праці Пулюя і Куліша – усі чотири Євангелія Нового Завіту – побачили світ окремими книжками у Відні того ж таки 1871 р. У листі до Олександра Барвінського Іван Пулюй згадував, що, працюючи над перекладом Святого Письма, «ми найбільш дбали про чистоту мови, добираючи таких слів, котрих і в Галичині і на Україні уживають...» [1, с. 85]. У 1880 р., завдяки клопотанням І. Пулюя, в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові вийшло друге видання ук-

раїнського перекладу Нового Завіту – вже сукупно, в одній книзі, під назвою «Святе письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Кулиш и Др. И. Пулюй», редакцію якого здійснив Пулюй, вважаючи, що «видання св. Письма для нас дуже пильна робота, ...діло патріотизму» [Цит. за 6, с. LX–LXI]. Відтоді праця над перекладом українською мовою Святого Письма, його редагуванням і публікацією стала справою всього життя Івана Пулюя, якій він присвячував увесь свій вільний час. І навіть тоді, коли в 1903 р. побачив світ повний переклад Біблії авторства Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя, науковець продовжував роботу над удосконаленням тексту перекладу, щоб максимально наблизити його до живої мови і знівелювати розбіжності між східно-українським та галицьким варіантами літературної мови, прагнучи зробити текст доступним для якнайширших верств українців. Окрім того, Іван Пулюй перекладав науково-популярні твори релігійної тематики, статті до релігійної газети для дітей, підручники з релігії.

Цілеспрямована праця І. Пулюя над перекладами сакральних текстів українською мовою та виробленням її конфесійного стилю ґрунтувалася на глибокому розумінні значення рідної мови для морального та інтелектуального розвитку нації. Не зреалізувавшись у житті як священник, Іван Пулюй, проте, не змарнував ні свого покликання служити людям, ні отриманих ґрунтовних знань з теології та чужих мов, зробивши для духовного розвитку українців незмірно багато – підготував разом з однодумцями перший повний переклад Біблії рідною мовою.

Список використаних джерел та літератури

1. Лист Івана Пулюя до Олександра Барвінського, серпень 1878 р. // Збожна О. Іван Пулюй. Листи / [О. М. Збожна]. – Тернопіль : Воля, 2007. – С. 84–85.
2. Правда. – 1869. – 30 червня. – Ч. 25.
3. Правда. – 1872. – Жовтень. – Ч. VII.
4. *Пулюй І.* Збірник праць / [за заг. ред. проф. Василя Шендеровського] / Іван Пулюй. – К. : Рада, 1996. – 712 с.
5. *Пулюй І.* Лист без коверти якою відповідь Впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника / Іван Пулюй. – Відень : З тискарні Соммера, 1871. – 12 с.
6. *Студинський К.* Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) / Кирило Студинський // Зб. філол. секції Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Львів : Наук. Т-во ім. Шевченка, 1930. – Т. XXII. – Ч. 2. – С. I–LXXXVI.

Л. А. Гнатенко,
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник
(Україна, м. Київ)

ПСАЛТИР У ПЕРЕКЛАДІ П. МОРACHEВСЬКОГО: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ВИДАННЯ

Виповнюється 150 років з часу закінчення роботи Пилипа Семеновича Морачевського [1] над першим в історії української культури повним перекладом Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською літературною мовою. Проте й до сьогодні переклади П. Морачевського залишаються неопублікованими, не здійснено й їхнього комплексного наукового дослідження.

П. Морачевський після завершення перекладу книг Нового Завіту (1860–1864), незважаючи на безуспішні спроби опублікувати Євангеліє (в зв'язку з упровадженням Валуєвського циркуляра 1863 р.), в кінці 1864 р. розпочав переклад Псалтиря. В «Заметке» до перекладу Псалтиря, яка написана російською мовою і є своєрідною передмовою, П. Морачевський зазначив, що, працюючи над перекладом псалмів, як і над іншими перекладами біблійних текстів, аби не відійти від слов'янського тексту, він користувався німецьким, французьким, латинським та руським канонічним текстом. Саме перекладом псалмів, як хвалою та вдячністю Богові, 15 травня 1865 р. завершилася праця перекладача над текстами Святого Письма.

Своєю працею перекладач прагнув дати українцям Слово Боже рідною мовою, він наголошував, що український народ не має рідною мовою не тільки Біблії, але навіть Євангелія; біблійні тексти, писані церковнослов'янською мовою, мало зрозумілі простому люду, бо церковнослов'янська мова досить віддалена від української, що й утруднює її сприйняття; крім того, тексти Святого Письма, перекладені українською мовою, принесли б велику користь у поширенні освіти серед українського народу, особливо тепер, на початку 60-х рр. XIX ст., у період швидкого поширення освіти національною мовою, оскільки у початкових недільних та сільських школах слугували б посібниками для навчання тощо. А євангельське вчення зрозумілою рідною мовою сприяло б зміцненню віри та моралі серед народу [2, с. 467–469]. Робота тривала швидко, перекладач мав тверде переконання, що при перекладі біблійних текстів українською мовою можна зберегти їхню канонічність.

П. Морачевський у травні 1865 р. свої переклади українською мовою книг Нового Завіту та Псалтиря надіслав до Імператорської академії наук для передання на тимчасове зберігання до рукописного зібрання академічної бібліотеки (нині – Науково-дослідний відділ рукописів Бібліотеки Російської академії наук (БАН)). Він мав надію, що його переклади колись будуть видані й послужать українській духовній і просвітницькій справі. Але тоді до бібліотеки рукописи не надійшли, ли-

ше деякі з них були передані через 35 років [3], зокрема Псалтир з архіву Відділення руської мови і словесності Імператорської академії наук. Інформацію про надходження рукописів перекладів П. Морачевського до бібліотеки подав В. Срезневський на засіданні Загального зібрання Академії 5 травня 1901 р. в доповіді про складання «Охранной описи рукописнаго отделения Библиотеки Императорской академии наук». У 1903 р. В. Срезневським уперше було опубліковано короткий опис і фрагмент тексту Псалтиря [4]. Автограф Псалтиря й нині зберігається в БАН: «Псалтырь в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского» (шифр: 1. 5. 53 – Осн. 1460) [5, с. 54–55; 6, с. 68]. У списках та копіях тексти перекладів псалмів зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [7, с. 161–165, 168–171].

До ювілею подвижницької перекладацької праці Пилипа Семеновича Морачевського над книгами Святого Письма вперше рукопис Псалтиря підготовлено до видання: Псалтир: Переклад мовою українською літературною мовою П. Морачевського (1865) / підготовка вид. Л. А. Гнатенко; дослідження Л. А. Гнатенко, В. В. Німчука; відп. ред. Л. А. Дубровіна; НАН України, Український комітет славистів, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Інститут української мови. – К. : НБУВ, 2015. – (Пам'ятки української мови ХІХ ст., Серія канонічної літератури).

Список використаних джерел та літератури

1. *Гнатенко Л. А.* Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // *Українська біографістика* : зб. наук. пр. – К., 2011. – № 8. – С. 175–190.

2. *Науменко В. Ф.* Морачевський і його літературна діяльність / В. Ф. Науменко // *Киевская старина*. Т. 79. – К., 1902. – Декабрь. – С. 459–479 (Лист від 28 вересня 1860 р. до митрополита Петербурзького і Новгородського Ісидора).

3. *Котенко Т. И.* Автографы перевода текста Нового Завета Ф. С. Морачевского в фондах Библиотеки Российской академии наук: новые данные / Т. И. Котенко // *Вестн. Том. гос. ун-та*. – 2014. – № 384. – С. 102–106.

4. *Срезневский В. И.* Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук. I. Книги Священного Писания (Продолжение) / В. И. Срезневский // *Известия Императорской Академии наук*. – СПб., 1903. – Т. 18. – № 3, март. – С. 15–16.

5. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук. – Т. 1 : Книги Священного писания. С приложением четырех таблиц снимков / [сост. В. И. Срезневским]. – СПб., 1905. – Приложения к I-му отделу. – 82 с.

6. *Срезневский В. И.* Описание рукописнаго отделения библиотеки Императорской Академии наук. I. Рукописи. – Т. 1 (I. Книги священного писания и II. Книги богослужебныя) / сост. В. И. Срезневский и Ф. И. Покровский. – СПб., 1910. – 525 с.

7. *Гнатенко Л. А.* Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.

В. А. Есипова,
доктор исторических наук
(Россия, г. Томск)

**РАБОТА С РУКОПИСЯМИ Ф. С. МОРАЧЕВСКОГО
В ФОНДЕ ОТДЕЛА РУКОПИСЕЙ И КНИЖНЫХ ПАМЯТНИКОВ
НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ
ТОМСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

В составе фонда отдела рукописей и книжных памятников Научной библиотеки Томского государственного университета (ОРКП НБ ТГУ) хранится ряд книжных собраний, в том числе – библиотека, принадлежавшая профессору, историку русской литературы, цензору и члену Академии наук Александру Васильевичу Никитенко (1804–1877). Библиотека была приобретена в 1880 г. у наследников ученого на средства, выделенные Томской городской думой; в настоящее время книжное собрание активно изучается [1, 2 и др.], однако рукописи, поступившие в НБ ТГУ в составе собрания Никитенко, привлекли внимание исследователей сравнительно недавно. Описания ряда рукописей, принадлежавших А. В. Никитенко, представлены в рукописном каталоге его библиотеки, прибывшем вместе с ней в Томск [3], в первом печатном каталоге НБ ТГУ [4], а также в выходящем в настоящее время каталоге славяно-русских рукописей НБ ТГУ [5].

Среди других рукописей из библиотеки Никитенко внимание составителя каталога привлекли две: два тома форматом в 20°, в черном сафьяновом переплете с тисненой рамкой и изображением креста в центре верхней крышки [6]. Оба тома довольно объемисты: в первом насчитывается 151 лист, во втором – 165, они написаны на бумаге со штемпелями двух бумажных фабрик: Новикова и Говарда [7, № 131. – 1854 г.; № 42. – 1866, 1867 гг.], почерк также одинаков – это крупная, четкая скоропись XIX в.; в тексте имеется правка, выполненная тем же почерком. Первый том включает в себя перевод четырех канонических Евангелий, второй – Деяния и Послания Апостольские и Апокалипсис. Язык рукописи – украинский.

В настоящее время считается установленным, что первым переводчиком текста Нового Завета на украинский язык был Филипп Семенович Морачевский, чья жизнь и деятельность сейчас активно изучается [8, 9 и др.]. Благодаря помощи старшего научного сотрудника Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, кандидата филологических наук Л. А. Гнатенко удалось установить, что обе рукописи являются автографами Филиппа Семеновича. Итогом совместной работы с коллегами ИР НБУВ явились две статьи, в которых подробно были рассмотрены история и состав обеих рукописей, показано их место в творческом наследии Ф. С. Морачевского [10, 11].

Анализ карандашных помет в обоих томах позволил уточнить время и место создания рукописей. В первом томе – 40 карандашных помет одинаковой структу-

ры: «Февр. 19», «Марта 25» и т. д., только первая и последняя пометы содержат указание на год: «1864. Февр. 18», «Марта 30 1864 г.». Во втором томе 49 помет, они включают указания не только на время, но и на место создания рукописи: л. 121 об: «1864. Ген. 9. Стародуб», л. 145 об: «1864. Генв. 20. Стародуб – Копец», л. 149: «1864. Февр. 2. Шнаковка».

Как известно, Ф. С. Морачевский несколько раз перерабатывал текст перевода. В начале 1865 г. Академия рассмотрела вновь присланный им переработанный текст и известила переводчика, что присланные им рукописи будут храниться в библиотеке Академии. Известно, что рукописи находились у А. В. Никитенко, готовившего на них рецензию. Однако при проверке фонда рукописного отделения БАН в 1899 г. обнаружилось, что авторская редакция перевода отсутствует [12, с. 94–95; 8, с. 158]. Как удалось выяснить в ходе исследования рукописей, хранящихся в составе библиотеки А. В. Никитенко в ОРКП НБ ТГУ, это именно те автографы Ф. С. Морачевского с авторской правкой, которые ранее считались утраченными.

Представляется, что описанные выше рукописи имеют существенное значение для исследования истории украинской культуры и языка и могут быть использованы в научной публикации текстов переводов Нового Завета, выполненных Ф. С. Морачевским, которая готовится в настоящее время сотрудниками ИР НБУВ.

Список використаних джерел та літератури

1. *Колосова Г. И.* Реликвии русской литературы : прижизненные издания произведений А. С. Пушкина в книжном собрании А. В. Никитенко // Пушкин и время : сб. статей / ред. О. Б. Лебедева. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2010. – С. 326–338 (Русская классика: Исследования и материалы; вып. 6).
2. *Колосова Г. И.* А. В. Никитенко и Н. В. Гоголь (По материалам библиотеки А. В. Никитенко, хранящейся в Научной библиотеке Томского государственного университета) // Н. В. Гоголь : материалы и исследования. – М. : ИМЛИ РАН, 2009. – Вып. 2. – С. 90–107.
3. ОРКП НБ ТГУ. Без номера. Каталог библиотеки А. В. Никитенко (рукопись).
4. Каталог библиотеки Томского императорского университета : в 3 т. – Томск, 1889–1892. – Дополнение к т. 1 : витринный каталог. – [Томск, 1893]. – 56 с.
5. Славяно-русские рукописи Научной библиотеки Томского государственного университета : каталог. Вып. III. XIX в., первая половина. / сост. В. А. Есипова. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2011. – С. 66–69.
6. ОРКП НБ ТГУ. В-534.
7. *Клепиков С. А.* Филигранные и штампы на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX вв. – М., 1959. – 304 с.
8. *Гнатенко Л. А., Котенко Т. І.* Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини XIX ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 175–190.
9. *Котенко Т. І.* Морачевський як дослідник та перекладач українською мовою книг Святого Письма в історіографії кінця XIX – початку ХХІ ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 415–428.
10. *Есипова В. А.* К вопросу об истории перевода текста Нового Завета Ф. С. Морачевского: по материалам ОРКП НБ ТГУ // Вестник Томского государственного университета. –

№ 384. Июль. – 2014. – С. 87–94 (электронная версия: http://journals.tsu.ru/vestnik/&journal_page=archive&id=1065&article_id=11031).

11. *Котенко Т. И.* Автографы перевода текста Нового Завета Ф. С. Морачевского в фондах Библиотеки Академии Наук : новые данные // Вестник Томского государственного университета. – № 384. Июль. – 2014. – С. 102–106 (электронная версия: http://journals.tsu.ru/vestnik/&journal_page=archive&id=1065&article_id=11033).

12. *Науменко В. П.* Сведения о четвероевангелии в переводе на малорусский язык Ф. С. Морачевского. – Т. 78. – № 9. Отд. 2. – а1902. – С. 93–99.

Т. І. Котенко
(Україна, м. Київ)

«ПОСЛАННЯ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ» У ПЕРЕКЛАДІ П. МОРАЧЕВСЬКОГО: ДО ІСТОРІЇ РУКОПІСУ

Головною справою всього життя Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879) став переклад книг Святого Письма українською мовою. Він намагався дати українському народу розуміння євангельських істин, що мало сприяти його духовному й просвітницькому зростанню. Протягом 1860–1865 рр. ним були перекладені й готувалися до видання книги Нового Завіту та Псалтиря, але побачити світ їм тоді не судилося.

Донедавна був невідомий текст перекладу «Послань святих апостолів», на відміну від перекладів інших книг, які збереглися в автографах, списках та копіях [1]. Переклад Послань вважався втраченим, або взагалі ставилося під сумнів саме його існування, оскільки ані в автографі, ані в копії він не був відомий. Тільки окремі факти засвідчували, що П. Морачевський працював над перекладом Послань.

Відомості про існування перекладів Послань знаходимо в листах П. Морачевського до І. Срезневського [2], копії яких виявлені нами в архівній справі «Выписки по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф. С. Морачевским» (СПб, 24 августа 1898 г., 34 л.) [3].

У листі до І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. перекладач дякував йому за схвальну рецензію Академії та високу оцінку його праці, за участь і підтримку в справі його перекладів Святого Письма і сприянні у їхньому опублікуванні, завдяки чому він знову взявся за переклад Послань святих апостолів, роботу над якими вже давно був припинив. Після заборони Св. Синодом публікації перекладу Святого Письма українською мовою на засіданні Відділення руської мови і словесності Імператорської академії наук 12 березня 1864 р. академік І. Срезневський зачитав листа П. Морачевського від 26 лютого 1864 р., в якому перекладач пропонував взяти на зберігання до Академії його недозволений до друку переклад Нового Завіту, а також просив прислати йому повернутий Св. Синодом рукопис Євангелія й Діянь апостольських, обіцяючи надіслати взамін інший повний примірник перекладу Нового Завіту. 3 грудня 1864 р. П. Морачевський відправив до Академії текст нової редакції повного перекладу Нового Завіту з супровідним листом, де просив дати рецензію, що й було розглянуто на засіданні 7 січня 1865 р. 20 травня 1865 р. Відділення російської мови і словесності Імператорської академії наук повідомило П. Морачевському, що надіслані ним переклади українською мовою в двох книгах Нового Завіту і Псалтиря отримані й передані на рецензування академіку О. Нікітенку та на зберігання до академічної бібліотеки. Проте до бібліотеки вони не надійшли, і тільки значно пізніше частина з цих рукописів опинилася в ній, а текст повного перекладу Нового Завіту в останній редакції 1864 р. так і не

був виявлений [4]. Лише нещодавно стало відомо, що автограф Нового Завіту в останній авторській редакції 1864 р. зберігається у відділі рукописів і книжкових пам'яток Наукової бібліотеки Томського державного університету, в рукописному зібранні приватної бібліотеки О. Нікітенка, під шифром В-534 [5]. У другому томі рукопису, на арк. 50–145 зв., наявний повний невідомий текст перекладу Послання під назвою «Листи святих Апостолів». Робота над перекладом була завершена в 1863 р., а в кінці 1863 – на початку 1864 р. було проведене авторське редагування тексту. Даний текст перекладу П. Морачевського Нового Завіту готується для повного видання силами співробітників Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Інституту української мови НАН України.

Список використаних джерел та літератури

1. *Гнатенко Л. А.* Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К. : НБУВ, 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.
2. *Котенко Т. І.* Що може бути святіше для серця народу за Слово Боже рідною мовою! (Листи П. С. Морачевського до І. І. Срезневського 1862, 1864, 1874 рр.) / Т. І. Котенко // *Українська мова.* – К., 2011. – № 4. – С. 54–62.
3. Бібліотека Російської академії наук, Науково-дослідний відділ рукописів, шифр 26.2.364.
4. *Котенко Т. І.* Автографы перевода текста Нового Завета Ф. С. Морачевского в фондах Библиотеки Российской академии наук : новые данные // *Вестн. Том. гос. ун-та.* 2014. – № 384. – С. 102–106.
5. *Есипова В. А.* К вопросу об истории перевода текста Нового Завета Ф. С. Морачевского : по материалам ОРКПБ НБ ТГУ // *Вестн. Том. гос. ун-та.* – 2014. – № 384. – С. 87–94.

А. І. Даниленко,
кандидат філософських наук, професор
(США, м. Нью-Йорк)

**«РАДА ЛЕДАЧИХ» ЧИ «РАДА НЕЧЕСТИВИХ»?
ЩЕ РАЗ ПРО БІБЛІЙНИЙ СТИЛЬ
П. КУЛІША ТА П. МОРACHEВСЬКОГО**

У листопаді 1868 р. в одному зі своїх листів до І. П. Хільчевського П. Куліш похвалився, що вже переклав четверту частину всієї Біблії та «мало не весь Псалтир віршами (107 псалмів уже)» [1, с. 91]. На той час псалом 1 уже був надрукований у часопису «Правда», в якому планувалася поява перших 50 псалмів та двох пісень Мойсеєвих. Повний віршований переклад Псалтиря – «Псалтир або Книга хвали Божої. Переспів український Павла Ратая» – з'явився друком допіру 1871 р. у Львові. Без сумніву, поява цього переспіву започаткувала нову добу в історії біблійних перекладів в Україні.

За своєю стилістикою й добором мовних засобів Кулішів переклад відрізнявся від переспівів його попередників – П. Гулака-Артемівського, який у 1857–1858 рр. переклав лишень п'ять псалмів [2], та М. Максимовича, чий переклад 29 псалмів був надрукований 1859 р. в альманасі «Украинець» [3; 4]. М. Максимович засвідчив майстерне володіння фольклорними засобами та давніми поетичними взірцями, що орієнтували читача на попередні стилі в історії української літературної мови. Попри вишуканий александрійський вірш, запроваджений чи не вперше в українську поезію П. Гулаком-Артемівським [5, с. 35], його переспіви стали лишень черговим етапом у розвитку народнопоетичних засобів нової літературної мови. Натомість Кулішів переклад є набагато складнішим до потрактування. Псалтир Ратая – це пролегомени до його майбутнього віршованого перекладу Біблії [6] та нового – по-справжньому поетичного – перекладу Псалтиря 1897 р. [7].

Саме через це інші народнорозмовні переклади Псалтиря, зроблені на підросійській Україні після появи Кулішевих переспівів, не могли змагатися з останніми. Наприклад, містячи велику кількість «кулішізмів», «Псалми» В. Навроцького засвідчили мінімум мовотворчості [8]. Натомість, попри свою силаботонічну структуру, «Тыхомовні Співи на Святі мотивы» В. Александрова залишилися в фольклорному річищі П. Гулака-Артемівського, хоча й виявили більшу еклектичність у доборі різностильових засобів [9].

Здається, єдиним – позаочним – «конкурентом» Кулішевих псалмів, особливо їхніх пізніших поетичних переспівів, можна вважати П. Морачевського, чий «Псалтир на малоруській мові» був підготовлений ще 1865 р. в Ніжині [10]. Загалом беручи, його переклад має багато чого спільного з перекладами В. Александрова й особливо М. Максимовича. Виявивши більше поетичного хисту, П. Морачевський виробив свій особливий народнопоетичний біблійний стиль, що він його

застосував у перекладі Четвероєвангелія, Діянь святих апостолів та Апокаліпсису [11]. Зокрема, у випадку псалмів П. Морачевського йдеться про синтез народно-розмовної підоснови з церковнослов'янізмами в тій формі, в якій вони здавна вживалися на Наддніпрянщині, пор. рада нечестивих, закон Господни, блажен, лице тощо (Псалом 1) [10, с. 3]. У своєму віршованому перекладі 1897 р. П. Куліш досяг, натомість, вищого рівня народно-розмовного біблійного стилю, що характеризувався меншим числом книжних та церковнослов'янських елементів, пор. Благо тому, хто не ходить у раду ледачу (Псалом 1) [7, с. 1]. Його останні поетичні переклади Біблії та Псалтиря були зроблені з допомогою гомогенніших – «загально-стилістичних» – засобів у порівнянні з біблійним стилем П. Морачевського.

Список використаних джерел та літератури

1. Письма Кулиша к И. Ф. Хильчевскому // Киев. старина. – № 1. – К., 1898. – С. 84–149.
2. Гулак-Артемовский П. Переспіви псалмів / П. Гулак-Артемовський // Твори Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемовського, Євгенія Гребінки. – Львів : НТШ, 1908. – С. 420–425.
3. Максимович М. Псалмы, переложенные на украинское наречие / М. Максимович // Украинецъ. – Кн. 1. – Москва, 1859. – С. 1–41.
4. Головащенко С. І. «Українська Псалтир» М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики : кілька запитань до тексту / С. І. Головащенко // Магістеріум. – К., 2006. – Вип. 23. – С. 55–62.
5. Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка / М. Зеров. – Дрогобич : Відродження. – 566 с.
6. Куліш Омелькович Панько. Устихотворена Библия. Перва книга Мойсеєва, Книга Насанья Сьвіту / П. Куліш. – Чернігівський музей-заповідник М. М. Коцюбинського. – [s. a.]. – № А–4540. – Арк. 110.
7. Псалтырь. Книга перва / П. Куліш. – Чернігівський музей-заповідник М. М. Коцюбинського. – 1897. – № А–4515. – Арк. 48.
8. Книга Псалмів Пророка Давида / О. Навроцький. – [s. a.]. – ІЛ НАНУ, ф. 21, од. зб. 6, арк. 181.
9. Тыхомовні Співы на Святі мотивы, перевивъ зъ Еврейского языка Вл. Александровъ / В. Александров. – 1882. – ІЛ НАНУ, ф. 22, од. зб. 55, арк. 38.
10. Псалтир на малоруській мові. Переложив П. Морачевський. Ніжин, 1865. – ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 638, арк. 30.
11. Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст. (оригінали та списки у книгосховищах Росії та України) / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(Україна, м. Хмельницький)

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ЧЕТВЕРОЄВАНГЕЛІЯ ПИЛИПА МОРАЧЕВСЬКОГО В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ЄВФИМІЯ СІЦІНСЬКОГО

Український письменник, філолог, педагог Пилип Морачевський у 1835–1840 рр. працював старшим учителем логіки та російської словесності, а в 1840–1849 рр. – інспектором Кам'янця-Подільської чоловічої гімназії. Тут він одружився, і в щасливому шлюбі з Ганною Митькевичевою народилося п'ятеро дітей: сини – Віталій (1838), Олександр (1840), Микола (1843) та дочки – Анастасія (1835) й Ольга (1842) [1].

Друге П. Морачевський «повернувся» на Поділля після того, коли 9 березня 1905 р., саме в день народження Т. Шевченка, було скасовано заборону на друк Святого Письма українською мовою [1]. За дорученням Академії наук, відомий філолог П. Житецький, проаналізувавши наявні на той час три переклади українського Євангелія, надав перевагу праці П. Морачевського, визнавши її за найкращу і зазначивши: «Морачевський найвищою мірою володів відчуттям народної мови і, так би мовити, психологією її і всі зусилля докладав до того, щоб, не відступивши від змісту слов'янського тексту, умістив би в свій переклад психічну тканину малоросійської мови і притаманні їй звороти, її звичаї й обряди. З неї черпав він своє натхнення, що надає його перекладові тепла і живих фарб». Враховуючи думку П. Житецького та інших, Синод благословив друкувати блискучий переклад Євангелія П. Морачевського [2]. Редактор перекладу Четвероєвангелія Кам'янець-Подільський єпископ Парфеній [3, арк. 118–121] створив Комісію, до якої увійшли Н. Бичковський, С. Іваницький, А. Неселовський, М. Савкевич, Є. Сіцинський, К. Стиранкевич [4, с. 289–290], К. Солуха [5, арк. 39].

Члени Комісії, незважаючи на «крайню завантаженість», робили своє діло бездоганно, з високим почуттям обов'язку своєї причетності до дуже необхідної для українського народу справи, про що свідчить наявна епістолярна спадщина Євфимія Сіцинського, який мав багато роботи з перекладом Євангелія, чимало потрудився над його текстом, готував його до друку, виправляв і розсилав коректури [6, арк. 127]. Він неодноразово, для уточнення вартості перекладу та встановлення норм правопису, радився з П. Житецьким, О. Левицьким, М. Лободовським, С. Єфремовим, які займалися коректурою та порівнянням існуючих українських перекладів Євангелія [3, арк. 118–121].

Так, С. Єфремов у листі від 27 липня 1905 р. до Є. Сіцинського пише: «Недобре було б, коли Євангеліє відрізнялося од цілої літератури своїм правописом. Се

раз; друге – і той правопис, який ви взяли (ь), все одно не задовольнить «громадянина», то краще на їх не оглядатися, а вважати на науковий спосіб писання, яким друкує свої українські видання й академія наук. Взагалі, дивіться вперед, а не назад, то й зробите справді цілком історичне діло... Роблячи діло будучини – треба й дивитись наперед, а зважати на кракання «громадянина» й інших реакціонерів тут не годиться. Нетерпляче дожидаю дальших аркушів коректи» [7, арк. 14].

О. Левицький у листі до вченого від 29 серпня 1905 р. пише: «Обидва ми з Житецьким звернули увагу на те, що молитва Господня «Отче наш» оставлена без перекладу – на слов'янській мові – а між тим у Морачевського вона перекладена. Нам невідомі мотиви, що примусили Вас поступити так, але ми посилаємося на переклади Євангелія: російський, сербський, болгарський, чеський, польський та ін., де ця молитва перекладена на народну мову... Євангеліє, дасть Бог, буде першою українською книгою, яка вільно проникне в народну школу і буде служити авторитетом навіть у питаннях орфографії (переклад наш. – А. Т.)» [7, арк. 20–22].

К. Солуха в листі від 14 листопада 1905 р. до Є. Сіцінського пише: «Постараюсь бувати на зібраннях комісії для перегляду українського перекладу Євангелія (переклад наш. – А. Т.)» [7, арк. 39]. А в листі від 18 листопада пише: «Посилаю Вам коректурні листи українського Євангелія. Внаслідок крайньої завантаженості лікарською діяльністю я не мав змоги бути в архієрея на засіданнях комісії (переклад наш. – А. Т.)» [7, арк. 40], де узгоджувалися прочитані «коректурні листи українського Євангелія» [5, арк. 40], вносилися поправки, а потім рукопис з коректурою надсилався в Київ, Харків, Петербург.

В. Стиранкевич у листі до вченого від 2 серпня 1906 р. пише: «Посилаю Вам кусок листа Лободовського, де він просить, щоб йому вернули переклад Євангелія. Запитайте про це Парфенія і зверніть його увагу на те, що гріх від Бога, коли не соромиться людей, що він [Лободовський] досі не ввійшов у члени «Провісти» [7, арк. 69].

Про умови друку свідчить лист керуючого Московською синодальною друкарнею О. Орлова від 24 березня 1907 р. до єпископа Парфенія: «Ваше преосвященство. Сьогодні мною отримано дозвіл Святішого Синоду на друк Пасхального Євангелія на українській мові. Я розпорядився приступити до негайного друкування цього видання. Планую на початку п'ятого тижня посту надіслати його до Кам'яця, дуже прошу повідомити мене телеграмою, яка кількість необхідна для Вас (переклад наш. – А. Т.)» [8, арк. 76].

Ці листи свідчать про те, що всі причетні до справи видання Євангелія в перекладі П. Морачевського добре розуміли, що тільки через Слово Боже можна знайти шлях до сердець простих людей, і тому докладали багато зусиль, щоб пробудити народ, відродити рідне слово, національну культуру.

Список використаних джерел та літератури

1. На Чернігівщині шанують пам'ять Пилипа Морачевського // Голос Православ'я. – 2008. – № 2. – Січень. – С. 3.

2. *Шендеровський В.* Людина, яка зробила апостольську справу / В. Шендеровський // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 136. – 25 липня. – С. 12.
3. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 746, арк. 118–121.
4. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної церкви / І. Власовський. – Ре-принтне вид. – К., 1998. – Т. III. – С. 289–290.
5. ДАХМО, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 18, арк. 1–117.
6. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 746, арк. 127.
7. ДАХМО, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 18, арк. 13–69.
8. Там само, спр. 33, арк. 76.

І. О. Старенький

(Україна, м. Кам'янець-Подільський)

ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ ЧЕТВЕРОЄВАНГЕЛІЯ ПЕРЕКЛАДУ ПИЛИПА МОРАЧЕВСЬКОГО

Питання видання Євангелія перекладу Пилипа Морачевського торкалися в своїх працях А. В. Стародуб [5], О. М. Кошель [2; 4], М. І. Мошак [3], А. М. Трембіцький [6] та ін.

Справа видання україномовного Євангелія в Російській імперії вже давно назрівала і була лише питанням часу. 1901 року нащадками філолога, інспектора Ніжинського ліцею князя Безбородька Пилипа Морачевського до Імператорської академії наук було передано рукопис перекладу [4, с. 15]. У 1904 р. було порушено питання по виданню українського Четвероєвангелія. Вже 15 лютого 1905 р. Комітет міністрів прийняв рішення погодити видання [4, с. 16]. Михайло Лободовський у листі до Парфенія наводив важливий факт, який свідчив про необхідність видання україномовного Євангелія. Зокрема, він розповів, як після проповіді запитав одного з селян, чи той зрозумів про що йшлося. Селянин відповів: «Бог його зна, що воно і до чого хилить. Батюшка то мабуть знають... То для Бога, а не для нас, а Бог усе розуміє» [1, арк. 29 зв.].

Згідно з розпорядженням Синоду, «розглянути переклад, надіслати свій відгук щодо його вартості та доцільності друку» доручили єпископу Подільському та Брацлавському Парфенію [1, арк. 1].

Єпископ Парфеній у Кам'янці-Подільському сформував з кращих представників місцевого духовенства комісію з редагування українського перекладу Євангелія перекладу Пилипа Морачевського. До цієї комісії увійшли історик протоієрей Юхим Сіцінський, протоієрей Кирило Стиранкевич, інспектор Кам'янець-Подільського жіночого училища Михайло Савкевич та викладач того ж училища Микола Бичковський. Керував безпосередньо цією комісією єпископ Парфеній. Як свідчать документи, засідання відбувалися в будинку самого єпископа Подільського та Брацлавського [1, арк. 79, 81].

Проте це була не єдина комісія, яка займалася редагуванням перекладу, було ще дві інші – київська та петербурзька. До київської комісії увійшли кращі на той час філологи та історики Орест Левицький, Павло Житецький, Сергій Єфремов, Борис Грінченко [1, арк. 49]. У Санкт-Петербурзі активно справою видання україномовного Четвероєвангелія займався Олександр Лотоцький.

Робота над редагуванням тексту перекладу була дуже інтенсивною. Свідченням цього можуть бути слова Ореста Левицького: «Перед нами, під час наших перекладацьких сеансів, розкритими бувають до десяти різномовних текстів, і ми за ними звіряємо кожне слово. Від того і виходить, що для перегляду останніх десяти глав ми витратили більше 10 сеансів, кожний по 3–4 години, і бідний Павло Гна-

тович [Житецький. – І. С.] так втомився, що під кінець знову захворів і останню главу правив, лежачи в ліжку» [1, арк. 61].

Що стосується звірки тексту перекладу Євангелія, то в листі О. Лотоцького до Ю. Сіцінського ми знаходимо інформацію, що «взявши за основу грецький текст, звіряли з перекладами на мови латинську, німецьку, французьку, сербську, чеську та з перекладом Куліша» [1, арк. 53].

Шлях видання був досить тернистим, проте як 1905 р. писав О. Лотоцький: «хоч тепер час трудний, не стає часу, усюди поспіхи, – але справа видання Євангелія остільки важна, що вкрадемо часу, аби прислужитися їй» [1, арк. 51].

Видання українського Євангелія піднімало й патріотичні настрої. Той само Лотоцький констатував: «Того, що ми перебули вже за останні 40–50 літ, вже бути не може, а й з тих усіх пригод вийшли ми з перемогою, – бо ідеї не вмирають. Переждемо й нові пригоди, поки знову невмираюча ідея їх не перемаже» [1, арк. 107]. А Сергій Єфремов зазначав: «Діло, яке Ви робите, історичне й діло будучини, а не минувшини, то чи треба зробити його так, щоб воно стало зразком надалі, і не доводилося переробляти потім» [1, арк. 15].

Важливим є той факт, що єпископ Парфеній мав надію, що в подальшому Четвероєвангеліє буде неодноразово перевидаватися, оскільки в листі до Юхима Сіцінського просив його «переглянути все Четвероєвангеліє в українському перекладі, зробити поправки, щоб при новому виданні текст був виправлений» [1, арк. 117].

Отже, епохальною подією в історії України стало видання україномовного Четвероєвангелія перекладу Пилипа Морачевського в 1905–1912 рр. Діяло три основних центри з його редагування: Кам'янець-Подільський, Київ та Санкт-Петербург. Для роботи над ним були сконцентровані кращі сили тогочасної української інтелігенції. Керував цією справою єпископ Парфеній (Левицький). Видання Святого Письма українською мовою сприяло зростанню патріотизму серед населення України. Також протягом роботи над редагуванням Євангелія відбувся процес кристалізації українського правопису, основами якого ми користуємося й досі.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 18, 117 арк.
2. *Кошель О. М.* До питання видання українського перекладу Євангелія 1905–1912 рр. / О. М. Кошель, І. О. Старенький // Православ'я в Україні : зб. матеріалів IV всеукр. наук. конф. – К. : Київ. православ. духов. акад., 2014. – Ч. 2.
3. *Мошак М. І.* Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцінського / авт. і упоряд. М. І. Мошак. – Кам'янець-Поділ. : ПП Медобори-2006, 2014. – 408 с. : іл.
4. Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцінського / вступ. ст., упоряд., комент. : О. М. Кошель, В. С. Прокопчук, І. О. Старенький. – К. : Старий світ, 2014. – 320 с. : 12 іл.
5. *Стародуб А. В.* Видання українського перекладу Євангелія (1905–1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні) / А. В. Стародуб // Проблеми історії України XIX – початку XX століття. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 319–344.
6. *Трембіцький А. М.* Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність / А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – 300 с.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛАВІСТИКИ:
ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції
до Дня слов'янської писемності та культури
(Київ, 21 травня 2015 р.)

Видання підготували
М. А. Філіпович, В. В. Горєва

Редактори
Н. М. Зубкова, Т. В. Герасімова
Технічний редактор
Н. М. Маслакова
Комп'ютерна верстка
С. М. Головаха

Підп. до друку 14.05.2015. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 13,65. Обл.-вид. арк. 12,18.
Наклад 200 прим. Зам. № 7.

Віддруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
3, просп. 40-річчя Жовтня, Київ 03039

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.